

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

*Carte over Utterslöv og Kastager Strand,
Mæne og Overdrev m.v. 1777-83.*

Reproduceret efter original i Kort- og Matrikelstyrelsen,
København.

Udgivet med tilskud fra
Storstrøms Amt og Ravnsborg Kommune.

Lolland-Falsters Historiske Samfund - Årbog 1995

Tryk: Lollands-Postens Bogtrykkeri, Maribo.

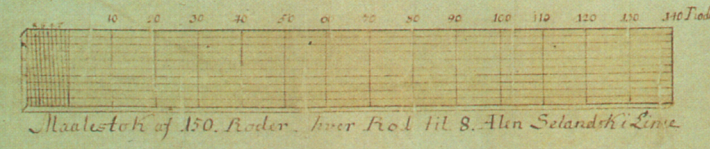
Carte
UTTERSLOV og KASTAGER
 SAAV. MAENE og CHARDAL
 henhørende til Baroniet
WINTERSBORG og LUSING
 i det Amt
Skassted - Klostet
 Norder Herred og Uterslov Sogn
 Oplaget Afteelt og Carteret
 i Aarene 1777 og til 1783
 af J. Berner

Den **STORE BELT**

SPECIFICATION	Arbenes	Eng	Eng
Torneby og Winebyer	10	10	10
1. Rasmus Arvee	1	180	6
2. Lars Hansen	1	440	2
3. Lars Hansen	1	234	1
4. Hans Larsen	1	244	1
5. Hans Hansen	1	166	1
6. Hans Hansen	1	214	1
7. Anders Eilers	1	546	2
8. Carl Torning	1	158	1
9. Lars Peders	1	179	1
10. Ole Smith	1	218	1
11. Lars Arvee	1	42	1
Summa	11	2621	11

49-10 Foto: 1:20,000

SPECIFICATION	Hulbeck Eng	Silbereng	Blus Eng	Sylen Eng	Skurn Eng	Langbek Eng	Stub Eng	Integt Kobbel
1. Srestegaarden her	9	71	32	1	30	30	1	280
2. Peder Sepp	12	69	32	8	88	100	18	180
3. Hans Thomsen	15	88	41	11	123	133	2	277
4. Mads Skotte	4	25	77	10	52	51	4	377
5. Peder Christens	20	13	23	18	43	23	17	325
6. Dines Larsen	13	75	23	3	33	23	17	180
7. Kristen Thomsen	3	76	219	19	56	20	10	196
8. Hans Thomsen	14	81	29	15	82	118	19	295
9. Rasmus Julman	1	18	18	1	18	18	1	180
10. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
11. Mads Pihler	1	18	18	1	18	18	1	180
12. Peder Pihler	1	18	18	1	18	18	1	180
13. Bogen Gaarden	1	18	18	1	18	18	1	180
14. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
15. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
16. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
17. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
18. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
19. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
20. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
21. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
22. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
23. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
24. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
25. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
26. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
27. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
28. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
29. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
30. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
31. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
32. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
33. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
34. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
35. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
36. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
37. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
38. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
39. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
40. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
41. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
42. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
43. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
44. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
45. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
46. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
47. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
48. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
49. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
50. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
51. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
52. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
53. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
54. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
55. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
56. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
57. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
58. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
59. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
60. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
61. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
62. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
63. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
64. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
65. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
66. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
67. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
68. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
69. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
70. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
71. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
72. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
73. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
74. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
75. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
76. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
77. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
78. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
79. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
80. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
81. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
82. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
83. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
84. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
85. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
86. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
87. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
88. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
89. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
90. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
91. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
92. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
93. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
94. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
95. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
96. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
97. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
98. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
99. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
100. Niels Arter	1	18	18	1	18	18	1	180
Summa	1112	1005	1707	227	2233	1984	196	1103

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

Årbog 1995 – 83. årgang

Årsbogsredaktør: Poul Martin Hansen, Vålse.

Forsidebillede og indlæg:

Carte over Uttersløv og Kastager Strand, Maene
og Overdrev m.v. 1777-83.

Reproduceret efter original i Kort- og Matrikelstyrelsen, København.

Udgivet med tilskud fra Storstrøms Amt og Ravnsborg Kommune.

Tryk: Lollands-Postens Bogtrykkeri, Maribo.

Indholdsfortegnelse

<i>Else-Marie Boyhus</i> Lolland-Falster, en grænseegn med styrker (Samtale med Poul Martin Hansen. 5	<i>K.E.Watz</i> Lolland-Falster i bogverdenen 96
<i>Heidi Pfeffer</i> Hvem har inte alt hørt tale om det fæle Støbymord?. 21	<i>Museet Falsters Minder</i> Fra Falsters Minders arkæologiske arbejdsmark 1994. 100
<i>Eiler Worsøe</i> Et udmarkslandskab på Nordvestlolland anno 1783 39	<i>Lolland-Falsters Stiftsmuseum</i> Fortids magt og ære – udgravningen af voldanlægget Hejrede/Søholt 109
<i>Karen Elisabeth Stub</i> Birkedommer på Fejø og første blandt ligemænd i Folketinget 50	Lolland-Falsters lokalhistoriske arkiver 115
<i>Palle Mørch</i> Frihedskampen på Lolland-Falster 63	Årbøger og lokalhistoriske skrifter om Lolland-Falster 116
<i>Ole Munksgaard</i> Lollands Albue 1416-1532 Fra flådehavn over sildemarkedsplads til fiskerleje. 74	Lolland-Falsters historiske Samfund 117
	Person- og stedregister 125

LOLLAND-FALSTER, en grænseegn med styrker!

Lolland-Falster er som grænseegen helt sin egen og rummer en vældig kraft. Den har givet sig tilkende i landsdelens historie og som oftest bragt Lolland-Falster foran i omstillingen af det Danske Samfund. – Dette markante synspunkt er fremsat og belyst af Else-Marie Boyhus i denne samtale med årbogens redaktør, en samtale, der omfatter meget andet og sammen med den »Blå Bog« vidner om et dynamisk menneske, dybt engageret i sit omfattende historie- og kulturformidlende arbejde, ikke alene regionalt, men også ud over landets grænser.

– Jeg er vokset op i et hjem, der var meget politisk engageret, -ikke partipolitisk, men samfundsengageret. Far var embedsmand, jurist, og kom ganske ung til Mariibo amt som sekretær for Amdsrådet og blev sekretær for Sognerådsforeningen, et job, som han satte meget højt. Og det vil sige, at han var – og han tog det helt bogstaveligt – folkestyrets tjener. For far var det sådan: Hvis et menneske var folkevalgt, så uanset alle andre kvaliteter, så skulle man tage sig særligt af dette menneske, også at man skulle agte det menneske, fordi det var blevet valgt. Der er mange, der kan grine af det i dag. Men det var hans grundholdning og dermed en meget dyb respekt for folkestyret.

Og vi diskuterede jo meget hjemme samfundsfag og samfundsforhold altså, – vi holdt mange aviser og læste meget. Vi hørte meget radio. Jeg er født i 35, og det vil sige, jeg var barn også under krigen, hvor vi hørte radio på flere leder. Og mange af min nu afdøde brors og mine kammerater kom meget i vores hjem, så der var mange unge altid. Og der blev di-

skuteret, læst og gjort ved. Der skete ikke noget, vi ikke tog stilling til. Det er jo ret skægt. Selvfølgelig har jeg fået et dybt samfundsengagement af det.

Og så noget andet, det er: Der blev ikke gjort forskel på drenge og piger, fordi hvis man havde evnerne, skulle man selvfølgelig læse. Og jeg kan huske, at jeg kom til min far, – jeg har vel været en 12-13 år – og har sagt til ham: Nu ved jeg, hvad jeg vil læse! Så havde han vel regnet med, at jeg ville sige jura, – for at læse er at læse jura! Min bror blev også jurist. – Men så sagde jeg: Nej, jeg ville læse historie! Og så sagde min far: Det kan man jo også!

Han blev så glad for det, fordi Far var forvaltningsjurist, og forvaltning har jo noget at gøre med historie. Du kan ikke administrere,forvalte hvis du ikke er historisk interesseret. Min Far, syntes, det var fint, at jeg læste, og min mor også, fordi min mor var meget begavet, meget talentfuld på mange områder, men har lidt under, at hun aldrig nogensinde fik lov at læse...

Det var det gamle kvindesyn..

– Ja, det var det gamle kvindesyn. Hun var ud af en stor familie og var en af de ældste af pigerne,- og piger skulle ikke lære noget og dvs...

De skulle giftes.

– Og det blev hun også, men hun led livet igennem under, at hun aldrig fik den uddannelse, hun havde gået og drømt om. Så der var ikke tvivl. For mig heller ikke, at det skulle være historie, fordi mit forhold til historie er mere end et forhold til et fag...

Det er eksistentielt..

– Fuldstændig eksistentielt! – Jeg blev allerede som barn klar over, at hvis jeg skulle hitte ud af noget, så skulle jeg kende dets historie. Det kunne være den nære, lille historie eller den store historie. Og det var altså af nysgerrighed og min lyst til at sætte mig ind i den, der gjorde, at det blev historie.

Du sagde engang, at du også havde valgt det, fordi det var et fag, der var godt at blive gammel på!

– Ja, og det har jeg jo erkendt nu. Jo mere erfaring du får, jo bedre bliver du som historiker! Jeg tænker på noget af det, jeg lavede i min studietid omkring politisk historie, som jeg inderst inde ikke forstod, men lavede alligevel. Tager jeg det materiale frem nu,- kors, hvad jeg kan få ud af det! Også alle de mennesker, man har truffet i alle de konstellationer, man har været i, den erfaring tager du med dig, når du skal tolke.

Så var der noget også, som jeg husker meget tydeligt. Da jeg kom i mellemsko-

Else-Marie Boyhus’ »Blå Bog«

Født den 20. december 1935 i Nykøbing F. – Student fra Katedralskolen sst.

Gift med lektor cand.mag. Finn Ragn-Hansen.

Under studierne ansat ved Nationalmuseet ved redaktionen af Danmarks Kirker 1955-61.

Mag.art i historie fra Københavns Universitet 1963.

Ansats som museumsinspektør og leder af Lolland-Falsters Stiftsmuseum 1963-89.

Højskolelærer på Krogerup Højskole 1989-91.

Herefter redaktør af Højskolebladet.

Meget aktiv inden for museumsverdenen og gennem medlemskab af adskillige udvalg, komitéer og fonde øvet indflydelse på en række kulturelle og humanistiske områder. – Således bl.a.: Medlem af Statens Lokalmuseumstilsyn 1971-75 og udvalget vedr. revision af Museumsloven 1972-75. – Formand f. Statens Museumsnævn 1977-81. Endvidere medlem af udv. vedr. Statens støtte til Kulturlivet 1974-76; Den danske Unesco- Nationalkommission 1976-89. Rådet f. Europæisk Politik 1992; Demokratifonden, Det Danske Gastronomiske Akademi fra 1987. Udgivet kultur- og landbohistoriske skrifter. Modtager af en række priser og legater.

Foto: Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

len på Nykøbing Katedralskole fik jeg en historielærer, som var tilknyttet Stiftsmuseet i Maribo. Ham besøgte jeg engang imellem, når han inviterede mig over.

Ligesom en anden ting – også omkring Maribo,- det var, når vi skulle tage på udflugt gik det til Maribo. Og dvs. jeg kom der som lille og oplevede en by, som jo emmer af historie, – hele byen, og især Domkirken! – Jeg gik i spagat!

Og så kom jeg på museer som 11-12 årig. Så man må jo sige, at jeg var programmeret. Jeg anede jo ikke dengang, at jeg skulle havne i Maribo. Jeg var ikke særlig glad for at gå i skole, – det var noget af en ørkenvandring.

– Men da jeg kom på universitetet,- det var bare sagen! Nu kunne jeg få lov til at tage fat. Jeg startede med historie som hovedfag og musik som bifag. Jeg elskede at studere!

Du blev meget tidligt i dit studieforløb knyttet til Nationalmuseet og redaktionen af Danmarks Kirker.

– Allerede i mit allerførste år var der et studentersjob på Nationalmuseet, så jeg piskede derned, og før mit rusår var ovre, da havde jeg et job som kirkeværksstudent. Og det er jo et fabelagtigt godt sted at være, hvor jeg fik lært kildebehandling, kildelæsning og sammenholdt kilderne med håndgribelig virkelighed, – beskrivelser og tilrettelæggelse, redaktion og korrektur og omrydning og alt det dér. Det var i 55, – så man jo sige, at jeg har redigeret i mange år. Og så kombinationen af, at jeg – dengang var der jo ikke noget, der hed SU – jeg kunne finansiere mit studium ved hjælp af et arbejde, som samtidig var til nytte for det. Jeg var så heldig!

Men da jeg havde taget første del, eller forprøven, som den hed dengang, havde jeg droppet bifaget og blev indstillet til at

læse konferens, som er en meget dejlig uddannelse, fordi den dengang var fuldkommen fri. – Jeg havde en vidunderlig studietid.

– Og så blev jeg jo allerede i begyndelsen forfærdelig forelsket i min studiekammerat. Jeg forlovede mig med holdets største og flotteste mand. Så giftede vi os kort tid efter, dvs. at vi fik en lille lejlighed.

I fik ro i baglandet med det samme, kan man sige!

– Simpelthen! Og så har vi haft det – og det kan jeg se nu, hvor værdifuldt det har været, – at vi sammen har studeret ved samme fag i fællesskab og sammen har stridt for at blive færdig, vi har hevet hinanden op, læst til eksamen på skift, ikke. Dvs. jeg har jo aldrig savnet faglige kollokvier, det har vi haft derhjemme,- ligesom i mit barndomshjem: Samtalen hele tiden gik! Sådan har vi tilsvarende haft det i ægteskabet. Og det er jo vidunderligt! Det tænkte vi jo ikke på dengang.

– Men så blev jeg færdig i 63,- Finn, min mand blev det i 61 – og allerede på det tidspunkt havde vi besluttet begge to, at vi ville forlade København, fordi vi havde ikke fantasi til at have familie og børn i København. Jeg har selv haft det privilegium at vokse op i en provinsby, så det var vi ikke i tvivl om, at vi ville til provinsen. Hvor vi skulle hen, det vidste vi ikke.

Og så sker der det, at min bror dør, – han var lige blevet jurist, – 27 år gammel. Og det var så hårdt! Og da der så blev en stilling hernede, så sagde vi: Så tager vi den!. Otte dage efter min forelæsning, da begyndte vi, og Finn blev ansat på Maribo Gymnasium. Jeg var jo ansat før, jeg blev færdig. – Altså de kom og sagde: Nu kommer der en stilling, om ikke jeg kun-

Museumsinspektør Else-Marie Boyhus fotograferet på museet i 1964 af Lollands Tidende, Maribo.

ne se at snøvle mig færdig. Og så skrev jeg mit magisterspeciale på 2½ måned. Dér var fart på! Men sådan gik det til.- Vi kom, og jeg startede, og så..ja,..

Ja, hvordan oplevede du de »brølede tresser« og tiden efter henede? – Jeg tænker jo især på, da du som 27-årig, nyudnævnt museumsleder stod over for dit nye arbejde og skulle prioritere opgaverne, men også på det efterfølgende ti-år, der bar den økonomiske nedgang i sig.

– Altså, jeg opfatter faktisk tiårene som meget forkellige, fordi da jeg kom hened og begyndte i 63, det var til et museum,

som var meget stort, og der var ingen resourcer overhovedet. Der var kustode Olsen ansat, der var Kjeld Snedker som museumsmand, og så kom jeg til. Der var ikke engang et skrivebord!

Altså, man gør sig ikke begreb om, hvor meget, der var at lave, fordi det er kæmpemæssige samlinger, som var blevet til uden, at man tænkte på, at hele det andet apparat skulle bygges op: Registrering, konservering – og jeg var ved at fortvivle mange gange, det kan jeg forsikre dig for, jeg syntes, det var meget at tage ansvaret for. – Det var en svær tid!

Og så noget andet, det var, at i tresserne var vi ude for en enorm inflation. Museets økonomi var baseret på tilskud fra primærkommunerne og amtskommunen plus staten, tilskud som var sat i forhold til hinanden. Og det jeg arbejdede på de første år,- godt hjulpet af bl.a. Johannes Holm, den daværende formand for Kommuneforeningen, som jeg holdt så meget af – det var simpelthen at få fireogtresindstyve sognekommuner og syv købstadskommuner til at yde tilskud til museet.

Vel at mærke ikke pristalsreguleret...

– Nej! Først fik vi basis, og så skulle det hæves hvert år, og da jeg havde..jeg brugte, ja ...kræfter på det. Så på et tidspunkt sagde de i Amtsrådet, – jeg tror, det var..Søren Trolborg var lige kommet ind som grøn og ung og Gregers Petersen fra Udstolpe og Karl Kristensen fra Killestrup,..altså, det var sådan nogle gode folk, så kom de og sagde: Jamen, når museet kan få tilskud fra samtlige kommuner, så kunne man måske bruge arbejdskraften bedre på at lave museum, og så overtager amtskommunen tilskuddet. Og det blev vedtaget i Amtsrådet i 67 og blev gennemført fra 68. Og så kunne jeg begynde at lave museum. Før den tid, da var det sim-

pelthen tungen ud af halsen for at skaffe midler, fordi inflationen buldrede afsted..

Ja, det var med en 7-8 procent om året.

– Ja, det var så forfærdeligt! Jeg var meget klemt,- rigtig meget klemt! – Men så fik jeg nogle utroligt gode år fra 68 og frem til 80, 81-82. Der kom nogle gode år, hvor jeg kunne lave noget med stabil økonomi. Der har aldrig været noget at slå til Søren med. Men det var stabilt og ordentligt, og jeg kunne lave planlægning, – jeg har altid villet have orden i tingene – jeg kunne disponere, – og så blomstrede det!

Så derfor er det de bedste år, jeg har haft på museet så helt klart. Der kunne jeg begynde at lave noget af det, jeg ville.

– Du spørger efter prioritering!- Jeg har jo prioriteret efter, hvad landsdelen havde behov for. Altså, jeg har sagt: Der er brug for viden her!

Og noget af det første, jeg lavede lige da jeg kom herved og startede, hang sammen med, at man begyndte at lægge centralskoler sammen. Og det pinte mig, fordi det var det Mellekommunales kræfter, der havde startet det, – havde skabt så meget flot. Og det gjorde ondt, når man var så langt fremme, så centralskolerne skulle lægges sammen. Så fik jeg for at markere 150-året for skoleloven 1814 gennemført en registrering af samtlige skoler henede, altså helt tilbage dertil.

Nå, men så lavede jeg en udstilling, der viste, at Lolland- Falster altid har været foran alle andre på skoleområdet helt tilbage til 1600-tallet. Og det blev så senere grundlaget for skoleudstillingen ude på frilandsmuseet.

Men det syntes jeg var en god ting at komme og give en forklaring til dem, der er i aktion nu: Ved I hvad, der er den og den baggrund! Det er ikke, fordi de skal

sætte sig tilbage og sole sig, men det har altid været mit valg, det at sige: Hvor er Lolland-Falster unik, – hvor har de ydet noget særligt! Og det hænger jo sammen med, at da man decentraliserede museumsvesenet, så kommer der jo en decentral humanistisk forskning. Det har der jo aldrig været før.

Og Danmarkshistorien er altså blevet skrevet om. Fordi i det øjeblik, du ser det, – du bor i den landsdel, du forsker i,- så bliver din synsvinkel altså en anden, end hvis du sidder i København. Og dine problemstillinger rejser nogle andre spørgsmål. Og det kan godt være, at jeg måske nok for meget er med i det,- jeg er jo faktisk indfødt, og lever med i, hvad der sker i min tid, og derfor har jeg taget de emner op, som jeg syntes var nødvendige. For jeg har det sådan, at jeg er bedøvende lige glad med, hvad jeg forsker i! For alt er lige interessant, når du kommer ned i det. – Så jeg er god til bestillingsarbejde.

Ens verdens begynder dér, hvor man bor!

– Og så kan man lige så godt gøre det til en force.

Ja, for det har jo forbindelse med Rigshistorien og viser udviklingens gang og nedslag i historien på det sted!

– Ja, plus det, at hvis du ser Lolland-Falster i Danmarkshistorien så er det altid det skæve – og så det, som har interesseret mig så meget: At man altid skal se *Lolland- Falster som en grænseegn* – ikke som et udkantsområde! Det er derfor, at det sidste, jeg overhovedet lavede var den bog for Vejdirektoratet om Lolland-Falster »midt imellem«, som handler om, at hvis du overhovedet skal forstå den landsdel her, så skal du se den ud fra Østersøen.

Det, det gjaldt om for mig, var at finde de frugtbare vinkler og finde ud af, hvor museets samlinger var unike, – og de er fabelagtige, det er de! Jeg gufledede dem i katalogform for at sige, hvad vi havde. Og så tog jeg selvfølgelig emner op, som var vigtige, dvs. jeg har så lavet utrolig meget om landbrug,- det siger sig selv – det er jo en førende landbrugsegn.

– En tredie side jeg har gjort meget ud af, det er, at velfærdssamfundet kommer meget tidligt på Lolland-Falster. Vi er meget tidligt med, og det som Grundtvig taler om, almenvællet og alt det dér, det har jo været praktiseret hernede uden vækkelserne, – bare helt praktisk! Det har jeg som en rød tråd igennem det, jeg har lavet. Det var ikke for ingenting, at jeg tog det med skolerne først. Og jeg lavede det store projekt om Nakskov og sådan noget. Det kan vi vende tilbage senere, ikke! Det, der fascinerer mig, og altid har fascineret mig,- nu springer jeg lidt, for nu er vi tilbage i min barndom – det er en fantastisk politisk civilisation, jeg har oplevet i forhold til så mange andre landsdele! Man kan sige, at der er enorme modsætninger, sociale modsætninger på Lolland-Falster. Det er der virkelig! Fordi man kan ikke sige, at få har for meget og færre for lidt. – Det er helt omvendt! – Altså, der er meget få, der har ejet, og utrolig mange, der ikke har.

Landarbejdere og storbønder og købstadsfolk..

– Ja, eller arbejdere og storindustri. Altså: Der er virkelig sociale forskelle hernede. Og det kunne jo – kan jeg jo se bagefter i andre egne og i andre dele af verden – det fører jo til slagsmål. Det fører til politisk uro. Og her hos os, der har det altså ført til politisk civilisation. Vi har ligesom to

konfessioner, – forstå mig ret! – Hvis vi nu tager landdistrikterne: Bøndernes og så har du arbejdernes – Socialdemokratiet eller Venstre. Du hører til det ene eller det andet sted. Hver er brede folkelige bevægelser. Det ene sted hedder det forsamlingsbygningen; det andet sted hedder det forsamlingshuset. Det ene sted er fanerne røde; det andet sted er der et hvidt kors i. Men det er bygget op på samme måde. Det ene sted hedder det solidaritet, – det andet sted loyalitet. Men de er to brede bevægelser, som får politisk magt. Og så er de så forskellige, så de forsøger ikke at omvende hinanden. Det vil være temmelig håbløst. Men man finder sammen om kompromiserne.

Den tråd har jeg fulgt, også fordi jeg er vokset op med dem. Nu min fars prægning af os i mit hjem. Og når jeg sidder med det, kan jeg se dem for mig. Jeg har jo kendt dem alle sammen.

Du har set nogle af magtens mænd, men også i dit hjem vel?

– Også det! Og det var tit, når min far var ude, tog han mig med mange gange, når der var udflugt, altså noget selskabeligt. Og jeg har jo hilst på dem allesammen med denne her lillebitte hånd i deres store labber.

Jeg har fulgt på nærmeste hold den der politiske civilisation, som prægede det gamle Maribo Amt, – og prægede sogne- ne! Det var jo ikke med de store armsving, og man vidste, at der var interesse- modsætninger så åbenlyse, så man lige så godt kunne finde ud af, hvor man kunne mødes.

Og hvis du kigger rundt, altså hvis du rejser rundt i Danmark, så er der nogle ting i landskabet, hvoraf du kan se, om der har været styrke eller ej. Der er ikke ret mange missionshuse hernede, men der er mange skoler, – der er mange alderdomshjem,

som er paladser. Har du lagt mærke til, hvor flotte de er fra 20'erne og 30'erne. Det er jo den politiske civilisation, som skabte det. Altså Maribo Amt var – og der tænker jeg ikke kun på amtsrådsplanet direkte, – men det gamle Lolland-Falster er langt mere udbygget for det, der er fælles: Vejsystemet bliver meget, meget bedre, sundhedsvæsenet, sundhedsplejersker, – alle disse ting er meget, meget mere og tidligere udbygget her og meget mere konsekvent udbygget end andre steder.

Og det har jo heller ikke givet sig udslag i de store dramaer, tværtimod! Det er ikke de store overskrifter, men solidt politisk arbejde, og det holder jeg meget af. Jeg beundrer det altså! Og når jeg kører ud i landskabet, ser jeg det. Hvis du kører igennem Radsted, så vil du se det store og flotte alderdomshjem. – Dér ligger arven! – Et resultat af...ja, det er samtalen igen. De var nødt til at sætte sig over for hinanden og høre på hinanden.

Det er jo demokratiets inderste væsen.

– Ja, og det kan jeg se i mursten alene, – jeg bliver så glad!

Men så er der i det mindste én gang, hvor der bliver tale om en konfrontation, – jeg tænker på Nakskov.

– Ved du hvad,.. men lad os bare tage den ind, ikke, fordi i mange år var det sådan, at det man kendte til Nakskov i vort århundrede var slaget om Nakskov i 1931. Og en af grundene til at jeg lavede det store projekt – der var mange grunde til det – men det var bl.a. at få baggrunden for det. Fordi bataljen er jo ikke nær så interessant som at vide, at velfærdsstaten bliver grundlagt i Nakskov i 1913. Og udbygget på en måde, der gør, at Socialreformen i 1933 var et tilbageskridt. Den

er unik den historie! Og den er meget mere interessant end slaget i Nakskov.

Men det er da ikke idyl, vi sidder og taler om, for selvfølgelig har det også gået hårdt til indimellem, og der har også været misbrug og alt muligt andet. Men der har virkelig været en politisk kultur, – jeg kan se det, jo mere jeg ser tingene udefra, man skal jo både se tingene udefra og indefra. Der kan man så også sige, at meget af det jeg har forsket i, har været områder, hvor jeg kan vise, at her har Lolland-Falster ydet noget, der er værd at tale om.

Og det er værd at gøre os allesammen bevidst om det!

– Ja, det er vigtigt og så se kræfterne. Det er jo også det, jeg har gjort i alt det omkring landbruget, – Det er for at vise, hvordan man har klaret omlægninger. For landbruget er jo ikke sådan en stigende linie, det er jo *krise – ikke krise*, og der kan du ikke bruge Rigshistorien og dens kronologi, når du går ned på Lolland-Falster! – Nej, slet ikke!

Og der har jeg jo haft meget ud af at se det fra det enkelte brug, fra det enkelte sædskifte og se, hvad der sker, og så finde ud af, hvordan har man klaret omstillingerne. Selvfølgelig reformerne, de store reformer, men også omstillingen her til kornlandbruget og så igen omstilling fra kornlandbrug til sukkerroerne, og så det, der sker nu, som er knap så opfindsom. Men altså de omstillinger, de glæder mig. Da har der været nogle ressourcer herude, som både består af god jord, af god erfaring, af kloge folk, som har været meget åbne, dannet i ordets egentligste forstand: haft ånd...

Har turdet noget!

– Også turdet noget. Og dér du har haft

godset, som det sted, hvor der er skabt fornyelse. Altså, når man taler om godser, så siger man fy – feudalt, ikke! Men godset er det sted, hvor alle faggrupper mødes, og hvor problemerne opstår. Det er jo dér man udvikler, eller man udviklede her de nye metoder, de nye teknikker, man havde indført udefra og som ikke passede. Og så er det samarbejdet mellem landøkonomen, smeden og landvæsensevenen og alle de der – og plus Landbohøjskolen. De har altid haft meget tæt forbindelse til den. Dvs. der har qua de store brug været nogle folk, der har haft overskud til i og for sig at lave praktisk forskning.

Både idéerne og pengene er jo så akkumuleret på godserne. Der skal jo være nogle steder, hvor man kan det.

– Det er jo det! – Og det er så det, der bliver sprængt væk, ikke! For nu kan du være godsejer og have halvanden mand. Det er jo blevet faren.

– Men noget af det, som jeg synes skal ind her, når vi nu er ved 70'erne,- der sker så det, at Ove,(museumsvejleder Ove H.Nielsen) bliver ansat,ikke, – og det var skønt. Altså, det at vi får det tætte samarbejde, ham og mig,- det at du forsker og det, der forskes i, det ryger lige ud med det samme. Der er overhovedet ingen forstyrrende mellemlid. Det er jo lige friskbagt. Og det var også tit Ove kom og sagde: Ved du hvad, jeg kan se nogle pædagogiske muligheder i det her. Så tog jeg fat i det. Det var fornemt. Og så også i formen. – Noget af det første, som vi lavede sammen, – Mandens hverdag, Kvindens hverdag,- det bruges endnu, og så blev der bygget på og bygget på, og det er flot bare.

Og så var der noget andet, vi tog fat på, og det hænger sammen med både mit og Oves historiesyn, det er, at historie er jo

ikke en disciplin, der er forbeholdt fagfolk. Du kan leve af historie, men den historiske tankegang, den er almenmenneskelig. – Hvert eneste menneske er unikt og har en historie og har en plads i den store historie. Det er mit inderste syn. Og der begyndte vi så at sige Ove og jeg: Hvorfor skal vi altid snyde folk for det, der er sjovt! Det er nemlig det at hitte ud af – forskningen!

Så begyndte vi at åbne op og tage folk med ind,- hvis de havde lyst – i arbejdsgrupper. Og så lavede vi mange mindre projekter og så det store om Dagligdagen under Besættelsen, som virkelig blev stort, – det var inspireret af Oliekrisen! Dér oplevede jeg pludselig, at folk hamstrede, – det oplevede jeg også som krigsbarn, – pludselig kunne jeg kende det igen. Og så lavede vi det dér projekt for at finde ud af, hvordan man egentlig klarede sig dengang, der var mangel på alting. Og det kan du jo ikke slå op nogen steder.

Der fik vi mobiliseret hundredvis af mennesker. Det var meget svært at holde sammen på, fordi når du mobiliserer mennesker, skal du sørge for, det lander. Du kan ikke bare slå ud med arme og ben. Du skal være der! Og der var Finn også med i det, kan jeg huske, for vi var nødt til at være nogle flere folk på det. Men da havde vi mange siddende, forøvrigt over hele Danmark, men det var fordi det kom i Fjernsynet og i Samvirke, men ellers var det beregnet til at skulle være Lolland-Falster.

Og det var egentlig det dejlige ved det, for jeg kan huske, vi havde små arbejdsgrupper, og vi havde plenummøder, som man nu havde dengang, og dér blev jeg stemt ned i et plenummøde, fordi de insisterede på, at vi skulle lave en udstilling. Og jeg siger: Sludder! Det lader sig ikke gøre, de ting er der ikke! De sagde: Selv-

Fra en af museets udstillinger: Museumsvejleder Ove H. Nielsen fortæller. Bagved til venstre står museets leder Else-Marie Boyhus. Foto: Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

følgelig laver vi den! – og det gjorde vi. Og vi fik jo – om det så var tobak og erstatning – det hele. Og det understregede for mig, at det er her og nu, for de fleste vil godt arbejde historisk, men de fleste vil godt gå og sysle lidt med det selv.

– Og et andet projekt, som jeg var meget, meget glad for, var det, der handlede om roearbejderne. Det hænger også sammen med, at hver eneste menneske er unikt. Hvert eneste menneske har en historie..

Også roepigen fra Galizien.

– Også roepigen. Og der har man lavet utrolig meget forskning omkring polske roepiger,- jeg har selv undersøgt de sven-

ske roepiger og sagde: Nu skal det være de danske! Og så lavede vi en stor undersøgelse – det hed ikke noget med roepigerne, men med arbejdet i roemarken fra 1920erne, hvor danskerne tager over. Og det vil sige, at det var landarbejderkonerne og det er deres børn. Det er mine skolekammerater.

Dér hvor barnevognen står for enden af roemarken.

– Ja, nemlig. – Åh, jeg var så glad for den udstilling og den undersøgelse, for så oplever man, når man taler med dem, – vi havde også fjernsyn på – så er deres historie også en historie i en lille verden i den store, hvis rammen er den rigtige. Og

så kan jeg huske, at til reception var der ikke de sædvanlige receptionspinde, og der var heller ikke sur hvidvin, nej, der var bajere, og så var der dem, det drejede sig om på udstillingen. – DET VAR SÅ STÆRKT! –

Men altså, jeg har haft mange meget, meget stærke, gode oplevelser. Så kan man også sige, at jeg har jo været privilegeret at have de gode vilkår, vi havde. Vi fik jo – igen – den frihed, den bestyrelse, som var vores skjold, som gav rum. Altså, jeg tænker tilbage på den forsamling med meget stor glæde, fordi de var vores klangbund og så fik vi mulighed for at eksperimenterer. De stolede på os, og hvis ikke du har den tillid, så kan det ikke nytte noget!

Ja, det er jo svært, når man først skal have det til at køre med lodder og trisser.

– Det er jo det! – Senere da jeg kom ind og sad i Lokalmuseumstilsynet, – jeg var med til at skrive den nye museumslov og var formand for Statens Museumsnævn – da var jeg rundt til forhandlinger, når det var gået galt, ikke. Og sommetider var det smålige bestyrelser, – der kunne sørme også være nogle inspektører, som troede, at de kunne skalte og valte – det er menighedsråd og præster om igen. Altså, det er noget med lydhørhed og kende hinandens roller.

– Der var i øvrigt noget andet, som også var interessant. Det var i de der 70'ere, da fik vi kommunalreformen, som jeg fulgte meget, meget tæt. Der begyndte jeg at engagere mig på landsplan, fordi jeg kunne se, at den kommunalreform, – det var jo ikke andet end en tom skal! Så skulle al følgelovgivning jo laves. Og så engagerede jeg mig i museumspolitik, fordi nu skulle museerne placeres. Det var vigtigt, at vi gik i offensiven fremfor at vente. Det er derfor, jeg gik ind i alt det der og sad og

skrev love. Det var jo også interessant. Jeg var med til at skrive Museumsloven, den der kom i 76, var den første formand, implementerede loven, som det hedder, var med til at revidere den, og så gik jeg. Jeg har altid bestræbt mig på at gå i rette tid. Der var selvfølgelig noget i loven, som lykkedes, men der var sandelig også noget, som ikke lykkedes – noget, jeg fortrød. – Det er så skægt, nu hvor de skal til at revidere Museumsloven, så taler de om den gyldne tid, ikke!

Det er som Storm P. siger: Det er så svært at tænke på, at dårlige tider en skønne dag bliver de gode gamle dage.

– Det har jeg oplevet – om nogen har det! Men jeg syntes også, det var spændende at være tæt på beslutningsprocessen.

Hvad synes du så især, der lykkedes for jer dengang?

– Altså, det lykkedes os jo at få samling på tingene og få ressourcerne gjort synlige og museerne placeret meget stærkt.

Samfundsansvaret over for det, der bare havde hvilet i mørket!

– Ja, det synes jeg nok lykkedes. – Men noget vi overvurderede, tror jeg, det var, fordi det rigtig var 70'erne, det var planlægnings-halvfjerdsernes funktionalisme. Vi troede gudhjælpemig, – og det gjorde vi jo også i kommuneplanlægningen og i landsplanlægningen, jeg var med i det hele, – vi troede jo naivt..

På perspektivplanerne?

– Ja, – der er ikke det, jeg ikke har lavet – og jeg syntes det var afsindigt spændende, at få oversigt, overblik, men så troede

vi, – jeg var ikke ene om det – vi troede, at når man havde fået overblik og indsigt, så handlede man fornuftigt. Vi havde bare glemt al irrationalitet. Og den gav mig nogle korrektioner, det gjorde den, helt klart! Men det må man jo tage med, ikke! Men egentlig er det jo naivt, altså!

Jo, men det giver jo en form for besindelse: Hvor er vi nu? Det er betingelsen for, at man kan føre nogle linier videre og sige: Vi vil gerne i den retning.

– Det er jo det, ja! Men det var da skægt, for det var helt klart, at det, jeg var med til at lave, var trenden, som det hedder i vore dage, – altså, også fordi jeg kendte den politiske verden så godt. – 80'erne derimod, – jeg har ikke haft det godt med tidsånden i 80'erne for at sige det pænt.

Men i 70'erne gav I jer hen i opgaven?

– Og fik lov til det! Så gjorde vi så det, – jeg vil ikke sige, at jeg fortryder det – at vi nok spændte os for for mange vogne, – også på det amtslige plan. Det gjorde vi! For da Maribo Amt og Præstø Amt blev lagt sammen, da var Præstø Amt et uland på skoleområdet, kulturområdet, på vejområdet – hele vejen. Og loyalt gik så det gamle Maribo Amt ind og sagde: Nu er det vigtigt for ligevægtens skyld, at vi får udviklet hele Storstrøms Amt. Og så brugte vi gennem 70'erne kræfterne på det i stedet for at konsolidere os selv, fordi skriften var på væggen. Det kan jeg godt se bagefter. Det er så nemt at sige bagefter.

Med den tilbageskuende profets klarsyn.

– Ja, det er, fordi det er helt klart, at dér skulle jeg nok museumsmæssigt have brugt mere kul på Stiftsmuseet end på at opnå balance. Det var en gold vandring,

og da det så rigtigt kneb for os, da var der ikke noget at hente.

Men så må man vel egentlig trøste sig med, at på den anden side var det også nødvendigt.

– Jeg kunne ikke se det. Og ved du hvad, jeg gjorde det med brask og bram, det gjorde jeg. Jeg så en masse muligheder, og jeg har ikke på noget tidspunkt haft kølige overvejelser. Men jeg kan bagefter se, at vi nok strakte os for vidt. – Det gjorde vi!

Der var ikke tale om at være genelsket.

– Nej, det var der sandelig ikke. Det var barsk, synes jeg, det var nok noget af det mest barske, for dér har jeg været naiv. Nogle tror, at jeg er et forfærdeligt magtmenneske, ikke. Og det var..det har været noget af det mest ubehagelige,..men sket er sket! Og så kørte vi videre alligevel. Men det blev ikke den..hvad skal man sige..der kom ikke den brillians ved at lægge kræfterne sammen. Jeg troede jo, at når man havde kræfter, skulle man lægge dem sammen.

Ja, ja, så tror man, at de andre tænker som én: vi er villige til at lægge talenterne sammen og få det her rettet op, som alle kan se – og så sidder man dér!

– Ja, men allright, det er jo den slags valenhed! Men det dér med amtet midt i 80'erne, det bunder jo i, at jeg har oplevet Lolland-Falster som en egn, der er sin egen. Som har haft sit eget forløb, som har enorme styrker. Altså, jeg kan virkelig se, at jeg har oplevet mange kræfter, – jeg har været inde på en del af dem. Det er den politiske civilisation og landbrugets høje niveau, eller som det var, – jeg ved

ikke, hvad jeg skal sige til det nu! Det er en overordentlig veludviklet egn, som aldrig har stillet sig an, men som har fungeret godt, ikke!

Og det er ikke fordi der er så mange vækkelser, men tager du de politiske med, så er de der, – det er jo et spørgsmål om definition. Fordi vi ikke har haft så mange missionsfolk og de ikke har været oppe at slås med grundtvigianerne, så tror alle folk, at det er De Dødes Rige. Det er vi jo ikke. Men altså, jeg mener Lolland-Falster har klaret sig utroligt godt.

Hernede er vi pragmatikere?

– Ja, pragmatikere, – og når jeg ser på historien op igennem tiden, så har jeg altid været præget af, at vi har vores egen historie. Og dér har vi altid ligget forrest i linien på de områder, vi har haft med at gøre.

Det synes jeg er værd at få sagt.

– Altså, vi har fundet vores løsninger, og vi har altid ligget i spidsen, og det kan jeg lide, men ikke som i 80'erne, – jeg bryder mig ikke om at være halehæng.

Jeg er vokset op med... eller for mig er Lolland-Falster en egn, som har enorme kræfter. Så bliver vi forkerte i perioder, det bliver alle egne, og vi bliver meget forkerte.

Og da så det store rabalder begynder der i midten af 80'erne, – værftet lukker og det ser ud til at gå ad helvede til, så sker der jo det, at når en egn kommer ud for sådan noget, så kommer eksperterne og medierne og konsulentfirmaerne og svæver som ådselsgribbe, ikke! Og det kunne jeg bare ikke klare. Alle de der Forstå-sig-på'er, der kom her. Kommunerne betalte dem, for at de skulle komme og sige, at vi var idioter.

Så blev jeg altså rasende, fordi – ved du hvad, jeg parallelliserede – jeg har jo også en international karriere, og i den periode har jeg haft meget med ulande at gøre, afrikanske lande. Og pludselig oplever jeg detsamme, som vi har oplevet i Kenya, – jeg har faktisk været dér – at de kommer udefra og fortæller os, hvor idiotiske vi er, og vi betaler dem selv for det.

Og en af grundene til, at jeg startede det store projekt i Nakskov: Nakskov 1900-1940, det var at vise dér, at det var et civiliseret sted, – det er hellig grund det her! små venner.

At de store fremskridt netop var sket dér i Bresemanns tid.

– Enormt, enormt! Og jeg fik lavet en udstilling. Jeg fik skaffet masser af penge og et stort projekt, ikke. Og tilsvarende omkring landbruget og sådan noget.

– Der gik jeg så ind og begyndte at blande mig. Og det var man da meget glad for, fordi om ikke andet, så havde man én til at indlede alle disse erhvervskonferencer. Gud i Himlen, hvor var jeg pauseklovn! Hå! – Og plus det at Planstyrelsen lavede en studiegruppe om udviklingen hernede, og hvor jeg var med og meget begejstret for, at man ville tage den historiske udvikling med. Jeg sagde noget så elementært som: Du kan ikke lave udvikling, hvis ikke du har lavet en form for jordbundsanalyse på en eller anden måde! Og det er sgu så elementært. Det blev taget som det store orakel. Ja, det er jo gribende.

På et tidspunkt kunne jeg så bare ikke klare det mere. Det var, fordi jeg kunne ikke holde til, at min landsdel blev behandlet på den måde. Og også fordi de overså alle de forcer og styrker, der var. Og så sker der det, at jeg var utrolig meget ude at holde foredrag i den periode, og folk, mine landsmænd, om jeg så må

*Udstillingsrum med besøgende, som betragter effekter fra det store projekt om dagligdagen under besættelsen.
Foto: Lolland-Falsters Stiftsmuseum.*

sige, gik jo derfra med rankere ryg. Og det er jo også godt nok. Men på et tidspunkt blev det altså for meget.

– Og det hænger så sammen med noget andet, og det er, at inde i en periode af 80'erne skulle alt helst være projektorienteret, – jeg kunne skaffe masser af penge til projekter, – men efterhånden blev det sådan, at over halvdelen af museets budget var penge udefra til det.

Da vi så skulle til at planlægge, hvad vi skulle gøre ved Landboreform-jubilæet i 1988, – det skulle selvfølgelig have, så hatten passede, – da havde jeg så en stor ambition: at lave en udstilling, der skulle handle om, hvordan Lolland-Falsters landbrug har taklet forandring, – historisk set! For netop at vise, hvor kræfterne lig-

ger. Og det arbejdede jeg på meget længe, research og al det dér, og lavede en drejebog, som var meget, meget god.

Og så kunne jeg se, – vi nærmede os i vinteren 87/88 – nej, det venter jeg med, – så kommer noget andet: Mens jeg arbejdede på det her og lavede alt det andet, så får vi overenskomstforhandlingerne i 1987, – vi får de der forhandlinger, hvor lønningerne stiger meget voldsomt, og jeg står i den situation, at jeg får at vide fra Amtskommunen, at det var ikke deres hovedpine, – det kunne de ikke gøre noget ved! – Det var kultursektoren!! – At den anden sektor så kunne bruge mig, det er så en anden ting.

Det vil sige, at jeg og et par af medarbejderne måtte ud og tjene penge, – bl.a.

ved at holde foredrag og pengene gik i museets kasse – eller også måtte jeg fyre folk. Det kunne jeg ikke, fordi vi havde så mange ekstraordinære medarbejdere, så den faste stab kunne ikke bære at blive mindre.

– Men så arbejdede jeg, og da jeg blev klar over det, at vi måtte ud og lave så meget indtægtsgivende virksomhed, gik det op for mig, at det, som bestemte, hvad vi skulle lave, det var ikke det, der var bedst! Det var det, der gav penge!

Det gav frustration, fordi jeg nåede frem til lige omkring årsskiftet i vinteren 87, at den store udstilling, som jeg havde arbejdet på, og som bl.a. skulle give opbakning til Grønt Center og al muligt andet, – den måtte jeg opgive! – Jeg måtte opgive det!! – Jeg kunne simpelthen ikke.

Den dag glemmer jeg ikke! – Da jeg havde besluttet det og havde ringet til formanden og sagt: Det går ikke! Jeg kan ikke!

– Samme dag eller dagen efter skulle jeg tale for sukkerroedyrkere. Og så tog jeg altså min drejebog, som jeg havde måttet opgive, og holdt den som foredrag. Jeg fik bagefter et brev, hvori formanden skrev, at jeg havde rørt deres hjerter. – Det gav mig noget at tænke på, fordi samtidig skulle jeg i 88 redigere Historisk Samfunds årbog. Det var en stor gave for mig.

Den var for øvrigt meget gedigen og smuk, kan jeg godt sige uden at klappe nogen på ryggen.

– Jamen, det var godt, fordi jeg måtte jo opgive så meget af mit eget. Så var det så dejligt at lave noget, som bare var i orden. Men det gav mig da meget at tænke på. Jeg kan da se, at den kurs, jeg var slået ind på for at køre museet videre uden at have en myndighed, der rigtigt kunne tage hånd om det, var forkert, – det

at vi selv skulle tjene pengene. Det var meget af Karens (museumsinspektør Karen Løkkegaard Poulsen) undersøgelser, og det jeg og Ove lavede. Det var prioriteret udefra, hvad der skulle være mit hovedfagområde, og hvad pengene skulle bruges til. Jeg syntes ikke rigtig, jeg kunne vende det. Det var mig selv, der havde gjort det. Men det var et skråplan! Og selvfølgelig modnedes tanken om måske at slutte. Det gjorde det, og det førte så til, altså...jeg var da lidt...

Så holdt jeg 25 års jubilæum og selvfølgelig: Det gjorde indtryk på mig! Det var meget smukt. – Jeg var slet ikke klar over, at det var så stærkt! –

Men samtidig var der sket det, at jeg syntes også, at kulturlivet tog nogle drejninger – jeg havde det skidt med Tidsånden, som jeg sagde før, – altså det dér meget spektakulære ved kulturen, – eventkulturen, og alt det dér. På en eller anden måde kolliderede det med mit grundsyn, altså med det unike menneske.

Og i samme periode i begyndelsen af 80'erne havde jeg fået ret megen kontakt til Højskolen, Folkehøjskolen og blev meget optaget af Grundtvig. Ham opdagede jeg sent, – altså, jeg vidste alt om Brandes og Kierkegaard hjemmefra – men Grundtvig? – der var aldrig sagt noget om ham! Men så opdagede jeg ham og finder jo dér mit syn, ikke! Og så det miljø i Højskolen! – Jeg kan godt se sådan en ting allerede i min formidling, at mens jeg var på museet, blev den mere og mere mundtlig, mere og mere fortælling, og mere og mere personlig. – Så pludselig fandt jeg den verden, – det var kernen i Folkehøjskolen.

Så gled jeg længere og længere over mod den. Så det, at jeg valgte museet fra, det er ikke kun utilfredshed, for jeg har haft vidunderlige år, men jeg stod i et skisma. Jeg kunne ikke lave om på den

tidsånd, som var i kultursektoren, men jeg ville ikke gå på akkord med mit historiesyn. Og så fandt jeg et fristed, kan man sige..

I mødet med det søgende menneske?

– Ja, det – samtalen, oplevelsen – og så blev jeg utrolig optaget af det. Jeg var meget ude som gæstelærer på højskolerne. Og så kom der altså en chance for, at jeg i 89 kunne få to års orlov for at blive lærer på Krogerup Højskole, Hal Koch's gamle skole. Museets bestyrelse var her meget generøs, og det var jo fint. Det var jeg meget glad for, og jeg vidste jo, jeg ikke kom tilbage.

Jeg tegnede kontrakt på to år med Krogerup, men ville ikke flytte derhen, jeg ville ikke flytte til Nordsjælland. Men jeg var så indstillet på, at jeg ville slå mig igennem. Og inden jeg var færdig, blev jeg så tilbudt, at jeg kunne blive redaktør af Højskolebladet, som jo kommer én gang om ugen, så der er ret meget at lave.

Også en formidlingsopgave.

– Også en formidlingsopgave, og jeg har det meget godt med det. Det kan jeg gøre her fra Maribo, og jeg har computer og fax. Men livet bliver ikke lettere. Bladet var ved at gå konkurs for to år siden, – for at det ikke skulle være løgn, – men blev reddet og kører nu stille og fornuftigt.

Men så har jeg suppleret med at skrive til det Nationale Leksikon, Den Store Encyklopædi, hvor jeg dels er på historie, og dels på det, der er mit andet fag nu, gastronomi. Der er jeg dels skribent, dels gransker, dvs. tjekker de andres ting. Og så er jeg medlem af det Danske Gastronomiske Akademi, hvor vi er ved at lave et gastronomisk leksikon, som jeg er medredaktør af, og så skriver jeg på en bog om

Grøntsager, for at det ikke skal være løgn!

Jeg har også haft nogle opgaver for staten, når de sådan skal have lidt besindige mennesker, som har overblik og ikke er købt eller solgt til andre. Der sad jeg engang og fordelte EU- oplysningsmidler, nu sidder jeg i Demokratifonden sammen med Poul Hartling og fordeler 100 millioner om året ca.

Og så har jeg et sidste lille bijob: Jeg synger i Maribo Domkirkes kor, og det er jo dejligt. Den smukkeste arbejdsplads jeg har haft nogensinde og det bedste arbejde endda til sammenligning. Så ved at synge og skrive arbejder jeg meget med Folkehøjskolens sangbog og Salmebogen, ikke! – Her er du inde i Arvesølvet i Danmark. Så det har jeg det godt med.

– Rifbjerg har engang skrevet et essay om Kunsten at lægge ting bag sig uden savn. Det har jeg kunnet gøre, fordi jeg savner ikke museumsverdenen, så intenst jeg end var inde i den, til jeg var 54 i mit liv. Jeg har prøvet det, – jeg har været ruden rundt!

Du bliver en god pensionist, kan jeg høre.

– Jamen, det er jo også det, jeg er ved at forberede. Jeg synes, jeg har en god tilværelse nu, men den er ikke nemmere! Og alt har sin tid! Sådan har jeg det med museumsverdenen og det internationale arbejde, som jeg også forlod – sidst i 80erne.

Det, der optager mig nu utrolig meget, det er det folkelige – begrebet, altså Grundtvigs folkelige begreb – og det folkelige Danmark, – et helt andet Danmark end TV-Avisen tror.

Hvem har inte alt hørt tale om det fæle Støbymord?

af cand. mag. Heidi Pfeffer

Samfundets årbog for 1955 bragte en artikel af kriminalassistent H.Larsen: Handskemagerbanden. Et træk af den lollandske retsplejes historie. Artiklen var i det væsentlige bygget på domsakterne i sagen. – Med den her foreliggende artikel har denne gamle mordsag fået en anden tilgang, idet forfatteren er uddannet folklørist. Artiklen skal således kaste lys over, hvordan man frem til nutiden har forholdt sig til begivenhederne og især naturligvis forbryderne og udtrykt det – i samtiden gennem aviser, viser og lejlighedsskrifter som indlæg i sagen – senere i sagdannelser og endelig i eftertiden ved mere eller mindre litterære og dramatiserede fremstillinger.

Natten mellem den 21. og 22. marts 1851 nedbrændte Jørgen Johansens gård i Støby, Tillitze sogn på Lolland.

Da naboerne alarmeret af ilden kom til fandt man Jørgen Johansen og hans kone Ane Andersdatter, liggende døde i deres senge. I et kammer fandt man derefter 2 døde tjenestepiger. Med brandhager, der blev stukket ind gennem stuevinduerne, lykkedes det at få fjernet de brændende dyner fra de døde, og få ligene trukket udenfor. En tilkaldt læge konstaterede næste dag, at alle 4 var blevet myrdet. Manden og den ene pige med flere økse-slag, konen og den anden pige var blevet stranguleret med strikker.

Mordene vakte stor opsigt på Lolland og Falster, og alle mente nok at vide, hvem morderne var: Handskemagerbanden.

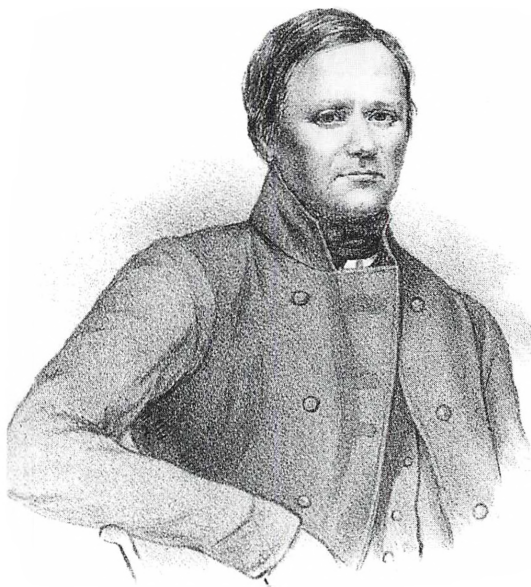
Efterforskningen af mordene gik straks i gang og dermed startede én af de største

kriminal­sager på Lolland gennem tiderne. I alt 43 personer, heraf 2 kvinder, blev tiltalt og dømt.

Handskemagerbanden ca. 1836 – 1851

De sidste 10 til 15 år inden mordene i Støby havde Vestlolland lidt under et væld af indbrud, røverier, ildebrande og mord. De fleste af forbrydelserne var organiseret af Hans Jacob Mortensen, kaldet Handskemageren. Han var født på Langeland i 1802 og havde i årenes løb fået samlet en stor bande omkring sig. De fleste af bandens medlemmer holdt til på Stibanken i Kristianssæde Skov i Ryde sogn.

Hans Jacob Mortensen, havde tidligere opgivet sit erhverv som handskemager, og samtidig slog han ind på forbrydervejen. Både Handskemageren og hans kone, Ane Cathrine Jørgensdatter, havde før

*Hans Jacob Mortensen (Handskemager).
Dette og de efterfølgende samtidige, litografiske
portrætter er alle udlånt af Lolland-Falsters Stifts-
museum.*

været straffet. I følge kommissionsdomstolens forklaring, var ægteparret 7. august 1843 blevet dømt i Lollands Sønderherred. Hans Jacob Mortensen blev idømt fængsel på vand og brød i 6 gange 5 dage for besiddelse af stjalne koster og ulovlig omgang med hittegods. Hans kone blev ved samme lejlighed straffet for hæleri og falsk forklaring for retten med fængsel på vand og brød i 3 gange 5 dage.

Handskemageren var den egentlige hovedmand bag bandens forbrydelser, og han benyttede sig ofte af lokale folk, som mod oplysninger om for eksempel husbondens pengebeholdning, blev lovet en andel af rovet.

Det fremgår af kommissionsdommen, at gruppens sædvanlige strategi gik ud på at begå indbrud og derefter sætte ild på stedet, for at dække over forbrydelserne.

Andre gange satte de ild til deres egne eller andres huse og gårde, for at få bekoftet en genopførelse i en bedre kvalitet af den herremand, der havde fæstet dem til ejendommen.

Banden forsøgte sig også med at antænde gårde, for så under slukningsarbejdet at få lejlighed til at røve på nabogårdene. Dette lykkedes dog aldrig for banden, da folk nemt kunne gennemskue planen og blev i deres huse. Andre gange genkendte de bandemedlemmernes stemmer, når de begyndte at råbe op om ildebrand.

Vaarskovgårdmordet 26. januar 1851

Allerede i januar 1851 blev der nedsat en undersøgelseskommission til opklaring af de mange forbrydelser på Lolland. Dette skete på baggrund af mordet på en gammel avlskarl, Jens Mathiasen, på Vaarskovgaard ved Bandholm på Nordlolland. Han gik for at være lidt af en særling, der ydermere skulle have en del kontanter liggende på sit kammer. Politiet anholdt hurtigt en mistænkt, der blev sendt til København, men fortsatte efterforskningen af de mange andre forbrydelser på Lolland.

Da Støbymordene skete et par måneder senere blev flere af Stibankens beboere, heriblandt flere af de formodede bandemedlemmers koner, anholdt. Man mente det ville være let at få dem til at tilstå nogle af mændenes forbrydelser. Undersøgelseskommissionen fik imidlertid mere end en tilståelse fra Mads Jensen Vixnæs' kone. Hun afslørede nemlig, at det var hendes svoger Anders Jensen Vixnæs, der hjulpet af sin svoger Christian Frederik Mortensen, havde slået Jens Mathiasen ihjel. Hun havde ikke kunne udholde tanken om, at en uskyldig var anholdt for mordet. Da Anders Jensen Vixnæs blev anholdt kort efter, tilstod han

mordet på avlskarlen, der oven i købet gik for at være hans bedste ven. Mens han begik mordet stod Christian Frederik Mortensen på vagt udenfor. Udbyttet blev et ur, en kniv og en flaske brændevin. Forbrydelsen havde de planlagt i fællesskab og uden Handskemagerens vidne. Med mordet havde Anders forsøgt at blive accepteret af Handskemageren, broderen Mads og de andre bandemedlemmer, der mente, at han ikke havde den rette forbryderkarakter. Heri fik de ret, da Anders Jensen Vixnæs var en blød mand, som foruden at indrømme mordet på avlskarlen, også afslørede sin forbindelse til Handskemagerbanden.

Anders Jensen Vixnæs.

Støbymordene 21. marts 1851

I 1840 havde Handskemageren og hans kone fæstet en gård i Tillitze under godset Rudbjerggård. De erfarede hurtigt, at gårdmand Jørgen Johansen i nabobyen Støby var en mand, der havde ry for at have penge på kistebunden. Ægteparret begik et indbrud hos ham i 1840, men udbyttet var sparsomt, og Jørgen Johansen, der havde været dragon, havde derefter altid sin sabel liggende lige ved sengen, hvis noget lignende skulle ske igen.

Lørdag den 21. marts 1851 havde Handskemageren besluttet at aflægge Jørgen Johansen endnu et besøg, da han havde hørt, at gårdmanden netop i de dage havde et betydeligt pengebeløb liggende i sin kiste. Handskemageren inddrog sine nærmeste venner i sagen, og sammen med Mads Rasmussen Heden på 57 år, Mads Jensen Vixnæs på 34 år og Morten Olsen Baad på 44 år, besluttede han at myrde den 50-årige Jørgen Johansen og hans 72-årige kone Ane Andersdatter. Derefter ville de røve pengene og sætte ild til gården for at skjule forbrydelsen.

Da de 4 forbrydere ankom til gården om aftenen, bevæbnet med økser og strik-

Christian Frederik Mortensen.

Mads Jensen Vixnæs.

Mads Rasmussen Heden.

ker, blev Mads Rasmussen Heden sat på vagt uden for gården. Derpå gik de andre 3 ind i bryggerset, hvor de satte slåen for døren til pigekammeret, så pigerne ikke kunne komme ud. Handskemageren begyndte at løfte døren til stuen af hængslerne, for den var haspet indefra. Ved dette arbejde vågnede ægteparret og Jørgen Johansen greb ud efter sin sabel og stod parat med den, da de 3 forbrydere tumlede ind i stuen. Idet Johansen hævdede sabelen for at hugge efter dem, satte den sig fast i det lave loft og han var forsvarsløs. Handskemageren sprang på ham, og da Mads Jensen Vixnæs huggede Johansen i hovedet med en økse, faldt han om på gulvet. For at være helt sikker på at han var død, tilføjede de ham nogle ekstra slag. Imens kæmpede Morten Olsen Baad med den gamle kvinde, som værgede godt for sig. Til sidst fik han dog, ved Handskemagerens hjælp, stranguleret hende med en strikke. Derefter anbragte morderne ligene i sengen, lagde dynerne over dem og halm ovenpå, så ilden rigtig skulle få fat senere.

Derpå fór morderne ud i pigekammeret, hvor tjenestepigerne var vågnet og skræmte bad for deres liv. Efter en kort diskussion besluttede banden at myrde dem; den ene pige blev derpå hugget ned med øksen, den anden stranguleret.

Morderne gik tilbage til stuen, hvor de fandt pengene og delte rovet imellem sig, hver fik ca. 300-400 rigsdaler. Derpå gik de ud i karlekammeret, hvor en ung karl lå og sov. Her stod de lidt og diskuterede om de også skulle dræbe ham, men de blev enige om at »Den røde hane« – ilden – nok skulle gøre det af med ham. Gården blev derpå antændt og morderne gik hver til sit.

Karlen vågnede ved at dyrene brølede i stalden og løb ud i gården, hvor han så at alle døre stod åbne. Derfor troede han at gårdens andre beboere allerede havde

reddet sig ud. Han løb derfor over til en nabogård, hvor man ikke havde set noget til gårdens øvrige beboere.

Den tililende folkemængde opdagede snart, at der forelå en forbrydelse, og herefter mente folk nok at vide hvem den skyldige var. For den eneste der havde manglet i slukningsarbejdet var Hans Jacob Mortensen – Handskemageren.

Sagens udredning

Nu begyndte politiet at arrestere flere af Stibankens beboere, og den store udredning af sagen startede. Tilståelse efter tilståelse begyndte at falde, og det førte til arrestationerne af endnu flere bandemedlemmer.

Handskemageren selv var én af de første, der blev anholdt, men han gik fri igen, fordi han tilsyneladende havde været i Nakskov på mordtidspunktet. Denne påstand førte han vidner for, og tilføjede at efter hans mening burde alle sogneboerne samles for at lægge hånd på ligene og sværge sig uskyldige i mordene. Han skulle med glæde være én af de første.

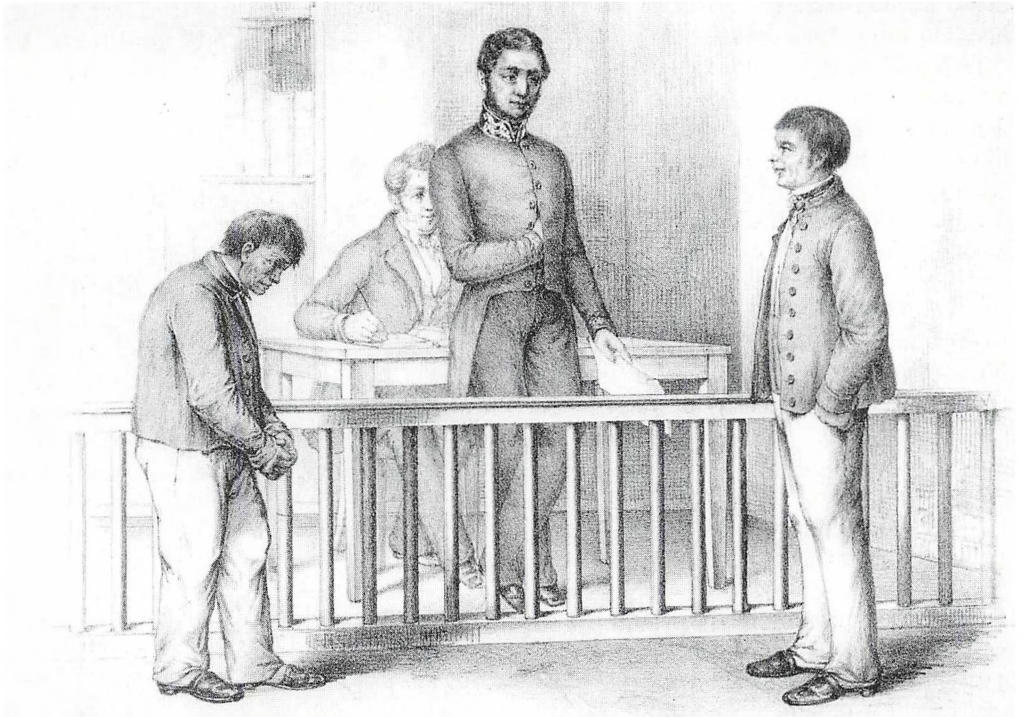
Handskemageren havde gennem årene indprentet sine bandemedlemmer, at de ikke kunne dømmes, hvis de vedblev med at erklære sig uskyldige. Dette forhold var gældende i datidens retssystem, og Handskemageren havde selv benyttet teknikken flere gange, hvor han havde været arresteret, men løsladt igen af samme grund. På trods af helt afgørende beviser kunne man altså ikke dømme en person, der vedblev med at nægte.

På trods af Handskemagerens belæring om at nægte, var banden snart arresteret og havde tilstået. Kun Mads Rasmussen Heden og Handskemageren selv vedblev at nægte, selvom man ved den 2. arrestation af Handskemageren havde fundet en strikke, magen til dem på ligene, i hans lomme.

Morten Olsen Baad.

For at aftvinge Handskemageren en tilståelse blev der, i følge Pastor Berg's bog »Mordet i Støby« som udkom senere det år, efter et par måneder givet ordre til at ligene skulle graves op og stilles i Tillitze kirke. Derpå blev Handskemageren ført fra arresten i Nakskov til kirken, hvor Pastor Berg holdt en tordentale til ham, og opfordrede ham til ved håndspålæggelse af ligene at sværge sig uskyldig. Dette havde Handskemageren ikke noget imod, men præsten greb hans hånd, da han ikke ville have, at der blev sværget falskt i Guds hus i så uhyggelig en sag. Handskemageren blev derpå ført tilbage til Nakskov arrest, hvor han til sidst tilstod, da han fik meddelelsen om at hans mest trofaste ven, Mads Rasmussen Heden, havde tilstået. Derpå blev de fleste arrestanter overført til København for at afvente rettens gang.

De rædsomme forbrydere fra Lolland for domstolen. Th. »Handskemageren«, tv. Anders Vixnæs.
Litografi, Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

Dommen

Dommene over Handskemagerbanden faldt den 5. august 1852:

»Thi kjendes for ret. Arrestanterne nr. 1 Hans Jacob Mortensen og nr. 3 Mads Jensen Vixnæs bør hver især have deres Liv forbrudt og lægges på Steile og Hjul. Arrestanterne nr. 7 Anders Jensen Vixnæs og nr. 8 Christian Frederik Mortensen bør hver især have deres Liv forbrudt og deres Hoved at sætte på en Stage...«.

Sådan indledtes Kommissionsdommens opregnelser af de straffe, der blev tildelt Handskemagerbanden. Af resten af de an-

klagede fik 16 tugthusstraffe, 5 skulle i forbedringshus, 14 på vand og brød og 1 i simpelt fængsel. Derudover skulle der betales betydelige erstatninger til ofre og brandforsikringskasser. Mads Rasmussen Heden blev dømt til tugthusarbejde på livstid, Morten Olsen Baad og Handskemagerens kone Ane Cathrine Jørgensdatter var begge døde i arresten i Nakskov under sagens forløb, og unddrog sig derved rettens dom.

Handskemageren hængte sig i fængslet efter et mislykket flugtforsøg i november 1852. Den 6. februar 1853 gav kongen benådning således at brødrene Vixnæs kun skulle halshugges, og Christian Fre-

derik Mortensen kagstryges og derefter hensættes i livsvarigt tugthus.

Den 24. februar 1853 blev brødrene Vixnæs halshugget på Sølvbjergvej i Tilitze sogn, og begravet i højens nordøstre hjørne. Christian Frederik Mortensen blev ved samme lejlighed kagstrøget og ført til tugthuset i København. Efter ca. 16 år blev han løsladt og vendte tilbage til Lolland, hvor han levede resten af sit liv.

Avisernes behandling af Handskemagerbanden

I 1851 eksisterede der 3 aviser på Lolland-Falster. Den største var Lolland-Falsters Stiftstidende med hovedsæde i Nykøbing F. Lollands Posten havde hovedsæde i Maribo og den mindre Nakskov Avis blev udgivet i Nakskov. De 3 aviser havde tætte redaktionelle forbindelser med hinanden, og ved gennemgangen af aviserne i perioden 1851-1853 er det tydeligt, at de rask væk bringer hinandens artikler med kildehenvisninger. Da aviserne udkom ca. 3 gange om ugen, men på forskellige dage, kunne den samme nyhed ofte læses 3 gange.

Første gang sagen behandles i medierne er i Nakskov Avis, der dagen efter mordene, den 22. marts 1851 skrev:

»Ved Avisens Slutning, bringes os den meget sørgelige Efterretning at Jørgen Johansens Gaard i Støby, Tilitze Sogn, afvigte Nat er lagt i Aske, og Mand og Kone saavel som 2 Tjenestepiger, samt alle Kreaturerne ere indebrændte. Aarsagen til Ildens opkomst vides endnu ikke«.

Den første gang aviserne skrev om branden fik den kun ringe opmærksomhed, da det var en hverdagsbegivenhed som så mange andre. Først da nyheden om mordene kom redaktionerne for øre, hvilket skete allerede dagen efter, fandt aviserne

lejlighed til, i meget fordømmende vendinger, at henregne Støbymordene til den værste niddingsdåd, der nogensinde var begået i Danmark. Lollands Posten benyttede den 24. marts lejligheden til at mane til besindighed og undgå at gribe til selvtaget i sagen, hvilket befolkningen havde gjort i Dronninglund i Jylland i 1841, da en sådan selvjustits kunne ramme uskyldige mennesker. I stedet for opfordrede avisen folk til at anmelde alle forbrydelser til politiet uanset størrelse, da det ville hjælpe myndighederne med at opspore forbryderne til dette skrækelige mordtilfælde. Endvidere funderede avisen over sin egen situation, da den gerne ville bringe et sagligt og korrekt stof om mordene, men mente at det var svært at vægte hvordan man undgik at skrive »for meget« eller »for lidt«, da man naturligvis både ville takkes politiet og læserne. Især fandt avisen det svært at undgå at bringe løse rygter i forbindelse med det konkrete materiale. Avisen mente, at det fra gamle tider skyldtes politiets modvilje mod at give oplysninger til pressen.

Københavnervisen Berlingske Tiden-
de citerede den 28. marts Lolland-Falsters
Stiftstidende:

»Skulle vi ikke troe, at vi levede iblandt Rødhuderne ved Missisippis Breder eller i det lovløse Italien, snarere end paa det fredelige Lolland? Blive ingen af disse mange Forbrydelser opdagede, da vil ei alene den menneskelige Retfærdighed spottes paa det Grusomste, men enhver Landsmand, som har, eller antages at have, blot saameget, at han kan kaldes Velhavende, tør da ikke herefter lægge sig til Ro med Sine, uden bevæbnet lige til Tænderne; Thi Erfaring har altid vist, at grove Forbrydere blive ved deres tilsyneladende Held mere og mere dristige, indtil det tilsidst gaar dem galt netop ved de-

res egen Forvovenhed. Men hvormange Bygninger kan der, inden dette skeer, da endnu ikke gaae op i Flammer, hvormange Uskyldige kunne ikke blive offeret for deres Ondskab«.

Den 5. april bragte Nakskov Avis hele Pastor Berg's tale, som han havde holdt på mord og brandstedet i Støby den 28. marts, for at abonnenterne kunne få lejlighed til at læse den.

Denne del af historien endte med at ligene blev begravet. Hermed sluttede de aktuelle begivenheder omkring Jørgen Johansen og de øvrige ofre, og det var nu det retslige efterspil, der tog mediernes og læsernes opmærksomhed.

Anholdelser og tilståelser marts 1851 – januar 1852

Vendepunktet i historien kom efter et par uger, hvor anholdelserne begyndte at tage fart. Jørgen Johansen blev skubbet i baggrunden og aviserne bragte i stedet for alt, hvad de kunne finde af løse og faste rygter om de arresteredes tidligere adfærd og egenskaber. De blev alle nævnt ved navn og allerede fra den første arrestation brugte medierne betegnelsen »Handskemageren« uden videre forklaringer om, hvem det måtte være. Man gik tilsyneladende ud fra at alle avisernes læsere var bekendte med denne Handskemager. Det bekræfter at Hans Jacob Mortensen og Handskemagerbanden var velkendte på Lolland, uden at nogen turde anmelde dem.

Aviserne stod ikke tilbage for hinanden for at hænge de arresterede ud, endnu før de var blevet dømt. Hans Jacob Mortensen og hans kone blev omtalt som »den berygtede Handskemager og hans ikke mindre berygtede Ægtehalvdel« og »den durkdrevne Skurk og hans frække Ægtefælle«. Mads Jensen Vixnæs blev omtalt

som »en rå Slagter« som »slår et Menneske ned med samme Rolighed, hvormed en anden ville slå en Okse for Panden«. Morten Olsen Baad var »en stor og yderst farlig Forbryder og Mads Rasmussen Heden »en længe kendt Skovtyv«. Avisernes omtale af forbryderne må betegnes som groft insinuerende, og fra de mistænkte var anholdt af politiet, var de offentligt dømt som værende skyldige. Da den store bande efterhånden gik i opløsning ved at folk tilstod, blev der foretaget omfattende arrestationer, hvor det ikke kunne undgås at enkelte uskyldige blev trukket med i faldet. De blev senere rensset i aviserne, men antageligt har deres rygte været ødelagt efter den tur.

Arrestationerne blev hurtigt så omfattende, at der ikke var plads til alle forbryderne i Nakskov arrest. Folk, der havde tilstået, kunne således gå frit rundt, til manges bekymring. Derfor opfordrede Nakskov Avis til at politiet snart måtte tage nogle forholdsregler »til opnåelsen af de foruroligede Beboeres nødvendige Sikkerhed«. Avisen skrev den 27. maj 1851:

»Demoralisationen er saa stor her, at der rask væk bliver stjaalet fra Mads Vixnæs Bolig paa Stibanken forskjellige Gjenstande; dog skal Gjerningsmanden ikke have høstet stort udbytte for sin ulejlighed«.

Efterhånden som tilståelserne faldt, blev glæden over kommissionens arbejde stor og borgerne takkede den for det betydningsfulde arbejde der var udført. Lidt efter lidt blev de anholdte sendt til København og den 26. juni 1851 kunne man endelig sende Handskemageren afsted som en af de sidste forbrydere, for at afvente dommen i hovedstaden.

Efter dette tidspunkt faldt interessen for sagen betydeligt i pressen. Der var intet

nyt at skrive om banden, og først den 12. november 1851, blev der igen skrevet lidt. Denne gang var det nyheden om en mistænkt, der havde været udstationeret som soldat i Vestindien, men nu var hjemsendt og fængslet.

Den 19. januar 1852 var der i Lolland-Falsters Stiftstidende en længere artikel om fundet af et par sølvskeer på Handskemagerens marker. Han skulle som et forsøg på bestikkelse have oplyst en fængselsbetjent om hvor han kunne finde disse stjålne skeer. Betjenten havde længe ruget over den besked, og meldte den tilsidst til øvrigheden, som med megen mistro gik med til at grave efter skeerne. Man fandt dem på det angivne sted og de blev straks videregivet til deres retmæssige ejer.

Perioden slutter med oplysningerne om at Handskemagerens kone, Ane Cathrine Jørgensdatter, var død i Nakskov arrest. Lolland-Falsters Stiftstidende skrev den 19. januar 1852:

»Handskemagerens« Hustru, som hele tiden har hensiddet i Nakskov Arrest, er Imorges afgaaet ved Døden, efter længere tids tiltagende Svagthed. Hendes aandelige Lidelser, i forbindelse med hendes legemelige Svagheder, havde længe ladet forudse, at hun ikke vilde komme til at opleve sin Sags endelige Udfald. At hun nød en omhyggelig Pleie i sit Fængsel finde vi os foranledigede til at bemærke, fordi hendes Død kort efter Morten Baads mulig vil synes paafaldende for enkelte«.

Handskemagerens selvmord og brødrene Vixnæs henrettelse november 1852 – februar 1853

I august 1852 faldt dommene over Handskemagerbanden, men de blev kun kort omtalt i aviserne. Omkring den 30.

Commissions-Dom

i Justitsagen betreffende

Mordene i Støby og paa Baarffobgaard

samt flere andre paa Lolland begaaede grove
Forbrydelser.

Udfagt den 5te August 1852.

Udgivet

af

J. P. Petersen,
Commissions-Extr.

Med Portraiter af

Hans Jacob Mortensen, kaldet Handskemageren, Mads
Kasemusfen Heden, Mads Jensen Birnæs, Anders
Jensen Birnæs, Christian Frederik Mortensen, samt
den under Sagen afdøde Morten Olsen Baad.

Kjøbenhavn.

C. H. Reichels Forlag.

Trykt i Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1852.

november 1852 steg interessen imidlertid igen, da Handskemageren på dramatisk vis havde forsøgt at undslippe fængslet i København, og da det var mislykkedes, havde han hængt sig i sin celle. Den 1. december 1852 skrev Lollands Posten:

»Den berygtede lollandske Morder og Mordbrænder Hans Jacob Mortensen, »Handskemageren« kaldet, gjorde i Fredags Forsøg på at udbryde af Arresten. Han blev desårsag iført Spændtrøje, oversat i en anden Arrest og inspiceret hver

Time. Desuagtet har han i Løverdags Morges mellem kl. 3 og 4 seet Lejlighed til at hænge sig i Arresten. Til denne Forklaring kunne vi tilføje følgende af »Dagbladet«: »Handskemagerens Forsøg på at undvige Arresten skal ikke have været meget langt fra at lykkes, da han allerede havde så godt som gjennebrudt Muren med et Jern, som han havde fået til at plysse Værk med. Da hans Forsøg blev opdaget, fik han Spændtrøjen på og bragtes ind i en anden Arrest, men ved stadig at gnide sig mod en skarp Kant, lykkedes det ham til sidst at slide Båndet over, som han derpå benyttede til at hænge sig i.«

Den 15. februar 1853 indløb meddelelsen om at brødrene Vixnæs og Christian Frederik Mortensen var blevet benådet af kongen, således at de kun skulle henholdsvis halshugges og kagstryges.

Brødrenes endeligt kom den 24. februar 1853, næsten 2 år efter mordene i Støby. Aviserne bragte lange, fyldige reportager om henrettelserne, som forinden tog en lidt uventet drejning, da Mads Jensen Vixnæs med stor værdighed og anger udtalte sig til den forsamlede folkemængde foran arresten i Nakskov. Lolland-Falsters Stiftstidende skrev den 28. februar 1853:

»De to dødsdømte Forbrydere viste en rolig Fatning og syntes for de Faa, der kom i Berøring med dem, at føle en oprigtig Anger over de Misgjerninger, hvorfor de nu ret snart skulle købe Liv for Liv. Da de imorges førtes bort fra Arresten, vendte Mads Vixnæs sig til den talrige Mængde, som havde forsamlet sig på Torvet, for at see disse mærkelige Forbrydere, lettede paa Hatten og sagde: »Speiler Eder i mit Eksempel, for at ingen af Eder skal blive saa ulykkelig et Menneske som Jeg!« Uagtet man først sent kunde blive under-

rettet om det rette Klokkeslet og Sted for Executionen, og trods den tidlige Morgenstund, havde dog en betydelig Mængde Mennesker, endog fra Nysted og Nykøbing indfundet sig ved det saakaldte Sølvbjerg i Tillitze Sogn, hvor Henrettelsen, ifølge Øvrighedens Befaling, fandt sted«.

Handskemagervisen

Da Handskemagerbanden blev afsløret og anholdt, blev der hurtigt forfattet en vise (1) om deres ugerninger i Støby, som forståeligt nok havde opskræmt befolkningen:

»En ny og sandfærdig vise om mordet i Støby« Melodi: »Peter Schiødt i barndomsalder«.

1. *Hvem har inte alt hørt tale om det fæle Støbymord.
Det er det jeg vil afmale her med sandheds klare ord,
til advarsel for enhver, som sin næstes gods har kær.*
2. *Stormen over marken fyger, regnen voldsomt strømmer ned.
Henad Støbyvejen stryger trende skumle røvere.
De til råds skal hos en ven, kaldet Handskemageren.*
3. *Snart de sidder omkring bordet, Mutter øl og mad har bragt,
Handskemageren har ordet, han har angrebsplanen lagt,
hvordan de skal bedst få fat, i Johansens skjulte skat.*
4. *»For ej levende at brænde disse stakler« siger han,
»førend kassen vi antænde, slår vi dem ihjel på stand«.
Han var helt medlidende, som enhver heraf kan se.*

5. *Alle fire sig nu sniger
til Johansens stille bo,
hvor de stakkels folk og piger
trygge nyde nattens ro.
Udenfor først blev anbragt
»Heden« til at holde vagt.*
6. *Ind i køkkenet de stiger,
der de lukke med en slå
døren for de stakkels piger,
som i søvnens arme lå,
smilende i drømme sød,
anede ej deres død.*
7. *Manden vågnede ved larmen,
mens han ud af sengen sprang,
løftes døren op af karmen,
han en sabel greb og svang.
Handskemageren var ej sen,
spændte for den gamle ben.*
8. *Ind Mads Vixnæs sig nu skyndte,
og da manden ej vil dø,
med en Økse han begyndte
ham i hovedet at klø.
Midlertidsens skulle Baad
kvæle konen med en tråd.*
9. *Men endskønt hun inte heller
ville gi' sit liv til fals,
Morten trak alligevel
strikken til om hendes hals.
Stakkels kone måtte da
skønt helt nødigt gå herfra.*
10. *Nu de fire skurke vendte
sig derfra og uden frygt,
de til evigheden sendte
pigerne, skønt det var stygt.
De dem begge myrdede
på det allergrusomste.*
11. *For at ende hele legen
med et muntert efterspil,
vil de brænde hele grejen*

*og i huset tænde ild.
Flammen lystigt knitrede,
da de hjemad tøfled.*

12. *Themis sværd er ikke krummet
i den gamle danske stat,
derfor har man dem genummet
og i streng forvaring sat.
Der man dem nu sidde la'r,
til man hovedet af dem ta'r.*
13. *Landsmand, heraf kan du kende,
om du før ej vidst det har,
hver forbrydelse en ende
med forfærdelse dog ta'r.
Derfor vogte du dig vel,
at du ej slår folk ihjel.*

Visen er antagelig udgivet i 1851, og var i kommission hos boghandler Thierry i Nakskov, hvor den kostede 4 skilling. Visen var sandsynligvis lavet af Nakskovs »bydigter«, organist Eigler.

Efter henrettelserne

Der gik relativt lang tid fra begivenhederne i 1851, til de første sagn og historier om banden dukkede op i kilderne. Ved en gennemlæsning af de optegnede, mundtlige kilder viser det sig imidlertid, at de handler om meget andet end Handskemagerbanden. Fortællerne gør meget ud af dommen over forbryderne, men kun ganske få optegnelser nævner at Handskemageren hængte sig i fængslet efter dommen. Andre fortæller at han flygtede fra fængslet, eller at alle forbryderne blev halshugget eller hængt.

Handskemageren blev ikke henrettet som folk forventede, og flere af beretningerne koncentrerer sig derfor om nogle andre ting, f.eks. fortællerens personlige kendskab til banden, eller de refererer familiens oplevelser, eller gengiver dialoger mellem forbryderne.

I 1910 nedskrev J. D. Juul fra Frederiksborg Højskole en lang beretning om Handskemagerbanden tillige med 5 vers af »Handskemagervisen«. Der fortælles temmelig nøjagtigt om mordene i Støby og det er sandsynligt at J.D.Juul's hukommelse er blevet støttet af visen, da flere vendinger herfra går igen i optegnelsen. Der indgår imidlertid et nyt sagnmotiv i denne optegnelse, da Handskemageren sættes i forbindelse med flere mord på kniplingskræmmere:

»De 4 Personer begik nu mange Mord og røvede meget, især blev der paa den Tid savnet mange Kniplingskræmmere, som paa den Tid rejste meget rundt paa Lolland og havde Skyld for at være meget velhavende. Handskemageren var da ogsaa mistænkt for at have begaaet Mordene, men ingen turde melde ham. Før Handskemageren blev halshugget bekendte han, at han havde dræbt Kniplingskræmmerne, og at han havde begravet dem under sit Køkkengulv, det viste sig ogsaa meget rigtigt, da Køkkengulvet blev brudt op, fandt man alle de savnedes Lig«.

Da Handskemageren tilstod, opregnede han med en vis stolthed alle sine forbrydelser, men omtalte på intet tidspunkt mord på kniplingskræmmere, og man har da heller aldrig gravet hans køkkengulv op for at lede efter lig. Imidlertid er mord på kræmmere, og især kniplingskræmmere et meget kendt motiv i danske sagn, og det er muligt at meddeleren har sammenblandet en faktisk sag med folketraditionen. En anden årsag til dette sagn kan være en faktisk begivenhed, som Lolland-Falsters Stiftstidende omtalte den 19. januar 1852. Her stod der nemlig, at handskemageren med bestikkelse som bagtanke havde oplyst en fængselsbetjent om,

hvor han kunne finde et par nedgravede sølvskeer. Det gav avisen lejlighed til at spekulere over hvor mange gryder med penge, der engang vil dukke op af jorden ved hans gård. Banden bliver i J. D. Juuls meddelelse tillagt forbrydelser, som den aldrig har begået, og det er et godt eksempel på hvordan en faktisk begivenhed med tiden ændrer sig og bliver mere sagnagtig og præget af folketraditionen. Bandens straf nævnes i denne optegnelse som fængsel på livstid, mens Handskemageren angives at skulle have hængt sig selv.

I 1920 nedskrev Anna Abrahamsen på Frederiksborg Højskole en beretning, som hendes bedstemoder havde fortalt hende om Handskemagerbanden. I beretningen fortælles både om Vaarskovgaardmordet og om mordene i Støby, og det nævnes, at når banden havde røvet et sted, så slog de folkene ihjel. Anna Abrahamsen omtalte også dommen:

»Dommen blev den, at de skulle henrettes allesammen. Men Handskemageren var ikke saadan at faa fat paa, han slap da ogsaa fra dem, og ingen vidste hvor han blev af. De henrettede blev begravet paa Sølvbjergshøj, der ligger tæt ved Nakskov. Men folk paa Egnen var endnu bange for, at Handskemageren levede og atter skulde begynde paa sine Ugerninger, naar Folk var kommet lidt i Ro igen. Men dette passede ikke, man saa ham aldrig mere«.

Her omtales folks angst for Handskemageren. Man var ikke sikker på, at han virkelig var død i fængslet, og bedstemoderen fortæller, at hun om aftenen var bange for at banden skulle dukke op, når hun var alene hjemme. Rygtet om at Handskemageren var undsluppet, skræmte mange folk, og der var endda dem, der mente at han var undsluppet til Amerika. En af årsagerne til at dette rygte er opstået, er nok at han hængte sig i fængslet,

mens brødrene Vixnæs synligt fik deres straf. Herfra var det let at forestille sig, at når den værste og mest frygtede forbryder ikke blev straffet, – ja, så måtte han jo være flygtet.

Det er nærliggende at mene, at folk gennem disse optegnelser giver udtryk for en fælles angst for lovløsheden, således som den kom til udtryk på Lolland i midten af forrige århundrede. En angst, der forstærkedes af, at myndighederne tilsyneladende stod magtesløse over for de grove forbrydelser, der blev begået. Dermed bliver den historiske kerne – bandens forbrydelser – ret uvæsentlig, og med tiden blev fakta ved den enkelte sag glemt og og resten blandet sammen med andre verserende kriminalsager, som for eksempel en henrettelse på Sølvbjergvej i 1818.

Beretningen om Handskemageren og hans bande har flere gange i de forløbne 144 år appelleret til journalister og forfattere. Det har været medvirkende til at aviserne med jævne mellemrum har bragt nye artikler om banden. Dette skete især omkring 1949-51, hvor 100 året for bandens arrestation gav rig anledning til at bringe en række artikler i aviserne.

I Lollands Posten 24. marts 1949 skrev »Tony's bror« om sin mormors erindringer om Handskemagerbanden. Historien har her fået et personligt præg, da det synes vigtigt for forfatteren at kunne skrive i avisen, at hans oldefar var uægte barn af Baron Conrad Ditlev Knuth på Rudbjerggård. Efter en omstændig udredning af hans familieforhold, gengiver »Tony's bror« så hvad hans mormor og mor huskede om banden:

»Men omtrent ved den Tid, da min Bedstemoder var omkring 50 år, var det, at Handskemagerbanden huserede, navnlig i Sønderherred og Arninge og omliggende

Sogne var de steder, der terroriseredes mest af disse Banditter. Hver Aften, før man gik til Ro, var man ude for at se, om Himlen var rød, og det var den tit. Saa vidste man at Handskemageren var paa Spil. (...) Bedstemoder fortalte hende om den Rædsel, der greb Alle den Nat, da Johansens Gaard i Støby brændte, og det viste sig at baade Mand, Hustru og deres Piger var myrdet. Kun en Tjenestedreng, som med sjælden Konduite lod som om han sov slap fra det med Livet. »Lad ham kun ligge«, sagde Handskemageren, »han sover saa trygt – lad ham sove ind i Evigheden!« Imidlertid saa denne Dreng lidt efter sit Snit til at flygte og blev senere Hovedvidnet imod hele Banden. (...) Folk strømmede naturligtvis til, og blandt dem, der deltog ivrigst i Slukningsarbejdet, var Handskemageren. Det eneste, der ikke brændte, var de frygtelig mishandlede Lig, fordi de laa velforvarrede i Dynerne. »Det er nogle store Fæ, der har lavet dette her«, sagde Handskemageren, »De maatte jo vide, at Fjer ikke kan brænde«. (...) Paa samme Tid, som dette skete, var min Moder Husjomfru i Gaabense Færgegaard, som var Overfartsstedet fra Sjælland. (...) Saa kom en skønne Dag en makaber Transport fra København. Det var de to dødsdømte med deres Vogtere samt Skarpreteren med sin Økse og Blok – altsammen i den samme Baad. De to Forbrydere maatte hjælpe til med at faa Blokken i Land. Her i Gaabense skulde der gøres Ophold, før Rejsen kunde fortsætte til Nykøbing, hvor der skulde overnattes i Arresten. I den tidlige Morgen skulde Rejsen gaa videre til Sølvbjergvej, hvor Henrettelsen skulde finde Sted den næste Dag. Da det var det sidste Maaltid, de to Mordere vilde faa i dette Liv, fik de Lov til at forlange hvad de ønskede. Det var Ragout. Min Mor lavede denne Ret til dem, og hun sagde de tog godt for sig«.

Beretningen er bragt efter hukommelsen, og »Tony's bror« gør ikke noget ud af at bringe korrekte oplysninger. Det synes som om det for ham er mere vigtigt at komme tæt på historien gennem sin mor. Historien får for ham et ekstra pift, ved at hans mor blev bedt om at lave ragout til brødrene Vixnæs, og derved kunne konstatere, at de tog godt for sig af retterne.

»Hr.Pastor! Jeg er virkelig uskyldig«

Handskemagerbandens meritter har i de forløbne 140 år appelleret til en del forfattere, som har beskrevet sagen. Ingen af dem har forsket dybt i bandens forhold, men bygger næsten alle på allerede eksisterende optegnelser.

Allerede efter ca. 3 måneders forløb var de første beskrivelser af Handskemagerbanden og mordsagen i Støby i handlen. »Handskemageren, Mordet og Morderne i Støby« udkom i starten af juni 1851, og var forfattet af Johannes Rasmus Dein, Lollands Postens redaktør. Det lille skrift refererer da også, hvad der allerede er trykt i aviserne. Dein sluttede med at fundere over mordernes holdning til deres ofre: man slog gerne 4 mennesker ihjel, men var bekymrede for at kreaturerne skulle indebrænde på nogle gårde, som banden havde planer om at sætte ild til. Dein mente, at dette menneskesyn måtte hænge sammen med for lidt skoleundervisning og især en mangelfuld religionsundervisning.

Samme år udkom anonymt »Beretningen om Handskemageren. Lollands Mestertyv, Morder og Mordbrænder Hans Jacob Mortensen«. Også dette lille skrift var bygget på avisartikler, og forfatteren benyttede sig af noter, hvor han gengav sande og usande rygter, der blev brugt til at forklare punkter i sagen. De fleste af

rygterne kan bekræftes i kommissionsdommen. Forfatteren sluttede sin beretning med at takke forsynet for at denne bande var afsløret, og håbede at forbryderne måtte få løn som forskyldt.

De 2 udgivelser kom lige i den mest hektiske periode og bragte karakteristiker af de 4 hovedmænd, alle skrevet på baggrund af deres meritter, og dertil temmelig insinuerende. I »Beretningen om Handskemageren. Lollands Mestertyv, Morder og Mordbrænder Hans Jacob Mortensen«, skrev forfatteren om Handskemageren:

»Han er maaske den allerværste og farligste Forbryder, der i Aarhundreder har existeret i Danmark. Ingen Mand er saa forvoven, ingen Gjerning saa grusom, at han jo ikke kan begaa den, og træder Nogen ham hindrende imøde paa hans Veie, da er han strax rede til »at slaa ned for Fode«. Han er fuldendt Skurk, og naar Commissionens inqvisoriske Talent og utrolige Udholdenhed engang faar bugt med ham, da vil det blive frygteligt, hvad man faar at høre. Tyveri, Indbrud, Bedrageri, endog i sit forhold til sine Staldbrødre, Mordbrand, Mord, eller idet mindste Planer dertil, vil udgjøre hans daglige Beskjæftigelse fra det Øieblik, han første Gang betraadte Lastens Bane, og hans frække Ægtefælle er maaske idetmindste Medviderske i Alt«.

I juli 1851 udgav præsten for Dannemare og Tillitze, Rudolph Berg, en lille bog med titlen »Mordet i Støby tillige med de Taler, som i denne Anledning ere holdte«. Berg var tæt på begivenhederne, han kendte både morderne og ofrene, og det gjorde et dybt indtryk på ham, at 4 mennesker har måttet ofre livet, før man kunne anholde de skyldige. Han benyttede lejligheden til at revse sine sognebørn for

deres uvilje mod at meddele nogen som helst oplysning til myndighederne om de forbrydelser, der blev begået i deres nærhed. Berg's indgang til sagen var hans stilling som præst. Det var ham, der holdt tale på mordstedet for en større forsamling, og ligeledes samme dag ved de 4 ofres begravelse. Disse taler har han da også fundet anledning til at bringe i sin bog, ligesom han fik et ekstra kapitel forærende, da myndighederne besluttede at grave ligene op og konfrontere Handskemageren med sine ofre i Tillitze kirke. Berg gengiver den tale, han holdt for Handskemageren i kirken, efter hukommelsen, og det er nok sandsynligt, at han har pyntet lidt på talen. Man mærker dog personen bag Guds ord; således gjorde det et dybt indtryk på Berg, da Handskemageren efter konfrontationen med ligene, så præsten lige i øjnene og bedyrede: »Hr.Pastor! Jeg er virkelig uskyldig«, hvorpå Berg svarede, at han ikke ville tale mere med ham. Han sluttede sin lille bog med en opfordring til læserne om at sætte deres lid til Gud.

I præstens bog er det blevet en offerhistorie, hvor Handskemagerbandens forbrydelser nok var interessante, men hvor præsten gik længere end de tidligere udgivelses og trak ofrene frem – Jørgen Johansen og familie, sogneboerne og ham selv som præst. Fremstillingen kan ses som et skridt væk fra de faktiske begivenheder mod en mere personlig synsvinkel på sagen. Om Pastor Berg's motiver til at udgive bogen skrev han i sit forord:

»Men da det er af Vigtighed at bevare det første Indtryk af en alle menneskelige Følelser oprørende Misgjerning, saa har jeg troet at bidrage mit hertil ved, efter Manges Ønske, at give en klar fremstilling af Gjerningen, saaledes som den fuldstændigt er tilstaaet, tillige med mine

Foredrag i denne Anledning. Saaledes ønsker jeg mit Arbejde betragtet«.

I forlængelse af præstens offerhistorie og med et spring på 92 år udkom i 1943 bogen »Kirsten Johansdatter. En livstragedie. Fra Handskemagerbandens dage paa Lolland«. Bogen er skrevet af en lokalhistorisk forfatter på Djursland, der under pseudonymet Mikkel Staffen udgav sin mormors livshistorie, for: »at riste denne rene, tapre og højsindede kvinde en minderune«. Bogen kredser om ægteparret Anders Jensen Vixnæs og Kirsten Johansdatter's forhold og er et sammenrod af romantiske familieoverleveringer, historiske data og forfatterens egne slutninger. Som historisk beretning er bogen ringe, da det er tydeligt at forfatteren har haft en stærk trang til at retfærdiggøre sine forfædres handlinger.

Som folkloristisk kilde er bogen derimod interessant, da forfatterens udlægning af sagen kan ses som en ny tilgang med et nyt offer – Kirsten Johansdatter. Forfatteren får således tilpasset historien, så den kan bruges til at fremhæve de menneskelige omkostninger, sagen mod Handskemagerbanden havde. Kirsten Johansdatter bliver repræsentanten for alle ofrene – altså dem, der havde familierelationer til de arresterede. Det rejser spørgsmålet om hvordan andre klarede sig igennem deres mænds og sønners straffe – et spørgsmål, der endnu er fuldstændigt ubesvaret.

Da 100-året for mordene i Støby nærmede sig, kom der en lille opblomstring i udgivelsen af litteratur om Handskemagerbanden. I Nakskov blev der i 1949 udgivet et lokalhistorisk skuespil i 5 akter om banden. Stykket var forfattet af Ebbe Fogh-Hansen og hed »Den mørke nat«. Der er her tale om et stykke drama, der aktualiserer begivenhederne i 1851. Styk-

ket fremhæver Pastor Berg og Baron Carl Conrad Knuth på Rudbjerggård som de velrenommerede hovedpersoner, der prøvede at foregribe den uhyggelige kriminalitet, der udgik fra Handskemageren. Det gjorde de ved at forsøge at overtale Handskemagerens datter, i stykket kaldet Ane Kirstine, til at angive sin far, hvilket ikke lykkedes.

Da mordene sker, fremstilles Berg og Baronen som helte, der hjælper undersøgelseskommisionen. Stykket virker som et forsøg på at skildre en klassekamp mellem den lærde overklasse og den uudannede underklasse, med overklassen som den fødte og naturlige vinder.

I 1955 bragte Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog en artikel af kriminalassistent H. Larsen med titlen: »Handskemagerbanden. Et træk af den lollandske retsplejes historie«. Artiklen adskiller sig fra de foregående skildringer ved at forfatteren nævner og forholder sig nøgternt til sine kilder, og at han behandler det særlige forhold ved straffeloven dengang, der bevirkede at en forbryder kun kunne dømmes, hvis han havde tilstået, uanset hvormange beviser man end havde imod ham. Hele H.Larsens fremstilling gør det sandsynligt, at han har haft adgang til kommissionsdomstolens afhøringsmateriale.

Herman Madsen skrev i bogen »Romantik og historie fra danske herregårde« fra 1959, om »Da Handskemagerbanden huserede«. Artiklen giver en kort gennemgang af sagen, med Baron Knuth på Rudbjerggård som historiens udgangspunkt. Knuth havde i sin tid fæstet Handskemageren på en af godsets gårde, men da mordene i Støby fandt sted, fik han nok og rejste til København, hvor han opholdt sig til dødsdommene var eksekveret.

P. Møller Hundebøll udgav i 1968

»Handskemagerbanden. Et mørkt kapitel af Lollands historie«. Bogen er skrevet på baggrund af et foredrag forfatteren holdt. Han forsøger, på baggrund af den tidligere trykte litteratur og avisartikler, at fortælle den rigtige historie om hvad Handskemagerbanden var. Dette lykkes ikke særligt godt. Hans bog ligner stort set de fleste andre udgivelser om sagen og bringer ikke nye oplysninger for dagen.

Kirkebladet for Rudbjerg Kommune har i nyere tid bragt 3 artikler om Handskemagerbanden. Forfatteren Viggo Larsen behandler heri også sagen ud fra et moralsk synspunkt og tager sig således tid til i første afsnit, at fundere lidt over den dybereliggende årsag til Handskemagerens magt og indflydelse. Forfatteren mener selv, at den hænger sammen med den store fattigdom, der var blandt almuen på det tidspunkt: Når man ikke selv har noget, er det lettere at tage fra dem, der har! Det gælder især hvis man ikke har en stærk karakter og en god kristen opdragelse. I afsnit 2 baserer han hele artiklen på en gengivelse af Mikkel Staffens bog fra 1943 om Kirsten Johansdatter, og i 3 afsnit på selve Støbymordene. Han slutter serien med at fundere over, om det er myndighedernes korte straffe, der var med til at danne grobund for den store bande, og trækker paralleller til nutiden, hvor det skinner igennem, at han ønsker skærpede straffe.

Den mest givende artikel om banden er at finde i Folk og Kultur 1982, hvor Peter Ludvigsen i artiklen »Fattigbander« gennemgår 3 bander i Danmark, nemlig: Dronninglundbanden, Lorentz Meiers bande og Handskemagerbanden. Peter Ludvigsen går dybere ned i bandens motiver og forudsætninger, og det er den første egentlige forskning, der i den udgivne litteratur er gjort omkring Handskemagerbanden.

Peter Ludvigsen benævner de 3 bander i artiklen som fattigbander, hvilket umiddelbart er forståeligt. Han skriver om myndighederne kontra fattigbanderne, og ser deres handlinger som en social kamp for at forbedre sine kår, der drev medlemmerne ud i kriminaliteten. Han mener også, at banden havde en vis opbakning i de nederste sociale samfundslag, synspunkter, der næppe er rigtige. Bandens bevæggrunde var at skaffe sig selv rigdom på andres bekostning, for at undgå hårdt arbejde og hævde sig socialt. Imod befolkningens opbakning taler alle her anvendte kilder, der nævner angsten for banden. De fortæller også om hvordan ingen turde melde dem, da man frygtede for retsvæsnets ineffektivitet og bandens hævn.

De senere udgivelser har alle bygget på de her omtalte kilder, og bringer derfor den ene gentagelse efter den anden. Med tiden begyndte nogle forfattere at romantisere Handskemageren og især Anders Jensen Vixnæs. Sidstnævnte har nok fået så stor opmærksomhed på grund af bogen »Kirsten Johansdatter«. Bogen fremstillede Anders Vixnæs som en blød, svag mand, der blev lokket ind på forbrydervejen af Handskemageren og broderen Mads Vixnæs, på trods af sin hjertensgode hustrus indflydelse på ham.

Angsten spiller hovedrollen i de mundtlige beretninger og i flere af artiklerne. Man beretter om hvor opskræmt folk var, og gør meget ud af det i forbindelse med Støbymordene.

Fakta forlades og historien tilpasses andre begivenheder, der er nærmere på fortælleren. Den sentimentale historie bliver især dyrket i den trykte litteratur, hvor flere af forfatterne falder for Anders Vixnæs og Kirsten Johansdatters »lovestory« midt i en grusom mordsag.

Aviserne og undersøgelseskommissionen kaldte på en retsstat, som de mente

ville forhindre sådanne forbrydelser, som dem på Lolland. Det er nærliggende at tro, at afsløringen af, og dommen over Handskemagerbanden, skulle have haft en præventiv virkning, men det var på kort sigt ikke tilfældet. Allerede i november 1852 skete der et nyt mord i Tillitse sogn. 3 januar 1854 – 11 måneder efter brødrene Vixnæs henrettelse – blev der på ny halshugget mordere på Sølvbjergvej.

Angerfulde forbrydere var det altid godt at skrive om, hvis man så sagen fra de lolland-falsterske lokalavisers synspunkt. Her måtte man ved domsfuldbyrdselsen ganske vist undvære den mest forhærdede forbryder – Handskemageren – ham, man uden tvivl havde glædet sig mest til at se miste hovedet, og nøjes med hans håndlangere. – Mads og Anders Jensen Vixnæs udviste stor anger og resignation, da de blev ført til retterstedet. Mads havde endda overskud til at holde en moralsk tale til publikum, inden brødrene med tilsyneladende stor værdighed mistede hovederne. – Brødrene levede op til samfundets krav om retsbevidsthed og retsstaten kom således trods alt ud af sagen som den rette sejrherre.

Litteratur

Berg, Rudolph: Mordet i Støby. Nakskov 1851.

Christensen, J. V.: Træk af den lolland-falsterske presses historie til ca. 1900. Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 1927.

Dein, Johannes Rasmus: Handskemagerren. Mordet og morderne i Støby. Mariibo 1851.

Fogh-Hansen, Ebbe: Den mørke nat. Lokalhistorisk skuespil i 5 akter. Nakskov 1949.

Hundebøll, P. Møller: Handskemagerbanden. Mariibo 1968.

Jensen, Charlotte S. H.: Røverhistorier. Sagn og virkelighed. Skipperhoved 1994.

Johansen, Hans Chr.: En samfundsorganisation i opbrud 1700-1870. Dansk socialhistorie, bind 4. København 1979.

Kristensen, Evald Tang: Danske Sagn, bind 4. Viborg 1896.

Larsen, H.: Handskemagerbanden. Et træk af den lollandske retsplejes historie. Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 1955.

Larsen, Viggo: Handskemagerbanden. Kirkeblad for Rudbjerg Kommune. (Uden år).

Ludvigsen, Peter: Fattigbander. Folk og Kultur 1982.

Madsen, Herman: Da Handskemagerbanden huserede. Romantik og Historie fra danske herregårde. 1959.

N.N.: Beretningen om Handskemageren. Lollands Mestertyv, Morder og Mordbrænder Hans Jacob Mortensen. (ca. 1851).

Petersen, J. P.: Commissionsdom i Justitssagen betræffende Mordene i Støby og paa Vaarskovgaard samt flere andre paa Lolland begaaede grove Forbrydelser. Afsagt 5. august 1852. København 1852.

Staffen, Mikkel: Kirsten Johansdatter. En Livstragedie. Fra Handskemagerbandens Dage på Lolland. 1943.

Walbum, Ib: Om Handskemagerbanden. (Foredrag)

Aviser

Berlingske Tidende 1851.

Lolland-Falsters Stiftstidende 1851-1853.

Lollands Posten 1851-1853.

Lollands Tidende 1949-1951.

Nakskov Avis 1851-1853.

Ny Dag 20. marts 1964.

Utrykte kilder

Dansk Folkemindesamling: Utrykt materiale i grupperne »Folkeliv« og »Sagn og Tro«, samt i topografisk samling og i visearkivet.

Folketællinger: Tillitze Sogn 1834, 1840, 1845, 1850.

Kirkebog for Arninge Sogn 1814-1837.

Ligsynsrapport: Erklæring til Retten den 23. Marts 1851.

Note:

Det originale skillingstyk kendes ikke. Skulle nogen læser have kendskab til et sådant, vil forfatteren meget gerne modtage en kopi, som kan sendes via årbogens redaktion.

Et udmarkslandskab på Nordvestlolland anno 1783

Af Eiler Worsøe

De seneste års miljø- og landbrugsdebat har uden tvivl styrket interessen for plantning af træer og skov og for en tilbageføring af landbrugsarealer til en tidligere naturtilstand. Men også forskningen af samspillet mellem skovdrift og landbrug i fortiden har i disse år været genstand for større opmærksomhed. Blandt de flittige bidragydere til denne forskning hører artiklens forfatter, der tilmed har et ganske særligt kendskab til det lolland-falsterske område. Eiler Worsøe fremlægger her et gammelt, helt specielt matrikelkort over et i dag enestående og bevaringsværdigt lollandsk landskab og kommenterer kortet med sin omfattende viden. Han yder dermed et vigtigt bidrag til forståelsen af det fine samspil mellem vore forfædres brug af skoven i forbindelse med 1600-1700 årenes kvægbrug og landskabets successive forandringer. – Artiklen afrundes meget lunt med en række fine naturiagttagelser af den kendte lokalhistoriske forfatter og præst Peder Rhode under en fingeret spadseretur i sommeren 1777. – En lille perle for enhver naturven.

I forbindelse med udskiftningen af jordfællesskabet i 1700-årenes sidste trediedel forsvandt betydelige mængder skov trods tidens skovfredningsordninger op til 1805 (1). Det gjaldt især bøndernes underskov (2), – specielt når den ved udskiftningen kom til at ligge i en enkelt ejers mark, – men også megen skov, hvor træerne stod spredt eller var af særlig dårlig kvalitet.

For at skåne træopvæksten i de fredede områder, måtte bønderne afgive deres græsnings- og høsletsarealer heri, og da de ikke kunne undvære dem, fik de erstatningsarealer, typisk i form af ringere skov.

Den proces, hvis formål var at bevare og vedligeholde de danske skovarealer, medførte altså samtidigt ødelæggelse af

store, særlig lysåbne skovområder for ikke at tale om de omfattende arealer med underskov, som forsvandt i løbet af nogle årtier.

Det er begrænset, hvad vi ved om det danske landskab sidst i 1600-tallet, til trods for de mange oplysninger om landbruget, som fremgår af Christians V's matrikel fra 1680'erne. Heri blev skove ikke opmålt, men takseret til svins olden, hvilket viser, der er tale om eg og bøg. Desværre er det vanskeligt at beregne skovenes størrelse, art og placering, også fordi det er en periode med hastig nedgang i mængden af skovenes store træer.

Noget bedre stiller det sig med matrikelkortene hundrede år senere. Tegnet som økonomiske kort i målestok 1:4000 viser de mange flere landskabsdetaljer

end f.eks. forarbejderne til Videnskaber-nes Selskabs kort, der er lidt tidligere og målt i 1:20000 med signaturer som topo-grafisk kort.

De fleste matrikelkort giver landskabs-billedet i ret store træk, oftest uden mange detaljer. Man kan f.eks. nok se, hvad der er høeng, men ikke om der voksede træer i den; heller ikke om der var egekrat i en hede. – Ganske vist viser matrikel-kortene skovenes placering og ofte med særlige signaturer for over- og underskov. Men meget tyder dog på, at signaturerne ikke er nøjagtige, hverken med hensyn til placering, afgrænsning eller fordeling af de forskellige typer skov.

Godt nok udsendtes i 1789 en signatur-tavle udarbejdet af landinspektør H.N. Arctander (3) med henblik på at skaffe en større ensartethed på kortene. Mængden af signaturer var her nok større, end man kunne huske, når man først var kommet ud i felten. Det er en skam for os, der nu 200 år senere søger oplysninger om datidens landskab og dets bevoksning. Tavlen havde nemlig særskilte signaturer helt ned til mange enkelte træarter, ja endog for hver enkelt mølles produktion. – For os ville signaturerne for de forskellige typer eng have været af største interesse.

Et matrikelkort fra 1783, der også fortæller om eng og krat

Ved udarbejdelsen af Christian V's matrikel blev landmålerne instrueret om, at de ikke skulle opmåle høengene, skønt det ellers havde været tanken fra begyndelsen. Da matrikelkortene skulle udarbejdes omkring 100 år senere, fik landmålere og landinspektører en lignende instruks, – de behøvede ikke at medtage høengene. Det skete så kun i grove træk, hvor det faldt naturligt at udfylde de enkelte kort.

Men inden instruksens blev indarbejdet, var der dog tegnet enkelte kort, hvor en-

gene var vist detaljeret. Et af dem var: »Carte over Uttersløv og Kastager Strand Maene og Overdrev«, udarbejdet i årene 1777 til 1783. – Det bør her lige nævnes, at »maene« skulle have været »made«, der betyder eng i videste forstand. Ved ordet eng forstod man på den tid alene høeng, fordi hoveformålet dér var at producere hø. Var der ikke for vådt, kom afgræsning efter høslet som regel på tale.

Kortet viser, hvad vi nok ville kalde strandoverdrev og strandenge, dvs. de var salte. Endvidere viser det store arealer med ferske enge foruden en hel del underskov. At mange af engene var ferske, fremgår til dels af underskovenes placering – de kan ikke ligge på saltvandspåvirket bund. Nutidens topografiske kort viser, at hovedparten af madernes område ligger mellem 0 og 2,5 m over daglig vande og Kastagers nye marker på ca. 5 m.

Kortets hensigt er at vise ejerlagens rettigheder i dette udmarksområde. Det drejer sig om ejerlagene Utterslev, Kastager, Tjørneby, Roløkke og Vindeby – alle landsbyer samt Vintersborg gods. Områderne er så indblandede i hinanden, at det er nærliggende at formode, at der før kortets tid har været et udstrakt overdrevsforbund mellem ejerlagene. Efter forordning af 1758 skulle i sådanne tilfælde udskiftes, så hvert ejerlag fik sin, muligvis oprindelige del, hvilket ser ud til at være sket her i maderne.

Kastagers del af udmarken hedder »Kastager Heede eller Overdrev«, – Utterslevs del »Uttersløver Heede Mark«. Tjørnebys og Roløkkens dele hedder »Tjørnebyer Kragenak Eng«. Enkelte andre ejere, f.eks. Vintersborg Gods, er noteret på forskellige arealer.

Alle kortets høenge, faste græsgange og underskove er tydeligt angivet med navne og de mange enge hver for sig opdelt i lodder, der ikke er egnet fra hinan-

Egetræer med hasselunderskov. Akvarel af Vilh. Kyhn 1846. Kobberstiksamlingen, Kbh.

den, men er påført ejerens navn. Kortet viser en række gærdesignaturer i form af dobbelte linier mellem de forskellige ejerlags dele af udmarken. – Atlasbladet fra 1942 viser, at gærderester i disse forløb har været jorddiger med beplantning. – det drejer sig formentlig om diger anlagt i anledning af overdrevenes udskiftning, altså efter 1758.

Meget naturligt er »Hegningerne« særskilt inddiget, men man må tvivle på, at alle de viste gærder, nu også er jorddiger. For på udskiftningskortet over Kastager fra 1795 kan man se, at vist findes der en del diger, men i hovedsagen udgøres hegnene af risgærder med samme forløb som det ældste korts diger. Des-

uden findes mange andre risgærder, som åbenbart har været det normale for området førhen. Da hele engsystemet er gået i opløsning i forbindelse med udskiftningen, kan man ikke fastslå, om hver enkelt navngiven eng har været selvstændigt risgærdet. Sandsynligt er det, at der efter høslet har været fælles afgræsning for hvert ejerlags medlemmer i høengene.

To skemaer fortæller om enge med træer

Nederst på det fint farvelagte kort er anbragt tre skemaer med oplysninger, dekorativt anført med rødt og sort blæk. To af skemaerne handler om græsning, høenge

og gærdselsskov til samtlige ejerlag undtagen Kastager. Det tredje skema viser de enkelte ejeres arealer af »Kastagers Nye Marker Paa Overdrev«, som udgør omkring en trediedel af hele Kastagers oprindelige overdrev.

Det venstre skema dækker Tjørnebys, Roløkkes og Vinterborgs dele i Kragenak Eng. For hvert lod er anført det præcise areal af henholdsvis engbund og busklodder. Arealerne er angivet i kvadratroder, dvs. otte gange otte alen, ifølge kortet her målt i sjællandske alen. En sjællandsk alen var 63,26 cm og en kvadratode dermed 25,6 m². – Kragenaks Eng, der er hegnet fra Utterslevs del, som ligger østfor, udgør 41 tdr. land. Af dem er 13 tdr. 1 skp. åben eng og 27 tdr. 7 skp. krat. Der er således 32% engbund og 68% krat.

Det midterste skema handler om Utterslevs del. Den er på 124 tdr. land med 64,8% åben eng og 35,2% krat i gennemsnit med store afvigelser fra lod til lod.

Af disse to skemaer kan man umiddelbart fastslå, at fordelingen af åbent land og krat på kortet ikke fremgår af signaturerne med blot nogenlunde præcision. Man kan heller ikke afgøre, om underskovstræerne stod spredt i engene, eller om de stod i mindre »skovholme«. I nogle af lodderne ser det endda ud, som om træerne er rykket sammen i den ene ende af lodden. Det kan man også se på et kort over Hoby i Gloslunde sogn, Lollands Sønder Herred. På et andet gammelt matrikelkort over Viemose Strandhaver i Kalvehave sogn, Bårse Herred, er det tydeligt, at træerne står som små øer i græsarealerne, fuldstændig som man endnu kan se det på bevarede svenske løvengen (4), ikke mindst på Öland og Gotland.

I engen med træer voksede græsset og urterne beskyttet mod udstrålingens fordampning og kulde. Der var læ for vind og regn, så det høje græs ikke væltede

straks før høset. Dertil kom, at vedplanterne korrekt plejet forbedrede gødnings-tilstanden betragteligt. Når man på gamle kort ser angivet større og mindre træer i engene, må man derfor nok spørge sig, om bønderne dengang kendte denne væsentlige kendsgerning for høproduktion. Nu ved vi at det gjorde de nogle steder, så vi må nok gå ud fra, at det var almindelig kendt.

Når vi fra de fleste gamle matrikelkort ved, hvor let man gik hen over forekomsten af træer i engene, må vi nok skyde skylden på kortegnere, landmålere og landinspektører. De har næppe anet, hvad formål træer kunne have i enge. Desuden tegnede de for fremtidens landbrug og fandt det sikkert overflødigt at medtage den slags detaljer. I en periode, hvor Danmarks skovarealer var i bund, var det vel naturligt, at man i almindelighed ikke funderede så meget over engene i skovene eller nogle træer i en eng.

I forbindelse med den gamle gærdselsskov i Utterslev og Kastagers hegninger kan det alligevel forekomme mærkeligt, at der i skemaerne ikke omtales nogen høproduktion, når man dog så omhyggeligt bogfører buskarealerne i englodderne. For ikke at slå høj mellem buskene måtte anses for ressource-spild. Men alene betegnelsen »buske« viser, at der er tale om stævning, så jeg må gå ud fra, at i de to hegninger stod buskene for tæt til, at det var muligt at komme til med leen. Der findes beskrivelser fra andre steder af, hvordan man omhyggeligt og velovervejnet udtyndede buskene i høenge med træer.

I Tjørnebys Kragenak Eng er anført skov til to svins olden i 1688-matriklens skov- og græsningsprotokol. Der har altså været lidt skov af eg og bøg i engene. – Der var endnu i 1770 lidt bøg og større træer af eg i underskovens græsbund. Nu

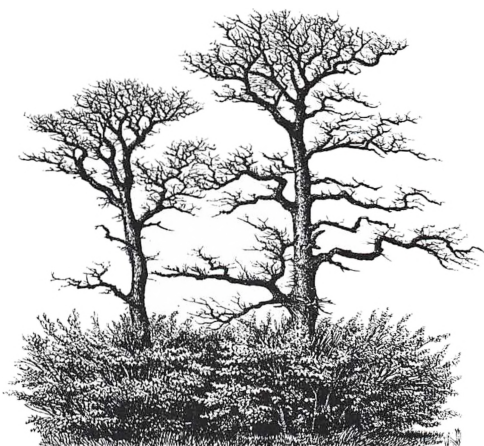
er al skov forsvundet fra de tidligere enges område. Egene har sikkert stået for spredt til indfredning, men måske har man også skelet til den frodige engbund, da skovene skulle fredes.

Skemaet over de nye marker på Kastager overdrev

I det højre skema angives Kastagers del af overdrevet til i alt 300 tdr. land, hvoraf de 10 lå afsides ved stranden langt mod vest. – Til sammenligning havde Utterslev kun 116 tdr. land inklusive lidt særjord til udmarksgræsning. – Kastager havde indtaget marker i overdrevet i stor stil: Ikke mindre end 248 tdr. land midt i det hele, delt op i fem navngivne marker, der på tre sider var omgivet af overdrev. På kortet er der for Kastagers del af overdrevet ikke vist skov, bortset fra buskhegningerne, de indhegnede gærdselsskove, der kun indtager 15 ud af det åbne overdrevs 300 tdr. land.

Skov- og engtaksationsprotokollen til matriklen anfører, at Utterslev by kunne græsse 14-15 høveder i byens marker i 1683 – dvs. i den hvilende vang og i de udyrkede arealer. I overdrevet kunne byen til gengæld have 54 høveder. – Kastager kunne kun have 5-10 høveder i sine marker og ikke mere end 42 i det kæmpemæssige overdrev. Men vi ved heller ikke, om der i Kastagers del måske fandtes dyrkede udløkker, der begrænsede antallet af græssende dyr i det fælles overdrev dengang i 1683.

Det ser mærkeligt ud med det store, dyrkede område, opdelt i de to firkanter ude i overdrevet. Dog ved vi, at det under befolkningseksponeringen i 1600- og 1700-tallet var almindeligt at indtage midlertidige løkker til korndyrning i en udmark. Det drejede sig normalt om tilladelser, som enkeltpersoner fik af bysamfundet for en begrænset tid.

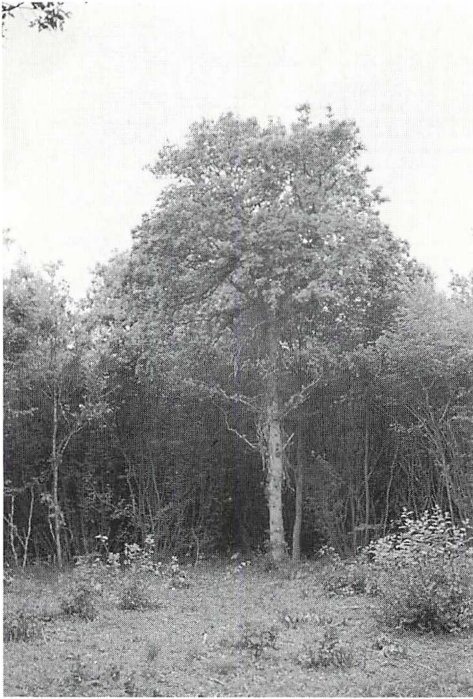

Egetraer med hasselunderskov. Vaupell: De danske Skove, 1864.

Her ser det ud til, at det er byfællesskabet, der er gået i gang med en blivende opdyrkning af overdrevet. For på det kun få år yngre udskiftningskort over Kastager by fra 1795 er disse marker indgået i byens samlede jordpulje og omdelt til nogle udflyttergårde. Samtidig er de gamle mark- og engnavne forsvundet fra kortet. Endelig bør det nævnes, at grunden til udløkkernes opdeling i to hovedgrupper på 1783-kortet var, at der mellem dem dengang lå en stor tørvemose, som i dag fuldstændig har ændret karakter. Sikkert træffende hed den Birkmose.

Hegningerne

Ved stævning af underskovstræerne i høengene er der lavet en mængde gærdemateriale, gærdsel. Hvad høet angår, kan engene – for at give en god høgkvalitet – kun have være afræsset med stor forsigtighed. Ganske vist omtales græsning i høengene slet ikke, men den har sikkert fundet sted hen på sommeren efter høslæt i juli-august eller i hvert fald efter ævrets

Dette stykke af Stubbestykke blev stævnet i vinteren 1964. Allerede første sommer ses god genvækst af hasselbuskene. Bemærk overstanderen af Eg.

opgivelse. Det var det normale andre steder, såfremt bunden ikke var for blød. Det, at man overhoved havde særskilte hegninger til gærsel, siger vel også indirekte, at der til tider var græssende dyr uden for hegningerne.

Den største hegning er – som anført i skemaerne – delt i to lige store dele. Kastagers del har lange, smalle lodder, – Utterslevs er korte og brede. Hegningen er i sin helhed inddiget, men hverken de to byers dele eller enkelte lodder er hegnede fra hinanden.

At det her drejede sig om gærdsskov, ser man klart i dag, når man betragter underskovens rester – her har der været stævningsdrift gennem århundreder.

At der hverken nævnes noget om hø eller græsning i hegningerne, men kun arealerne, kan skyldes at træer og buske stod så tæt, at man – som tidligere nævnt – ikke kunne komme til at svinge leen mellem dem. Måske bevirkede det høje indhold af hassel netop her, at der kom så lidt lys til græsset i lange perioder mellem stævningerne, at der ikke var hø at slå.

Der oplyses heller intet om gærdsselsproduktionens størrelse, men af udskiftningskortet fra 1795 kan vi se, at der var mange risgærder foruden jorddiger. Til 40 favne fletgærde gik der 1 læs hassel foruden staverne. Så var det lettere at have stynede popler lige ved siden af diget. Materialet herfra fyldte desuden meget mindre, hvad der var en fordel, såfremt man skulle køre med det: 1 læs rakte til 30 favne gærde inklusive staverne. – Popler havde Nørre Herred mange af i 1806. Nogle står der endnu.

Senere ændringer

Kort efter år 1800 opførtes et lavt dige til beskyttelse af nogle af Utterslevs enge, og 1866-67 blev Sjalevejle inddiget. Efter stormfloden i 1872 blev de eksisterende diger forhøjet og i 1874 bundet sammen til en god, fælles beskyttelse. Først i 1890'erne blev Kastager Nor inddæmnet. Fortidens oversvømmelser ophørte, saltengene blev mere tørre og ferske.

I dette århundrede er ved omhyggelig dræning og brugen af el-pumper fremkommet nutidens gode, lerede landbrugsjord. – Og samtlige høenge er borte.

Det gælder også hovedparten af underskovene. På udskiftningskortet 1795 hed de små hegninger allerede »Hestehaven«, så gærdsselskoven her er åbenbart blevet til græsgang i løbet af en kort årrække. På det ældste målebordsblad fra omkring 1870 er også Hestehaven væk. Endnu i 1950'erne foregik der rydninger i hegning-

Omtrent samme stykke af Stubbetykke 1969 efter tre års genvækst.

gens rester til fordel for pløjejord. Det skete samtidig med, at skoven stadig blev stævnet – nu dog kun til »kvas«, komfurbrænde, – en produktion, som først ophørte helt i 1964.

Af de oprindelig 30 tdr. land store hegninger blev 18 af de bevarede 20 tdr. fredet i 1984. Til præsteembedet findes desuden et par tdr. land, som ikke kom med i fredningen. Den fredede del bærer nu navnet Stubbetykke, det navn, der i forskellige versioner var knyttet til hele den vestlige del af Maderne i gamle dage. Navnet hører tydeligt nok sammen med den stævningsdrift, der leverede stubbene.

En gammel forglemmelse skal dog lige omtales her, inden vi slutter. Udskiftningskortet over Tjørneby fra omkring år

1800 har – efter at kortet var tegnet – fået påtegnet et område beliggende ved kysten nord-nordøst for byen. Det er Kragenak Eng, som korttegneren åbenbart havde glemt. Denne påtegning viser det korrekte forhold mellem krat og åben eng, nemlig 2:1, – i modsætning til 1783-kortet over Maderne.

Af fortidens flora inden for havdiget er der intet tilbage uden for den fredede skov Stubbetykke. Her er det så heldigt, at fredningskendelsen har givet mulighed for at genoptage stævningen som landskabspleje. Det har nu været forsøgt i en del af Stubbetykke gennem nogle få år. Det har vist sig forbavsende, hvad der her spirer frem efter stævning – lad mig blot nævne Kost-Nellike, Lodden Perikum og

Tidligere overstander af Eg. Nu er den topstævnet for at blive anvendt som skelmærke. 1983.

Stor Pimpinelle som eksempler på herlighederne. Desværre ser det ud til, at ressourcerne hos Storstrøms Amt ikke rækker til at opretholde plejen i dette helt særegne område. Det til trods for, at mæge til minde over forfædrenes virke har man ikke andre steder i Danmark.

Provst Peder går sin torsdagstur

Lad os følge Peder Rohde, præst i Utterslev siden 1776, mens han denne augustdag i 1777 traver »maenen« rundt højt talende med sig selv for at udgrunde sin prædiken. Her lige før høst skal menigheden have evangeliet om »Himlens frie fugle«, der hverken sår eller sanker i lader. – Måske falder den i tung lerjord,

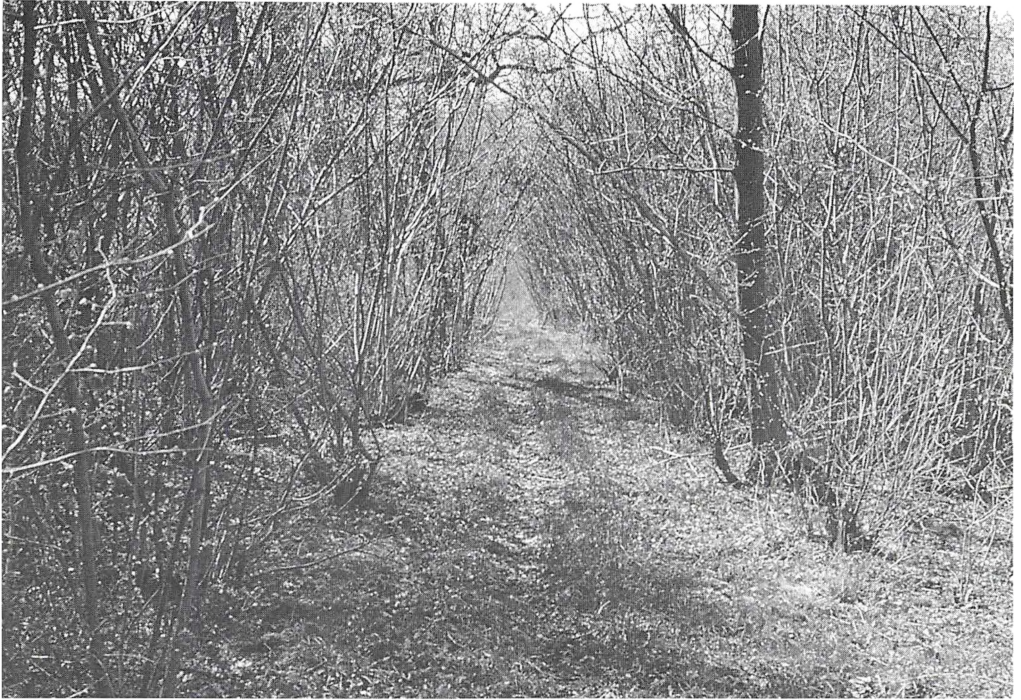
men de har godt af at høre det, dem fra Lolland!

Mod nord går han over Kastager Hede langs diget mod de nye marker. Han går i den brede zone af ukrudt langs volden, mens han hører Vagtelkongens snerren inde i kornet. Mod vest på Hede Marken går køerne i en hede uden lyng. Hinsides den ser man hegningens profil med de store egekroner, der ligesom står på underskoven. Ved siden af diget er stukket en række grene af Kanadisk Poppel i jorden med 6 alens afstand. De skal med tiden blive til »stynede pile«. Der burde nok også have været en grøft, så pilene kunne være sat mellem grøft og dige. Der havde de været bedre beskyttet mod dyrene. Foreløbig er det lave fletgærde »vridt« af hasselkæppe fra hegningen for tre år siden. På længere sigt er det alt for besværligt at køre alt det gærdsel helt herover. Desuden holder hassel dårligt i hegningene. Digets græstørvmur er for stejl. Den skrider sammen, så al den løse jord indeni render ud. Det må laves med nye græstørv ved næste gærdevinding.

Så går turen ud over Bilsø Eng, hvor høet er slået og kreaturerne sat løse. En tid skjuler de præsten for grågæssene, men så går de på vingerne sammen med tusinder af ænder, hvis fjerskifte nu er ovre. Hele noret syder under starten. Høstakkene er sat op på den høje bund, for salthøet skal tørre nogle dage længere end det øvrige hø.

Siden går han vestpå over Fisker Eng og nordpå over Norder Eng langs diget mod Kastager Mose. Han vil ud til norets munding og det svagt strømmende, fiske- rige vand her. Hejrerne letter mod Frederiksdal Skov, længe før han når frem.

Hen langs stranden mod vest ligger bunke ved bunke af grønbrunt ålegræs samlet sammen til gødning efter sidste pålandsvind. Når ævret efter høst bliver

Spor gennem hasselstævningskoven april 1995. Stævningen er foretaget som et led i amtets landskabspleje.

opgivet, skal det ud på markerne, så høvederne kan træde det i stykker.

Fra en tangbunke oven for den lave strandskrænt kigger præsten mod vest hen over Peder Rasmussens enemærke. Her går en del grimme får med kort hale og strid uld. De har græsset jordsmonnet så bart som en landevej.

Tilbageturen går gennem de skønneste lunde, man nogensinde har set. De overgår i skønhed langt alle andre steder i Danmark og kan måle sig med de smukkeste i Europa. De består af Avnbøg, Lille Ahorn – som de også kalder Naur – Korsved og Eg. Bunden er jævnt grøn og uden sten eller mos. Inde mellem grupper af træer ser man engene lyse mod solen og med store høstakke. I brynene er der

alle sensommerens blomster. Høsletten har været sen på grund af regn. Til gengæld kunne man regne med efterslet. Derfor er der ikke sat dyr på græs i de indhøstede enge. Ovre i saltengen ved Kastager Nor er der ingen chance for mere hø det år.

På et stykke af turen sydpå over Næsse Engen passerer han et stykke krat, der var stynet sidste vinter. Der havde ikke været hø at slå, skønt stubbene var skåret fint af nede ved jorden. Her voksede ikke andet end Lodden Perikum, Fuglegræs og Kost-Nellike og så inde ved den ene side en stor bestand af Pile- Alant. Det hele stod i fuldt flor som i en blomstrende have.

Mens han går over Langebæks Engene, kan han mod vest og sydvest se ind over

Skovmålene. Det var en »skov« uden træer, men med kreaturer. For 100 år siden havde her vokset en hel del eg, endda så mange så der gik svin på olden. Før svenskens tid havde skoven været endnu meget større. Den hårde græsning havde siden hindret al opvækst.

Ovre på den anden side af Skovmålene kunne man se Tjørnebyernes engkrat. Der var så meget krat, så man kun kunne se engen, når man vidste, at den var der. Alligevel var deres eng bedre end Utterslev-ernes. Skulle det mon være de mange træers skyld?

Tiden gik mod middag, solen og maven sagde det. Det var hurtigst at gå hjem mellem de højryggede agre i Wintersborgs marker. Kornet hang tungt. Det var dog ikke tættere, end at mange agre lyste blå af Korn-Ridderspore, andre var røde af forskellige slags valmuer eller rosa og gule af Ager-Kohvede. Den rette linie for turen gik over sognets højdepunkt Ørnekul, 10 m over havet. Her lå baronessens thehus med fin udsigt mod både Vindeby og Utterslev kirker.

Nu lokkede de grå ærter med fedt og surmælk til at sætte farten op den sidste kilometer.

Noter:

1. Her tænkes på forordningen af 18. april 1781, som påbød udskiftning og ordning af kronens skove, og for de private skove forordningen af 27. september 1805 om skoves udstykning, vedligeholdelse og fredning.
2. I samtidens administration skelnedes mellem 'underskov' og 'overskov'. Juridisk var overskoven alle de træarter (eg, bøg, ask), som skovejeren havde ret til; i praksis groft sagt alle store træer af eg og bøg. – Underskoven var krat eller tættere bevoksninger af tjørn, el, hassel, stubbe o.lign. »hvoraf kan have fri huggen til gærders vedligeholdelse«.
3. Hans Nicolai Arctander (1757-1837) var oprindelig officer, men som så mange andre af sine standsfæller tillige uddannet til landmåler. Som landinspektør deltog han således i udskiftningen af Brahetrolleborg gods. 1792 blev han regimentsskriver ved Frederiksborg og Kronborg amter med udsigt til amtsforvalterstillingen. 1796 blev han kommitteret i Rentekammeret og fra 1805 amtmand over Frederiksborg Amt.
4. I nutiden anvendes ordet løveng af botanikere og nogle kulturhistorikere til at betegne 'høenge med træer'. Det har altså intet at gøre med, om der produceres løvhø på træerne, – hvad der kan være tilfældet, – og ofte var det i det øvrige Skandinavien. På dansk grund kender vi foreløbig intet til løvhø. Den ældre tids bønder kendte ikke betegnelsen løveng; de talte kun om eng og mente dermed: høeng! – Det gælder i samtlige skandinaviske lande.

Litteratur:

- Begtrup, G.*, 1806: Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark. Fjerde Bind. Lolland og Falster. – Kjøbenhavn
- Haugner, C.C.*, 1922: Lolland III. – Nakskov.
- Linnæus, C.*, 1777: Ölandske och gotlandske resa 1741. – Stockholm.
- Munk, H.*, 1969: Hasselskoven. – Jægerspris.
- Romell, L.-G.*, 1942: Gotlandsänget och dess framtid. – Ljugarn.
- Rømer, J.R.*, 1976: En undersøgelse af historiske marksystemer i Centraljylland omkring slutningen af 1600-tallet – på grundlag af Christian V's matrikel. Duplik. – Århus.
- Sjöbeck, M.*, 1973: Det sydsvenska landskapets historia och vård. – Landskrona.
- Skrubbeltrang, F.*, 1978: Det danske landbosamfund 1500-1800. – København.
- Widding, O.*, 1949: Markfællesskab og Landskifte. Studier over lollandske Markbøger 1681 og 1682. – København.
- Worsøe, E.*, 1986: Skovene på Lolland før skovindfredningen. – Randers.
- Worsøe, E.*, 1986: Høenge og engdrift i Danmark før udskiftningen. – Flora og Fauna 92: 35-48.

Utrykte kilder:

- Christian V's danske matrikel. Markbog 632. Modelbog 1739. – Rigsarkivet.
- Diverse gamle matrikelkort. – Kort- og Matrikelstyrelsens arkiv.

Birkedommer på Fejø og første blandt ligemænd i Folketinget

Christopher Krabbes embedsperiode på Fejø 1871 – 1876

Af cand.mag. Karen Elisabeth Stub

Hvem var birkedommeren på Fejø i 1871-1876? – er et tilsyneladende ret ligegyldigt spørgsmål i dag. At det ikke var det for fejboerne dengang er vel ret indlysende. – I denne artikel tegner forfatteren et spændende portræt af denne birkedommer og viser dermed, at ovenstående spørgsmål ikke er så ligegyldigt endda – heller ikke i dag – når det ses og skal vurderes i det historiske perspektiv, der vedrører vore parlamentariske forhold i perioden 1870-1910.

»Efter i 10 år at have drevet journalistik og sagførervirksomhed besluttede jeg at slå ind på embedsvejen. Jeg begyndte ved begyndelsen og søgte det lille 5te klasses embede som birkedommer i Fejø birk, hvortil jeg udnævntes den 8. september 1871.«

Det var ikke en hr. hvemsomhelst, der søgte landets ydmygste jurisdiktion eller embede. Det var formanden for Danmarks Folketing – valgt til dette hverv året forinden, den 3. oktober 1870.

Fejø var på det tidspunkt ikke specielt kendt – i Smålandshavet måske nok, på grund af »fæjbattingernes« lidt genstridige og ustyrlige natur, men i hovedstaden næppe. Ansøgeren til embedet, Christopher Krabbe, candidatus juris, overretsprokurator og nu formand for Folketinget, havde imidlertid set dagens lys på Falster og var derfor ikke helt ukendt med »Sydhavsøernes« muld og levevis.

Kilder

I 1993 blev Christopher Krabbe og hustrus privatarkiv i Rigsarkivet offentligt tilgængeligt og det er på grundlag af dagbogsmateriale, erindringer samt en række breve mellem ægtefællerne Krabbe, korrespondance med familie og venner m.v., at nedenstående beretning er skrevet. Det skal dog tilføjes, at der er ret store huller i arkivet. Disse indtræffer ofte i perioder, hvor der har været en vis turbulens omkring Christopher Krabbes person – det gælder også for embedsperioden på Fejø. Derfor er disse »huller« naturligvis forsøgt suppleret med andre kilder og anden litteratur.

Christopher Krabbes tidlige opvækst

Christopher Krabbe kom fra en gammel dansk adelsslægt, der nedstammede fra Damsgård ved Lemvig, men slægten hav-

Litografi af Christopher Krabbe, 1874.

de gennem nogle hundrede år været uden egen jordejendom og hovedsageligt gjort tjeneste indenfor den danske hær eller flåde.(1)

Frederik Anton Monrad Krabbe (1808-1881), Christophers far, havde imidlertid valgt landvæsenstjenesten og fået sin uddannelse i hertugdømmerne. Men mulighed for at sætte foden under eget bord fik han først ved sit ægteskab i 1831 med den 10 år ældre Wilhelmine Nyrop Brinck, der kort forinden var blevet enke og sad som ejer af gården Holgershåb ved Nørre Alslev på Falster, en gammel annekspræstegård på omkring 200 tdr. land, der lå i hendes fader, provst Christopher Nyrops pastorat.(2)

Den nye ægtemand, Frederik A.M. Krabbe, forstod bedre end sin forgænger at drive ejendommen – og alt synes at lykkes godt for det nygifte ægtepar, 3

børn kom hurtigt til og i 1839 kunne Holgershåb sælges med et rimeligt udbytte.

Christopher Krabbe fortæller i sine erindringer om sine første barndomsindtryk fra Falster, hvor markerne var adskilte med frugttræer – og æblemost var den mest almindelige drik for alle gårdens folk. Fra hans beretning om livet på Holgershåb får man det indtryk, at hans første 7 år på Falster var en god tid med nær kontakt til forældrene, mere end det senere synes at være tilfældet.

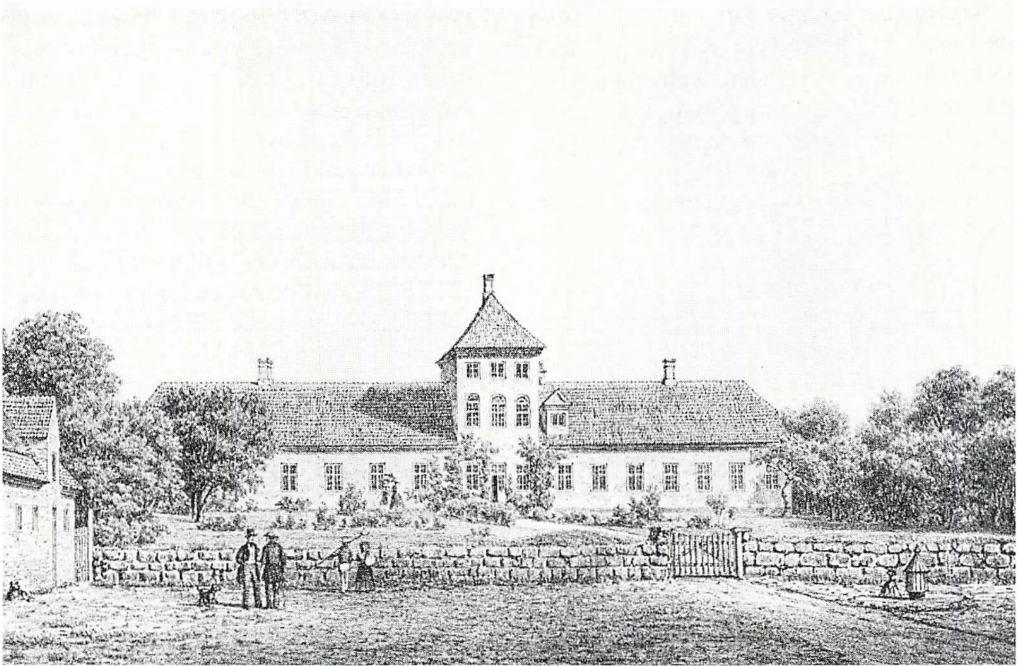
Nordsjælland og Sorø Akademi

Fra Falster flyttede familien til Hellebæk i Nordøstsjælland, hvor faderen i 10 år blev forpagter af Hellebækgård for det Schimmelmansske Fideikommis. Det var en langt større ejendom og bedrift end Holgershåb, men igen lykkedes driften godt for F.A.M. Krabbe. Familien faldt godt til og det var også på denne egn, at Christopher som ung student i en for den tid ung alder – 22 år gammel – erklærede Marie Dorothea Boesen sin kærlighed. De blev forlovede dagen efter hendes 18 års fødselsdag, den 9. april 1855 og holdt sammen til Christophers død i 1913.

En god uddannelse syntes – som for så mange andre familier – en god garanti for familien Krabbe og i en alder af 10 år blev Christopher, den eneste søn, sendt til Sorø Akademi, hvorfra han blev student i 1852. Skoletiden faldt sammen med en dramatisk periode i Danmarkshistorien: – 1. slesvigske krig (1848-50) – hvor flere af familien Krabbe gjorde sig bemærket i felten -, nedsættelse af den grundlovgivende forsamling i efteråret 1848 og kong Frederik VII's underskrivelse af grundloven i juni 1849. Det satte tilsyneladende mange tanker i gang hos den unge student.

Hald Hovedgård

Samtidig skete der en ændring i forældre-

Hald Hovedgård, 1859.

nes levevilkår. Efter at forpagtningsperioden på Hellebækgård i 1849 var til ende, havde faderen fået en ny forpagtning på det vestlige Djursland, der dog blev ganske kort. Forpagtningen: Ulstrup slot ved Randers skiftede efter ganske få måneders forpagtning ejer. Med den udkøbningssum, som den nye ejer kunne tilbyde F.A.M. Krabbe, var der endelig mulighed for at erhverve en ejendom af en vis størrelse.

Valget faldt på Hald Hovedgård i Viborg Amt – en gård på 2.200 tdr.land grænsende op til den jyske Alhede, men geografisk tæt ved familiens oprindelige aner og med mange minder fra Danmarks middelalder, som slægten identificerede sig med. På trods heraf valgte Christopher Krabbe at læse jura og satse på en karriere inden for journalistik og politik.

Redaktør og politiker

Det kunne næsten ikke gå stærkt nok. Få måneder efter sin juridiske eksamen var han at finde i redaktørstolen for Fyens Avis i 1859-61. Ikke at dette var noget at prale med. En redaktør gjorde på det tidspunkt stort set hele arbejdet selv – ledende artikler, referater, anmeldelser og sågar ofte føljetonen, uden at lønningsposen af den grund blev særlig fyldig.

Samtidig med sin journalistiske karriere blev Christopher Krabbe meget hurtigt involveret i tidens politiske bevægelser og fandt sit første politiske ståsted hos »Bondevenerne«. Det var på anbefaling af dette parti, at han opstilledes som folketingsmand til Kalundborg-Samsø-kredsen i 1864 og blev valgt i denne kreds frem til 1884 og senere igen fra 1895-1910.

Christopher Krabbe blev – næsten i eks-presfart – et af de unge venstrebevægelses håb eller satsninger. Han havde en god formuleringsevne og mere end det – de rigtige forbindelser til de mænd, der ønskede at forene de forskellige venstre-fraktioner. Det førte i 1870 til hans valg – i en alder af 37 år – til Folketingets formand.

Politisk embedsmand

I vort århundrede har man længe anset stillingen som folketingets formand for et karrieremæssigt endepunkt efter et langt liv i politik. I folkestyrets første årtier var stillingen ganske anderledes. For det første var formanden på valg hver 4. uge – hvilket gjorde det til en ret usikker position, for det andet var meget af den formelle struktur omkring embedet endnu ikke fastlagt, for det tredje var aflønningen af embedet langt fra fyrsteligt og endelig forpligtede formanden sig – ud fra Det forenede Venstres partiprogram – til at udtræde af partipolitik.

Christopher Krabbe havde som sin indtægt for formandshvervet ifølge sine egne notater den store sum af 82 rigsdaler. Det kunne hverken han eller en familie leve af. Hans prokuratorvirksomhed gik – men ikke stort mere – derfor var et embede nødvendigt.

Så i slutningen af august 1871 indfandt Christopher Krabbe sig hos landets justitsminister A.F. Krieger og meldte sig som ansøger til Fejø retsbetjentembede, af alle landets omkring 160 retsbetjentembeder var dette anset for det ringeste – og det gav måske også samtidig en idé om embedets omfang.

Helt sikker i sin sag var Krabbe dog næppe, for dagen efter kom han igen og ville forhøre sig om den ledige stilling som amtmand på Færøerne. Det syntes justitsminister Krieger ville være en rigtig dårlig idé, hvis Krabbe stadig ønskede at

beklæde Folketingets formandspost, dertil var distancen mellem Thorshavn og København for lang.(3)

Så det blev Fejø.

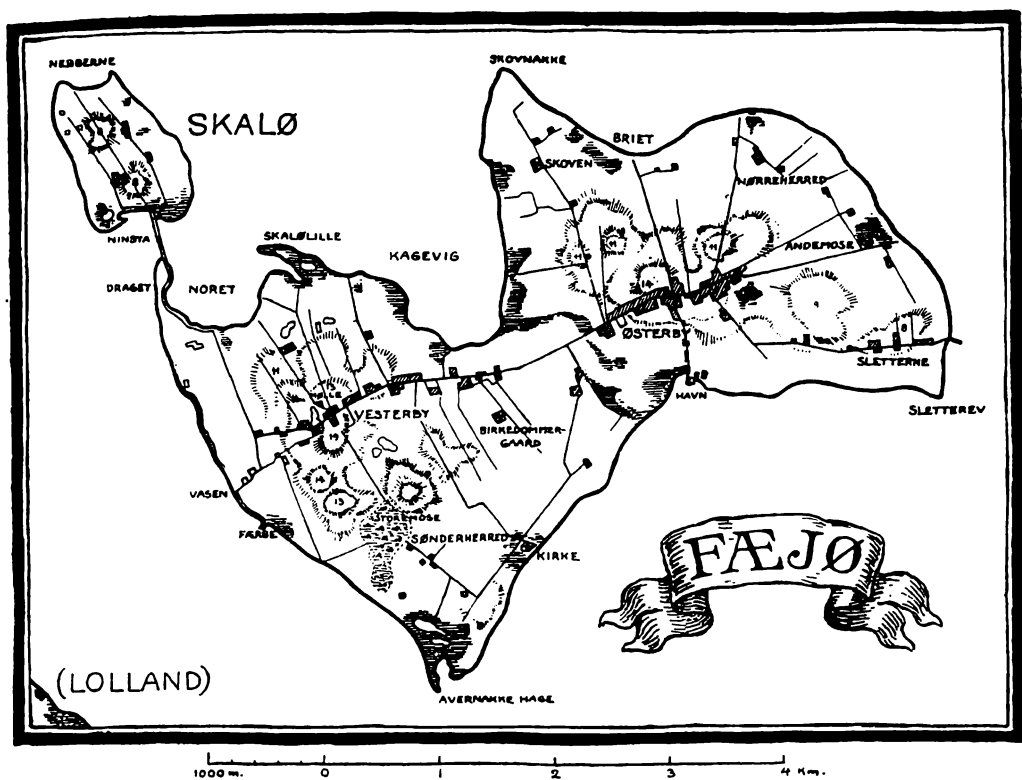
Birkedommer på Fejø

Fra en anonym kilde »Pennetegning af Folketingets medlemmer i rigsdagens 21de session«, i øvrigt aftrykt fra Naks-kov Tidende i 1870, gives der følgende portræt af Christopher Krabbe på dette tidspunkt:

»Krabbe (overretsprokurator, valgt i Kallundborg) er lille, men godt proportioneret, med et alvorligt, men klogt og bestemt ansigt og svarer i virkeligheden fuldstændigt til dette billede. Krabbe er en skarpsindig tænkter, hvorom hans foredrag stedse vidner, har ordet godt i sin magt, et tydeligt organ, og når dertil hører, at han taler meget langsomt, som overvejede han nøje hvert ord forud, så vil man kunne tænke sig, at han høres med opmærksomhed. Men hertil kommer endnu, at han ved at begrænse sig, taler kun i enkelte vigtige sager, og da ingeniende for længe. Krabbe er en skarpsindig tænkter, ligesom han er en af tingets alvorligste mænd.« (4)

Det var denne mand, der i september 1872 drog til Fejø for at blive indsat i embedet efter Christian Frederik Adolph Boisen, der siden 1870 havde været konstitueret i embedet og tidligere havde været ansat som fuldmægtig hos overretssagfører Peter Bruun i Maribo. Stiftamtet lod konstitueringen fortsætte, da Christopher Krabbe genvalgte til Folketingets formand ved rigsdagens åbning i 1871. (5)

Krabbe skrev efter sin indsættelse et glad brev til sin kone Marie Dorothea om øen og deres nye hjem, der mindede om en præstegård og nok også var væsentlig større – 8 værelser – end deres daværende lejlighed. Alligevel forblev familien

Kort over øen med Birkedommergården på Fejø.

Krabbe i København den vinter og det blev der ikke set på med helt blide øjne fra jurisdiktionens befolkning.

I Lolland-Falsters Stiftstidende blev der det følgende forår rettet en stærk dadel mod Christopher Krabbes embedsførelse. Indtil kritikken havde hr. Krabbe: »kun været på øen to eftermiddage og en formiddag, den ene gang for at blive installeret i sit embede af stiftsamtmænden.« Det indrømmes, at birkedommeren »har ansat en juridisk kandidat med bedste karakter, der vistnok udfylder hr. Krabbes plads med dygtighed og mulig med større dygtighed end hr. Krabbe«,

men det anses for et misgreb af både Krabbe og ministeren »at han indstillede en mand, om hvem der med en smule skarpsindighed kunne forudsiges, at han som rigsdagsmand og folketingsformand, når han bibeholder sin virksomhed i Tinget og i øvrigt anser denne for hovedsagen, ikke vil varetage det embede, som han var udnævnt til med kgl. bestalling, men alene gøre sig den ulejlighed at hæve dets indtægter og bruge dem i København.« (6)

Det har næppe været en munter begyndelse på et embede – og det var der flere grunde til...

Hr. Redakteur! Uagtet der nu er hængaaet længere Tid, vil det dog uden al Tvivl være i Deres Erindring, at Overretsprøfulator **Christopher Krabbe** i Septbr. Maaned forrige Aar alernaadigst blev udnævnt til Birkedommer for Fejs Birk (indbefattende Berne Fejs, Fems og Afsk.).

Man undrede sig dengang meget over denne Ud-nævnelse, man undrede sig over, at Hr. Krabbe havde søgt dette Embede og ikke mindre over, at Justitsministeren havde indstillet ham til dette, da der maatte være stærk Formodning for, at Hr. K. som Rigsdagsmand og Formand i Folkethinget fremdeles vilde foretrække Opboldet i Kjøbenhavn for det paa Fejs, og sin Birkfomhed som Folkerepræsentant og som Formand i det høie Thing for den mere indskrænkede Birkfomhed, der aabnede sig for ham paa disse isolerede Ber. Og denne Formodning har ogsaa tilfulde Sadsfæstet sig; thi Hr. Krabbe, der kun har været 2 Eftermiddage og 1 Formiddag herovre, og den ene Gang for at blive indstalleret i sit Embede af Stiftamtmanden, reviderer fremdeles i Kjøbenhavn og lader sit Embede her bestyre af en yngre juridisk Kandidat, der er konstitueret i samme, om midlertidigt eller for bestandigt, videt ikke. Det er jo en meget nem Maade at have et Embede paa og en meget bedømt Maade at have sine Indtægter paa, samtidig med at han hæver sin Diæter som Rigsdagsmand; men et andet Spørgsmaal er det, om Embedet er tjent med, og om Beboerne i Fejs Birk kunne være tilfredse med, at den rette Vorighed aldrig er tilstede der, hvor han dog skal og bør være, og hvor Bladsen af Staten er ham anvist.

Vel sant, hans Embede bliver jo bestyret af en Anden; en yngre juridisk Kandidat med bedste Karakterer er jo af Amtet konstitueret i Hr. Krabbes Embede og udfylder vistnok hans Plads med Døgtighed og muligen endog med større Døgtighed, end den Hr. K., hvis han NB. nogenfinde kommer herover — det bliver da ialtsald vel kun nogle Sommermaaned — eventuelt vil udsolde. Men om vi end vilde indrømme eller forudsætte denne Mulighed, saa bliver det dog mere end sandsynligt — at den i Embedet konstituerede — der er uden alt Ansvar for Staten og ikke kan have nogen Vished for, om hans Konstitution vil udstrække sig til et længere eller kortere Tidmaal — umuligt i Længden kan have den Inteeske for at vælge og varetage en Andens Embede, som dette i Birkeligheden gjør Krav paa, og som det maatte formodes, at Ihændehaveren af selve Embedet vilde vie og offere samme.

Det maa derfor, saavidt vi kunne skjønne, anses for et stort Misgreb af Hr. Krabbe, at han har søgt et Embede, hvilket han, som Figura udviser, kun betragter som en behagelig og indbringende Sinecure; og ligeledes maa vi ansee det for et stort Misgreb af Ministeren, at han har indstillet en Mand, om hvem det med en Smule Skarpsindighed kunde forudsiges, at han som Rigsdagsmand og Folkethingets Formand, biseholdende sin Birkfomhed i Thinget og ansende denne for Hovedsagen, ikke vilde overtage og varetage det Embede, han var udnævnt til med Igl. Bestalling, men alene gjøre sig den Uleilighed, at have dets Indtægter og forbruge dem i Kjøbenhavn. — Hvad vilde man t. Kr.

I begyndelsen af marts 1872 anmeldtes et tyveri til birkedommerembedet, endnu bestyret af den konstituerede birkedommer Boisen. Det vedrørte en sum penge stjålet fra gårdejer Morten Ores chatol på Avernakkegård.(7)

Sagen forløb med mange forviklinger og har sandsynligvis været årsagen til, at Krabbe anså det for nødvendigt at egen lomme at aflønne en fuldmægtig til at varetage embedet. En juridisk kandidat, Christian N.E. Siersted, ansattes allerede pr. 1. april 1872.(8)

At sagens forløb blev så broget med tilbageholdelse og løsladelser af forskellige personer, kan måske skyldes, at folk ukendte med de lokale forhold, pludseligt blev sat på sagen. Det er svært at vide. Men tyveriet fra Morten Ores chatol kunne endnu 100 år efter vække minder hos øens befolkning.(9)

Christopher Krabbe var nok fra begyndelsen klar over problemet med den dobbelte embedsførelse. Det har uden tvivl været hans betrængte økonomi, der gjorde det svært at engagere sig lige meget i København som på Fejø.

For at hele familien kunne flytte til Fejø, skulle dommergården istandsættes og når man flyttede til Fejø, mente forældrene, at det blev nødvendigt at holde huslærer til de tre børn, Aage på 10, Margrete på 8 og Iver på 4.

Rigsdagens medlemmer blev kun betalt for rejseudgifter i forbindelse med Rigsdagens åbning og afslutning – hvad der blev rejst derimellem og hvad der kunne være af udgifter til husleje og leveomkostninger i hovedstaden – måtte medlemmerne selv sørge for.

Embedsboligens jordtilliggende indbragte ved bortforpagtning o. 500 rigsdaler og dertil kom et tillæg for kontorhold på 130 rigsdaler – og så de famøse 82 rigsdaler som tingets formand. Der blev

skrevet en del frem og tilbage mellem Marie på Fejø og Christopher i København for at få det budget til at holde.

Birkedommerembedet

Hvad var så en birkedommers hverv i 1870'ernes Danmark? Det var at afsige domme i civile og kriminelle sager samt alle forekommende politisager. Desuden forestod birkedommeren tinglæsning og skifteforvaltning samt foged- og auktionsforretninger. Endvidere virkede birkedommeren som politi-mester. Fejø Birkeret bestod af Fejø, Skarø, Vejrø, Askø og Lilleø. (10)

Efter den store Morten Ore-sag vidner brevene fra fuldmægtigen, Christian Siersted, til Christopher Krabbe i København mest om en lang række småsager såsom tyverier af husgeråd, eksempelvis linned, og assurancesvig ved brand. Samtidig forestod embedet at sørge for rettidigt møde til session, valg til skoleembede og lignende.

Endelig ville både birkedommer Krabbe og hans fuldmægtig gerne på eget initiativ være aktive i udbygning af det lokale vejnet, færgeforbindelse, havneanlæg samt forbedring af post- og telegrafvæsenet. Det har været en ganske blandet landhandel, omend næppe med de større dramaer i hverdagen.

I sine erindringer – kort før sin død i 1913 – fortæller Christopher Krabbe, at han i denne sin første embedsperiode også fik tid til at konstruere et kasse- og regnskabssystem. Et sådant havde ikke foreligget fra justitsministeriets side, idet der netop i disse tiår blev foretaget mange ændringer både indenfor by- og landjurisdiktionerne, det være sig sammenlægning af embeder og selve embedernes beføjelser.

Krabbes regnskabssystem holdt hans embedstid ud, d.v.s. i over 40 år og nød

tilsyneladende almindelig anerkendelse. Med den sammenblanding der på den tid var af den udøvende og dømmende myndighed i retsbetjentembedet, og hvor de sportler og retsgebyrer, der opkrævedes, indgik i embedets aflønning og – i begyndelsen også – til opretholdelse af kontorhold, må det have været meget vigtigt at have et fast greb om embedets økonomi.

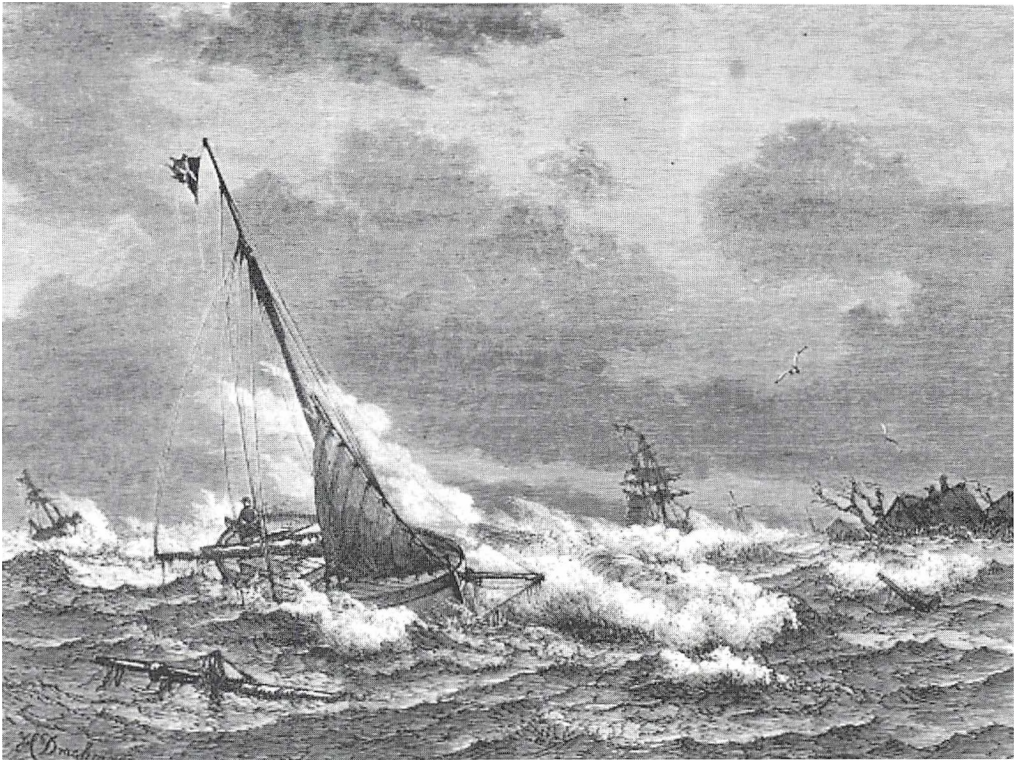
Familieliv på Fejø

Da Achton Friis rejste rundt på de danske øer i 1920'erne, kunne hans begejstring for Fejø ligge på et ganske lille sted. Der var ingen udsigt på grund af de mange frugttræer – og arkitekturen var uinteressant. Kun den gamle forhenværende birkedommerbolig vakte begejstring: »Den er et unicum på stedet med sin fornemme patricierstil og ligger omgivet af en endnu pragtfuld og ejendommelig have...« (11)

Christopher Krabbe beskriver selv i sine erindringer boligen sådan: »Der var embedsbolig, ikke en villabygning med et par blomster i en forhave, men en dommergård med et agerbrug – som for en gårdmand – og en stor have med gamle træer. En ejendommelighed var det, at hegnene ved have og marker til dels dannedes af blommetræer. Alle de gule og gulrøde blomster, som de bar, da jeg kom over for at få embedet overleveret, henrykte mig, og i de fem år, jeg blev i embedet, spiste vi alle, store og små, en mængde af dem.

Gennem årene på Fejø foretog Christopher Krabbe en del reparationer på dommergården, medens markjorden bortforpagtedes til gårdejer Rasmus Jensen i nærheden. Denne blev i øvrigt familien en god støtte, især i de lange perioder i vinterhalvåret, hvor Krabbe var væk for at passe sit embede i København.

Ægtefællernes familie hjalp med at løse et transportproblem, da de forærede Marie

Holger Drachmann: Lystkutteren Echo ud for Fejø under stormen 13. nov. 1872, Illustreret Tidende. Kutteren var bygget af skibsbygmester Benzon i Nykøbing F. og var på 28 t. – 50 fod lang. Drachmann havde tilknytning til Fejø.

og Christopher en let fjedervogn. Kontrakten med Rasmus Jensen inkluderede kun befordring i stivvogn. Og på trods af mange rosende ord om Rasmus Jensens heste, så var fjedervognen vist for det meget omkringfarende ægtepar en lise – måske også for Rasmus Jensens heste.

Allerede det første år familien boede på Fejø, kom den til at opleve den store stormflod i november 1872, hvor havet en halv snes timer delte øen i to dele og familien sammen med en del af øens befolkning samledes på kirkebakken for at afvente, at stormen skule lægge sig. (12)

Episoder under stormfloden blev også længe genfortalt, selv da familien forlængst havde forladt Fejø. Bl. andet historien om en jagt, der før stormen havde ligget til ankers:

»Skipperen og matrosen var i land, kun en dreng var ombord. Uvejret hindrede folkene i at komme ombord og drengen i at komme i land. Fartøjet slog sig løs fra ankeret og havet slog så højt, at jagten blev sat ind på en mark med bugspydet gennem grenene af et stynet piletræ. Da vandet faldt, gik drengen af piletræet ned på marken.«

Samme vinter begyndte Marie Krabbe at give en del af øens unge piger undervisning i håndarbejde på dommergården. Det indgik ikke dengang i landsbyskolerens pensum og betragtedes måske mere som en borgerlig syssel. Men den ugentlige håndarbejdsdag, hvor Marie samtidig læste højt af bl.a. H.C. Andersens eventyr, blev værdsat de år, familien var på Fejø.

Det var Marie Krabbe der var familiens udadfarende ildsjæl, i modsætning til sin korrekte og måske mere tilknappede ægtefælle. Hun havde selv fra sin tidlige ungdom haft ambitioner om at male og før sit ægteskab modtaget undervisning af sin onkel, kunstmaleren A.W. Boesen. Hun vedblev livet igennem at være aktiv kunstmaler – også på det mere ydmyge plan for at afhjælpe familiens altid betrængte økonomi ved at male kakkelovns-skærme og brodere tasker. (13)

Fra sin tidlige barndom var Christopher Krabbe blevet overbevist om, at træer var en vigtig bestanddel af et landskab.

Gennem hele sin tilværelse plantede han træer, hvor han kom frem. Og det første sted var Fejø – som ifølge hans opfattelse udover gråpopler og blommetræer ikke havde nogen trævækst af betydning. Tæt ved dommergården beplantede han i 1873 et stykke med bøgetræer og lod lyse en skovtvangsforpligtigelse på denne bøgelund, således »at dette lille skovparti bevares for bestandig«. Hvor meget »lund« de nuværende bøge i nærheden af den tidligere dommergård kan kaldes, må overlades til den enkeltes definition.

Livet på Fejø var for ægtefællerne gennem hele perioden lidt et liv på trods og nok også somme tider på »klods«. Begge ægtefællers familier forsøgte at hjælpe til med den betrængte økonomi – det første år blev det til den omtalte fjedervogn. Året efter fik Christopher sendt uldent klæde til en rejsefrakke – der i øvrigt

tjente ham i 40 år – hjemme fra Hald. Og endelig fik de også støtte til diverse rejser. For Christopher Krabbe til Paris og for Marie Dorothea til en københavner-tur i foråret 1873. Det resulterede i en familietilvækst, idet parrets yngste søn Gregers i januar 1874 så dagens lys på Fejø og med et væld af faddere blev døbt af pastor Paludan i Fejø kirke den 25. maj det år. (14) Desværre døde Gregers allerede i sit femte år.

Normalt har årets gang for Marie Dorothea og Christopher Krabbe været, at han i slutningen af september drog mod hovedstaden og blev der til rigsdagssamlingen afsluttedes henimod jul. Julen tilbragte de alle – ofte også med svigerfader Boesen på Fejø – og så drog Christopher Krabbe igen afsted mod hovedstaden for at kunne deltage i kongens nytårskur den 1. januar.

Fra januar og frem til maj ville Marie sammen med fuldmægtig Siersted stå for familien på Fejø, medens Krabbe tog vare på sit embede i Folketinget. I juni gjaldt det for ham også at passe sin folketingskreds i Kalundborg og på Samsø. Men der var også en del gæster på Fejø om sommeren – således politikeren og højskoleforstander Frede Bojsen og hans kone i sommeren 1875.

...første blandt ligemænd

1870'erne var en stormomsust periode i dansk politik. Dannelse af Det forenede Venstre var lykkedes som følge af alle venstre-grupperingers modstand mod vedtagelsen af den reviderede grundlov i 1866, som man betragtede som godsejerstandens sejr over folkestyret.

Christopher Krabbe var hele sit liv blandt de ivrigste forkæmpere for en ny grundlov, der skulle sikre et parlamentarisk styre, hvor det parti, der havde de fleste mandater, også skulle overtage regeringsmagten. Det var hans overbevisning

Folketinget med Krabbe i formandsstolen 1877, Illustreret Tidende.

og han søgte på alle måder at fremme denne sag.

Men – med sit valg til Folketingets formandspost – trådte Krabbe som nævnt ud af partipolitik og det blev således vanskeligt for ham både at kæmpe for sin hjertesag og samtidig varetage og opbygge et upartisk embede. Det fik han af pressen netop i 1870 – 80'erne ofte at høre for. (15).

Ironisk nok var han samtidig af »venstremænd« den politiker, der for de siddende ministerier (Holstein-Holsteinborg 1870 – 1874 og C.A. Fonnesbech 1874-1875) ville være den mest acceptable at optage i et ministerium.

I Krabbes embedsperiode på Fejø blev hans navn nævnt flere gange i forbindelse med ændrede regeringskonstruktioner –

og det kom der naturligvis en del korrespondance til Fejø ud af. (16)

Christopher Krabbe anså selv det for vigtigt, at Folketingets »ansigt« udadtil blev forbedret, dersom de politiske vilkår skulle ændres. Han stod for en række ombygninger af Folketingets lokaler og ændringer af Tingets procedure netop for at regering og også offentlighed kunne komme til at respektere de folkevalgtes arbejde.

Sammen med Landstingets formand, C.C.V. Liebe, var folketingsformanden Krabbe forpligtet til regelmæssigt at orientere kongen, Christian den 9., deltage i audienser, tafler og anden mere officiel festivitas. Krabbe, der anså Christian IX.s tronbestigelse for væsentlig for at grundlovsændringen i 1866 kunne gå igennem,

fnyser tit i sin penneføring, når han sender referater hjem til Fejø om sine samtaler med monarken. De nåede aldrig til den store gensidige forståelse.

Alligevel lader det også til at være svært for Christopher Krabbe ikke at følge monarkens kalden. Midt i en skrækelig vinterstorm ved nytåret 1873/74 endte Krabbes tur fra Fejø til København i Maribo. Han måtte telegrafere til tingets viceformand, Sophus Høgsbro om at varetage hans hverv ved nytårskuren den 1. januar. At dette ikke var gået efter Krabbes hoved, fremgår af et brev hjem til Marie nogle dage ind i det nye år.

I samtiden fremkaldt det allerede en vis undren, denne sammenkædning af landets ydmygste jurisdiktion og det højeste valgte embede. Men på sin vis kunne det – i en periode, hvor netop det juridiske område med rette var ved at undergå en ændring og folkestyret ikke helt havde fundet sit ståsted – måske have givet ganske god indsigt i udviklingen begge veje.

Under alle omstændigheder og i betragtning af den politisk set meget stormomsuste tid i 1870'erne, hvor Krabbe ofte befandt sig i stormens øje, var birkedommerembedet på Fejø nok alt, hvad han ville kunne have magtet. Efter en indkøringsperiode forestod hans fuldmægtig Chr. Siersted tilsyneladende også embedsførelsen til befolkningens tilfredshed.

Et muligt udtryk herfor er måske, at da Krabbe i 1896 kunne fejre sit 25 års jubilæum som embedsmand, nu som herredsfoged i Lysgård herred, stod også Fejøborgere bag indsamlingen til den pompøse sølvopsats, som han fik overrakt 25 år efter at have modtaget embedet til Fejø den 8. september 1871.

Fra Fejø til Frankrig

I september 1876 forlod Christopher Krabbe embedet på Fejø for at blive her-

redsfoged og borgmester i Grenå. I 1883, da han få år forinden havde overtaget Hald Hovedgård efter sin far, valgte han at blive forflyttet til Skive i nærheden af sin ejendom, hvor han var herredsfoged i 3 år.

I 1883 ønskede Krabbe ikke at modtage genopstilling til formandsposten i Folketinget og i 1884 forlod han Folketinget. Provisorietiden og de mange politiske trakasserier ventede forude – og Krabbe var ifølge eget udsagn træt af sin politiske stilling.

Driften af Hald Hovedgård og fra 1886 herredsfogedembedet i Lysgård herred gav ham en årrække hænderne fulde. Men politik havde været en del af Krabbes liv helt fra hans ganske unge dage. I 1894 lod han sig genopstille i sin gamle kreds: Kalundborg-Samsø. Estrup-regeringen og provisorierne dage var endte. Det blev imidlertid aldrig det samme i det politiske liv for Christopher Krabbe, som det havde været det i 1870'erne. Hans gamle mærkesager, bl.a. en ny grundlov, vakte ikke længere samme tilslutning blandt hans partifæller.

Og så indtraf omkring århundredeskiftet den politiske katastrofe for Christopher Krabbe, som han i grunden aldrig forvandt. Hans datter Margrete, der efter et mislykket ægteskab med den danske kunstmaler Wildenradt og efter en del års forsøg på at skabe sig en professionel skribent- og foredragstilværelse i Frankrig og Tyskland, blev i 1899 ansat som redaktør på »Dannevirke« i Nordslesvig.

Og helvedet brød løs, da Margrete Wildenradt-Krabbe udråbtes for at samarbejde med den preussiske besættelsesmagt. Der er mange udlægninger af denne sag. (17) Men ud fra et nutidigt synspunkt virker det måske ganske fornuftigt, at Krabbe i den forbindelse udtalte, at han ikke kunne bestemme, hvad hans voksne datter skulle mene – det måtte hun selv.

Sagen medførte, at Christopher Krabbe i forbindelse med systemskiftet i 1901 ikke blev anset for regeringsfåhig. Men i 1905 var Christopher Krabbe gået med i den udbrydergruppe af Venstre, der endte med stiftelsen af en radikal folketingsgruppe. Ved dannelsen af ministeriet Zahle (28.okt. 1909 – 5. juli 1910) blev den nu 77-årige Krabbe – på rekreation i udlandet – af den radikale regeringsleder tilbudt en ministerpost og det nok lidt en uriaspost som forsvarsminister.

Ministeriet Zahle opnåede ikke nok mandater ved valget i foråret 1910, men fortsatte som forretningsministerium til rigsretssagen mod I.C. Christensen og Sigurd Berg på grund af Alberti-sagen blev afsluttet i juni måned 1910. (18)

Ved regeringens afskedsaudiens i juli fik den tidligere Folketingsformand, mangeårige herredsfoged og nu afgået minister – og hvad han måske selv mest lagde vægt på: repræsentant for gammel dansk adel- udnævnelsen til kammerherre. Og et sidste ramaskrig rejser sig. Den afgående regering havde ikke titler på sit valgprogram, valgkredsen i Kalundborg-Samsø siger fra – og det er stort set ikke særlig rart at hedde Christopher Krabbe i sommeren 1910.

Fra 1899 havde Krabbe været medlem af Den Interparlamentariske Kommission – en forløber for Folkeforbundet og nutidens FN. Gennem sine seneste år brugte han en del tid med arbejde dér og rejste ofte i dets tjeneste. Sammen med disse og ofte i forbindelse med diverse konferencer begyndte han sammen med sine kone at tilbringe vinteren i den sydvestlige del

*Forsvarsminister Krabbe til nytårskur 1910.
Foto: Det kongelige Biblioteks Billedsamling.*

af Frankrig. Dér, hvor Marie Krabbe – allerede før de flyttede til Fejø – havde tilbragt en vinter i 1866/67 for at blive kureret for brystsyge – og hvor Krabbe endelig begynder at skrive på sine memoirer om sit embeds- og politikerliv i Danmark.

Noter:

1. Dansk Biografisk Leksikon, 1979-84. Slægten Krabbe, p. 196 ff.
2. Danmarks Større Gårde. Bd. 5, p. 248 og Slægten Nyrop, p. 55 ff
3. A.F. Krieger: Dagbøger IV, under 31.8.1871
4. Pennetegninger, p. 3
5. Danske Sagførere, p. 49
6. Lolland-Falsters Stifts Tidende, nr. 42, 1872
7. Wiingaard, G. »Dem fra Lolland«, Ny samling, p. 128 ff.
8. Candidati et examini juris 1736-1936, p. 95
9. Hummelose, Markus: Gammeltid på Fejøl, p. 92 ff.
10. Jørgensen, Harald: Lokaladministrationen i Danmark, p. 296f
11. Friis, Achton: De Danskes Yer, Bd. 2, p. 314-15
12. Kruse og Stub: Marie Dorothea Krabbe, 1992
13. Interview med Aage Krabbe i Viborg Stifts Folkeblad, 9.7.1932
14. Fejøl Kirkebog. Døbte af mandkiøn, Landsarkivet for Sjælland
15. Topsøe, V.C.S. »Politiske Portrætstudier, 1878, Zodiacus i »Nær og Fjern«, 1877 og H. Wulff: Den danske Rigsdag, 1882.
16. Krabbe var på tale som minister i efteråret 1873, juni 1874 (se også Troels Fink: Estruptidens politiske historie I-II, Kbh. 1986.
17. Bladet »Dannevirke 1838-1938, p. 312 ff
18. Thorsen, Svend: De danske ministerier 1901-1929, p. 181 ff.

Kilde:

Christopher Krabbe og hustru Marie Dorothea Krabbes privatarkiv, nr. 57 98, Rigsarkivet

Litteratur:

- Bladet »Dannevirke«*, 1838-1938, Haderslev 1938
- Danmarks Større Gårde*. Statistisk og historisk Håndbog for det store og middelstore landbrug, Bd. 5, u. år.
- Falk-Jensen, A. og H. Hjorth Nielsen: Candidati og examinati juris, 1736-1936*, Kbh. 1958
- Achton Friis: De danske Yer*, Bd. 2, Kbh. 1927
- Hjorth-Nielsen, H.: Danske Sagførere under Loven af 26. maj 1868*, Kbh. 1941
- Hummelose, Markus: Gammeltid på Fejøl*, Eget forlag 1974.
- Jørgensen, Harald: Lokaladministrationen i Danmark*, Kbh. 1985
- Krieger, A.F.: Dagbøger 1848 – 80*, Bd. 5 og 6, Kbh. 1920-1943
- Kruse, Hans og Karen Elisabeth Stub: »Marie Dorothea Krabbe. Hustru og malerinde, Blicheregnens Museum 1992.*
- Nedergaard, Poul: En dansk præste- og sognehistorie, Lolland- Falster Stift, Bd. 4*, Kbh. 1956
- Nær og Fjern: Parlamentariske Stjernebilleder af Zodiacus*, 4. november 1877. Pennetegninger af Folketingets Medlemmer i Rigsdagens 21de session, aftryk af Nakskov Tidende, Kbh. 1870.
- Stub, Karen Elisabeth: Christopher Krabbe – embedsmand, ægte-mand og politiker i en brydningstid*, Blicheregnens Museum 1994
- Thorsen, Svend: De danske ministerier 1901-1929*, Kbh. 1972
- Topsøe, V.C.S.: Politiske Portrætstudier, 1878*
- Wiingaard, G.: Dem fra Lolland, Ny samling, 1954*
- Wulff, H.: Den Danske Rigsdag, 1882.*

Frihedskampen på Lolland-Falster

Af redaktør Palle Mørch

Der er grund til at fastholde erindringer om vilkårene under en besættelsesmagt – også af hensyn til kommende generationer. – Redaktør Palle Mørch, som fulgte begivenhederne i besættelsesårene på nærmeste hold, har her bidraget med en oversigt, der fastholder, at selvom Lolland-Falster i modstandskampen var et strategisk mindre betydningsfuldt område, gennemførtes hernede »aktioner, der blev vigtige brikker i mosaikken omkring besættelse og befrielse... Vi var med – !«

Da 50-året for befrielsen blev fejret i maj 1995, fik de generationer, der ikke selv havde oplevet »de 5 forbandede år« et større indblik, end de kendte fra skolen, i denne fase af danmarkshistorien, og på Lolland-Falster var det af særlig interesse at fokusere på modstandskampen her i landsdelen.

I beretningerne fæstnede sig især to myter: Den ene var glorificeringen af heltemod og tyskerhad. Den anden gik på, at vi var senere til at gå i gang end det øvrige Danmark, og vi begyndte først, da vi så hvilken vej, krigen gik.

Formentlig ligger sandheden et sted midt imellem. Datidens danskere var i almindelighed ikke et heroisk folk, som fra begyndelsen bekæmpede regeringens samarbejdslinje. Det var der enkelte, der gjorde, og godt nok var flertallet imod nazismen, men væksten i modstandskampen kom først mellem efteråret 1943 og vinteren 44-45, og på landsplan udgjorde antallet af frihedskæmpere, da det var

størst, kun én til halvanden procent af befolkningen. Sådan forholdt det sig også på Lolland-Falster, men de opgaver, der blev løst, fulgte nøje den strategi, Danmarks Frihedsråd havde lagt.

Hvis det desuagtet ser ud, som om modstanden var mere effektiv andre steder, er forklaringen at den region, som Lolland-Falster hørte under, var et af de mindre betydningsfulde områder i den forstand, at regionen strategisk lå i periferien i forhold til kerneområderne Jylland/Fyn og hovedstaden, hvilket dog ikke udelukkede, at der i vor landsdel gennemførtes aktioner, der blev vigtige brikker i mosaikken omkring besættelse og befrielse.

Perioden har været udforsket og beskrevet i talrige publikationer, mest indgående i historikeren Anders Bjørnvaads 600 siders licentiatafhandling til Odense Universitet, »Hjemmehæren« om det illegale arbejde på Sjælland og Lolland-Falster 1940-45. Denne og andre trykte kilder ligger til grund for efterfølgende sum-

Mod Gedser den 9. april 1940. Privatfoto, udlånt af Museet Falsters Minde.

mariske overblik over frihedskampen på Lolland-Falster.

Organisationen

Rammerne for det illegale arbejde i Danmark var 6 regioner – no. 1, 2 og 3 i Jylland, no. 4 på Fyn, no. 6 i hovedstadsområdet og no 5 på det øvrige Sjælland, Lolland-Falster og Møn. Fra September -44 blev Bornholm region no. 7. Denne opde-

ling var i 1943 fastlagt af englænderne, som lod faldskærmschefen Flemming Muus kaste ned med faldskærm over en mark på Midtsjælland, hvorfra han nåede til København for at forelægge planen for Frihedsrådet. Målsætningen var, at organisationen skulle være på plads inden 1. marts 1944 af hensyn til en mulig allieret invasion. Ingen vidste jo dengang, hvor landgangen ville finde sted. Region 5 op-

deltet efter amtsgrænser med en ledelse i hvert amt og med en byleder i hver af de større købstæder.

På det tidspunkt (januar -44) havde frihedskæmpere forlængst dannet en mere løs organisation i form af grupper, der hovedsageligt var enten rent kommunistiske eller en blanding af Dansk Samling-folk og upolitiske eller konservative borgere. Men med den ny organisation blev der på Lolland-Falster dannet en amtsledelse med købmand Darwin Glitten som chef og med følgende medlemmer: Boy Preisler fra Dansk Samling, Victor Søndergaard (DKP), prokurist Aksel Vilhelmsen (Ring), maskinmester Harry Jensen (kons.) og prokurist Albert West Rasmussen. Ledelsen var dog under stadig forandring, bl.a. fordi flere undervejs blev arresteret af Gestapo, og ved befrielsen stod løjtnant Fritz Bistrup som undergrundshærens leder i Maribo amt. Fælles for alle i amtsledelsen var, at de var folk med politiske, forretningsmæssige og/eller militære relationer – udvalgt af folk fra hovedstaden med stort set den samme baggrund.

Opad i systemet refererede amtsledelsen til regionsledelsen, og nedad i organisationen dannedes der byledelser i samtlige lolland-falsterske købstæder, primært med det sigte at formere ventegrupper, der var klar til at sætte ind, hvis den allierede invasion skulle vise sig at have Danmark som mål, alternativt hvis det skulle komme til direkte kamp mod tyskerne i en kapitulationssituation.

Men derudover udførtes langs ad vejen en række sabotageaktioner. Der oprettedes en organisation for modtagelse af våbenedkastninger fra allierede fly. Der organiseredes en central for aflytning af tyskernes telefonsamtaler mellem Berlin og Dagmarhus i København. Der gennemførtes jødetransporter og andre flygtningetransporter til Sverige, herunder

hjælp til nedstyrtede allierede fly og meget andet.

Den 3. november 1944 var Harry Jensen og Vilhelmsen blevet taget af Gestapo, hvorpå Glitten og Preisler gik under jorden, og søløjtnant Fritz Bistrup trådte til som amtsleder. Herefter supplerede man sig med bl.a. oberst A.Hartz, der boede på »Færggården« i Sundby ved Nykøbing. Hartz var udset til at være militærrådgiver omkring en evt. mobilisering og krigsmæssige opgaver. Ingen kunne jo dengang vide, hvordan besættelsestiden ville ende.

Opbygningen af en sanitetstjeneste blev lagt i hænderne på læge Axel Vibede, Nykøbing, der traf aftale med Røde Kors og 15 læger på Lolland-Falster m.h.t. udrykningstjeneste og oprettelse af mobile lazaretter m.v. Desuden dannedes et ordonnanskorps med frugthandler Torben Frederiksen som leder. Han var tillige amtsledelsens faste lytter til BBC's nyhedsudsendelser, hvorfra kodemeldinger blev formidlet til ledelsen.

På det tidspunkt (slutningen af 1944) omfattede modstandsgrupperne i amtet ca. 700 mand, men målet var 2.000 til nedkæmpning af tyske styrker i tilfælde af allieret indrykning på Lolland-Falster. Målet blev ikke alene nået, men i februar -45, da man stoppede for rekrutteringen, var man oppe på 2.500 mand – dobbelt så mange som der var tyske soldater i landsdelen. Hertil kom sanitetsfolk m.v.

Men prisen var høj. Blandt de arresterede var Glitten, der fik sine negle revet af og forsøgte selvmord ved at springe ud fra 4. sal i Shellhuset, men blev samlet op og ført til KZ-lejren i Dachau. Afslutningen på besættelsestiden fik som bekendt ikke det forløb, der havde været planlagt efter i 1944. Tyskerne overgav sig nogenlunde frivilligt. Men var det gået anderledes, ville undergrundshæren have været

parat til at tage kampen op. Godt det ikke gik så galt -!

Alt dette har i den historiske litteratur været beskrevet over hundredvis af sider. Her vil jeg belyse det med enkelte udvalgte eksempler.

Frihedskæmperen fra Sdr. Vedby

Han var bare 17 år, da han første gang satte sig op mod den tyske besættelsesmagt. Navnet var Henning Christensen, smedelærling og søn af en skolelærer i Sdr. Vedby på Syd Falster.

Henning begyndte i det små. Hans første sabotagehandling bestod i at smadre ruderne i nazisternes hovedkvarter i Nykøbing. Våbnet var en slangebøsse, som han affyrede, mens han cyklede forbi bygningen i Voldgade. Næste gang han gik i aktion, gik det lidt stærkere til. På Hasselø forsøgte han at brænde nogle bygninger, som tyskerne brugte til overvågning af luftrummet. Hans medbragte brandbomber havde dog ikke godt af rystelserne under cykelturen til sabotagestedet. De virkede ikke ...

Denne spæde begyndelse fandt sted i 1942, og kort efter blev han arresteret. Via arresten i Nykøbing og Vestre Fængsel i København kom han til Horserød, men på grund af sin unge alder blev han løsladt i marts -43, hvorpå han returnerede til Falster. Her genoptog han sine sabotager og afbrændte en møbelfabrik, der arbejdede for værnemagten. Efter at have tømt en dunk petroleum over nogle bunker af hølvspåner, strøg han et par tændstikker, hvorpå det hele futede af!

På vej væk fra brandstedet blev han taget af politiet – for at køre på cykel uden lygte -!! Men han slap væk, og det lykkedes at nå frem til Gedser, hvor han fik ophold et døgn. Derfra gik turen til Maribo for at søge ly hos forfatteren Hilmar Wulff, der boede i et hus ved Engestofte

gods. Helt let var det dog ikke at komme til Engestofte. Christian IX's Bro var bevogtet af tyske soldater. Derfor måtte han træde pedalerne helt op til Guldborgbroen. Her var der hverken politi eller soldater.

Hilmar Wulff sendte nu en budstikke til København, om der i BOPA (1) var brug for en rask sabotør. Det var der, hvorpå Henning Christensen – iført dametøj og ledsaget af en pistolbevæbnet modstandsmænd – steg på toget mod København, hvor han i BOPA ret omgående steg i graderne til gruppeleder – sammen med en række andre falstringer, såsom Harvey og Poul Werner Vennits, Ib Andersen, Ebbe Rørdam (der blev dræbt), Sven Nygaard, Bror Skytte Jensen m.fl.

Det vil næppe være helt forkert at se en forbindelseslinje mellem Henning Christensen og Carit Etlars frihedskæmper fra svenskekrigen 1658-60, Gøngehøvdningen – gudsforgående, fandenivoldsk og uforfærdet. Frihedskæmperen fra Sdr. Vedby var gjort af samme stof -!

Skal jeg skydes i en grøft ligesom Kaj Munk?

Den 13. januar 1944 blev en sort dag for modstandsbevægelsen på Lolland-Falster. Baggrunden var, at en faldskærmsoldat under tortur havde talt over sig. Dette blev skæbnsvangert for kredsen omkring Monica Wichfeld på det lollandske gods Engestofte.

Lige siden 1940 havde hun ventet på en chance for at være med i kampen. I 1942 fik hun forbindelse med forfatteren Hilmar Wulff og digteren Halfdan Rasmussen, der begge havde lejet sig ind i småhuse omkring godset. Dermed var begyndelsen gjort. I starten drejede det sig om illegale blade, men dette var naturligvis ikke nok. Hun ville have den landsdel, hun boede i, til at blive lige så aktiv på

modstandsfronten som det øvrige Danmark, og i 1943 fik hun et møde med faldskærmschefen Flemming B. Muus, som netop stod og manglede en lokal-kendt person til at opbygge modstandsarbejdet på sin hjemegn.

Fra England sendte Muus en dansker, Jacob Jensen. Han landede i faldskærm ved Hvidsten og blev derfra ledsaget af dyrlæge H.C. Hovmand fra Øster Toreby til Lolland, hvor Jacob Jensen først boede på Engestofte, derpå hos Hilmar Wulff og senere hos inspektør Gerner Nielsen på Anstalten i Saksøbing. Jacob Jensens opgave var at oprette og instruere sabotagegrupper, og Monica Wichfeld var udset til at hjælpe ham i gang. Hun fik præsten i Våbensted, K.J. Marcussen, til at åbne sit hjem for disse aktiviteter, og sprængstoffet blev bragt fra København til Engestofte, hvorfra Hilmar Wulff befordrede det i en båd over Maribo sø til et underjordisk gemmested i skoven.

Alt gik godt en tid, men da det grundlæggende arbejde med sabotagegrupperne var gjort, blev Jacob Jensen dirigeret til andre opgaver i Jylland. Her skete den begivenhed, der blev skæbnesvanger for Wichfeld-gruppen. Jacob Jensen blev arresteret af Gestapo i slutningen af 1943. Under tortur opgav han navnene på de personer, han havde samarbejdet med på Lolland.

Den 13. januar 1944 blev familien på Engestofte taget på sengen kl. 8 om morgenen af den tyske kriminalrat Bunke og 20-30 politisoldater. Monica Wichfeld blev ført ud til Bunkes bil, mens hendes mand og søn blev anbragt på en ladvogn. De blev dog løsladt kort efter. I situationen blev Monica Wichfeld citeret for følgende replik, formentlig inspireret af de foregående dages begivenheder i Vedersø: – Er det meningen, jeg skal skydes i en grøft ligesom Kaj Munk? Kriminalrat

Bunkes svar: Sådan gør vi tyskere ikke..!

Mens alt dette foregik, var en anden gruppe Gestapofolk ankommet til Plejehjemmet i Saksøbing, hvor de lod bogholder S. Andersen meddele inspektør Poul Gerner Nielsen, at Sundhedsstyrelsen ønskede at tale med ham. Inspektøren havde en anelse om, at der var ugler i mosen og sagde: – Før vi begynder samtalen, kan De måske fortælle mig, hvad »lever« hedder på latin. Det kunne tyskerne ikke, og dermed vidste inspektøren, at besøget fra »Sundhedsstyrelsen« var et falsum. Kontoret og hjemmet blev ransaget, og på et tidspunkt dukkede politimester Selsing og politifuldmægtig Jørgensen op. De bad tyskerne legitimere sig og sagde: Vi skal ikke ha' en ny Kaj Munk-historie her. Tyskerne bad ham forføje sig og fortsatte ransagningen. Mens dette stod på, havde bogholder S. Andersen travlt med at telefonere og advare andre fra Wichfeldgruppen. Mange gik under jorden. Pastor Marcussen, Våbensted, nåede således at gemme sig på kirkeloftet og undgik derved arrestation og muligvis dødsstraf. Også Hilmar Wulff klarede frisag, men blandt dem der ikke nåede at forsvinde, var dyrlæge Hovmand og redaktionssekretær Vilh. Grant, der begge blev arresteret ligesom inspektør Gerner Nielsen og opsynsmand Jørgensen.

Den tungeste skæbne fik dog Monica Wichfeld. Den 13. maj 1944 dømtes hun til døden, men dommen blev »mildnet« til livsvarigt fængsel i Tyskland. Den 27. februar 1945 døde hun i Waldheim tugthus og nåede altså ikke at opleve det frie Danmark, som hun havde sat sit liv ind for. Men hun vil ikke blive glemt. En mindetavle om hende i Engestofte kirke fortæller om hendes dåd.

Sabotagen på Nakskov Skibsværft

Den 9. oktober 1943 gik luftalarmen i

gang i Nakskov. Det var der ikke noget usædvanligt i dengang. Lolland-Falster lå på luftrummet hovedtrafikåre for allierede bombefly, der skulle på togt over Tyskland, Polen og Danzig. I det foreliggende tilfælde drejede det sig om 400 amerikanske fly, der bl.a. havde til opgave at bombe et skibsværft i Gdansk, det senere så kendte Leninværft.

Overflyvningen fik en særlig betydning for Nakskov Skibsværft, hvor man kort forinden havde indgået en kontrakt med tyskerne om at bygge et stort, nyt skib. Nybygningen skulle bære navnet »Millerntor« og var lige blevet kølsat. Under luftalarmen blev skibsværftsarbejderne beordret til at fortsætte arbejdet, hvilket de nægtede, og resultatet blev, at alle på værftet nedlagde arbejdet. 8 mand blev anholdt. De løslodes dog igen få timer senere, hvorefter tyskerne sendte højttalervogne rundt i gaderne med ordre om, at arbejdet blev genoptaget. Tyskernes krigslykke var jo ved at vende, og det gjaldt om ikke at miste arbejdsdage. Sådan kom det bare ikke til at gå. Strejken i oktober -43 blev et dårligt varsel. »Millerntor« kom aldrig i tysk krigstjeneste...

Endnu i 1944 arbejdedes der på skibet. 26 svært bevæbnede vagter holdt øje med, at ingen uvedkommende sneg sig om bord. Det var tydeligt, at man var bange for sabotageaktioner. Frygten var ikke ubegrundet.

I midten af oktober 1944 fik en skibsværftselektriker ved navn Hans Georg Madsen ordre fra modstandsbevægelsen til at sprænge »Millerntor« i luften. Den 25. oktober anbragte han 15 kg sprængstof i skibets damp turbine, og kort før fyraften kl. 16 blev sprængblyanterne slået an. For at tyskerne skulle tro, at sabotage var lavet af udenbys folk, trængte 11 bevæbnede mænd kort før kl. 18 ind på værftet, hvor de holdt 5 sabotagevagter

op og skar telefonledningerne over. Og ved 19-tiden kom drønet. Skibets maskineri blev totalt ødelagt. Herefter opgav tyskerne at få det færdigt i Nakskov, og kort efter blev det bugseret til Tyskland. I sommeren 1945 blev det fundet ved Kiel – endnu ikke færdiggjort...

Sabotagen mod »Millerntor« vurderes som en af de vigtigste i landsdelen under besættelsen.

Spioncentralen i Nykøbing F.

I vinteren 1944-45 var Nykøbing centrum for et spionageprojekt mod den tyske besættelsesmagt. Historien er spændende som en krimi, og nedenstående sammendrag bygger på Post- og Telegrafvæsenets beretning med bidrag af de personer, der var impliceret i sagen.

Det begyndte med, at modstandsorganisationen »Ringen« ville undersøge, om det var muligt at aflytte tyskernes telefonsamtaler mellem Danmark og Berlin. En af »Ringen«s folk, Thomas, fik kontakt til den 22-årige assistent ved P&T i Nykøbing F., Holger Larsen. Under dække af pistolbevæbnede frihedskæmpere i mørke vinternætter blev der først taget stikprøver på tyskernes ledninger for at undersøge, om det overhovedet var muligt at løse opgaven. Da dette var bekræftet, gik de i gang med at bygge et hus ved Vesterskov med en hemmelig kælder, hvor aflytningen kunne finde sted. For at komme derned skulle man ind i et toilet rum med en drejelig WC-kumme. Under denne lå lyttecentralens hovedkvarter.

Denne snedige ide blev der dog aldrig brug for, efter at man havde fundet ud af, at tyskernes hovedledning gik gennem telegrafstationens forstærkercentral. Her fandt man en ledning, som tyskerne havde trukket til værelse no. 102 på hotel Baltic til brug for en tysk officer. Da Thomas henvendte sig i Baltics reception,

var værelset ledigt, og ledningen var ikke fjernet. Thomas flyttede ind, og til hjælp ved aflytningen fik han et par stenograf-damer fra København. En skarpladt revolver lå konstant på bordet, og ordren lød, at den skulle bruges til selvmord, hvis tyskerne opdagede noget.

Alle samtaler eller kodemeddelelser blev stenograferet og sendt med kurér til København. Fra Silkeborg talte man om troppe- og materieltransporter. Fra Dagmarhus og Shellhuset om arrestationer af danske frihedskæmpere, men det vigtigste resultat var nok, at en razzia, der var berammet til den 22. marts 1945, blev forpurret, fordi Shellhuset blev bombet dagen i forvejen, grundet spioncentralens indberetninger. Derved gik det kartotek, der var en forudsætning for razziaen, op i luer – altsammen fordi spioncentralen i Nykøbing havde opsnappet planerne og ladet dem gå videre til englænderne.

Som tiden gik, nærmede den dag sig dog, da centralen måtte lukke, fordi det efterhånden blev for farligt. Hotel Baltics vrimlede med SS-folk og værnemagts-officerer, der begyndte at fatte mistanke til Thomas – bl.a. på grund af danske stikkerer. Af samme grund måtte modstandsfolkene likvidere en tyskvenlig sangerinde i Baltics bar.

Thomas gjorde sig usynlig i tide, og for den lokale tekniker bag aflytningsudstyret, Holger Larsen, fik spioncentralen den betydning efter krigen, at »Ringene« som tak for hans indsats skaffede ham en uddannelse som civilingeniør på Polyteknisk Læreanstalt. Dermed tog telegrafassistentens løbebane en helt anden retning. Thomas så Holger Larsen aldrig siden. En mærkelig tid. Mennesker mødtes – alle spor udslettedes ...

Jødetransporterne fra Nordfalster

Natten til den 2. oktober 1943 indledte

den tyske besættelsesmagt sin aktion mod de danske jøder. 464 blev sendt til tyske koncentrationslejre, 32 døde. Men det lykkedes at bringe 7.000 jøder i sikkerhed i Sverige. Her kom Stubbekøbing og de nordfalsterske kyster til at spille en vigtig rolle. 424 blev udskibet fra Stubbekøbing, Grønsund Færgehavn, Sortsø Bro og Hesnæs Havn.

I Stubbekøbing var bankbestyrer N.P.E. Jensen manden med de rigtige forbindelser. Efter at jøderne var ankommet med tog fra Valby til Nykøbing F. og derfra videre med politibiler, ambulancer og taxa til Nordfalster, hvor indkvarteringen fandt sted på bl.a. Næsgaard og hos pastor Niels Lund, kunne transporterne gå i gang natten til den 6. oktober. Godt en uge varede det at få jøderne sikkert til Sverige, men den 16. oktober gik det galt. Gestapo, der havde fået færten af, hvad der foregik, slog ring om byen, og dermed var flugtvejen blokeret.

Det senere folketingsmedlem Arne Melchior, som var en af dem, der blev reddet, har til Lolland-Falsters Folketidende (5.5.95) fortalt, at hans flugt udgik fra Bispegården i Nykøbing F. og fortsatte fra åben strand på Falsters østkyst. Sejlturen blev mere end nervepirrende, fortæller Melchior. Kystfiskeren havde godt nok anskaffet sig et kompas, men han var ikke særlig fortrolig med at bruge det. Da vi havde sejlet i mange timer, og vi tog pejling af et fyr, regnede han med, at det var Trelleborg. Det viste sig at være Gedser fyr. En anden gang udpegede han et lysende punkt som noget, der angav territorialgrænsen mellem Danmark og Sverige – men det var bare en stjerne. Vi kom dog helskindet over, og at hjælperne tog sig godt betalt, synes jeg var helt i orden. De løb en enorm risiko, og den slags må gerne koste noget, slutter Arne Melchior.

*Gedserfærgen »Danmark«, sænket 18. marts 1945 i Gedser Havn ved Sabotage.
Foto udlånt af Museet Falsters Minder.*

Alt ialt var redningsaktionerne fra sjællandske, mønske og falsterske kyster en fantastisk bedrift. Et af de smukkeste kapitler i besættelsestidens historie -!

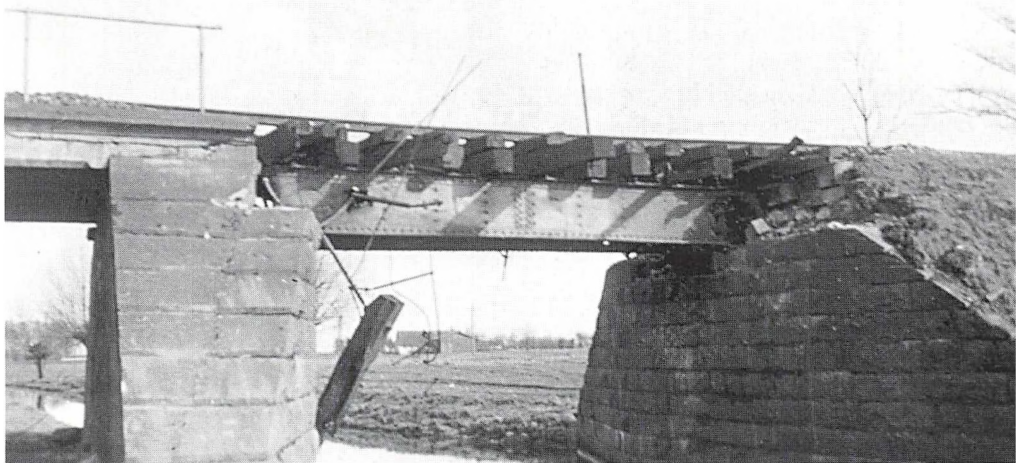
Da »Danmark« og Gedserbanen sprang i luften

Jernbanesabotager var et af de midler, den danske modstandsbevægelse brugte til at hindre tyske transporter gennem Danmark til Norge. De fleste tog dirigeredes gennem Jylland, men også Gedserbanen var en vigtig transportvej, og i krigens sidste fase lammedes togtrafikken på Sydfalster.

En af hovedpersonerne var maskinmester Boy Preisler, der havde planlagt aktionen i løbet af vinteren 1944-45, og ko-deordet »Gefion« fra BBC i London blev signalet til at gå i gang. Da det lød i radioen den 18. marts 1945, sænkede Preis-

ler og hans gruppe færgen »Danmark« i Gedser og sprængte en bro på banelinjen til Nykøbing. Det foregik på den måde, at sabotørerne trængte ind på luftværnscentralen, hvor de lod sirenerne varsle luftalarm. Samtidig sendte de en melding til Gedser station om, at allierede fly var på vej. Derved fik de DSB's personale til at gå i bombeskjul, hvilket gav en halv snes modstandsfolk tid til at lægge bomber i sporskiftet på broklappen og i færgen. Da bomberne detonerede, sank »Danmark«, og færgelejet blev blokeret.

I samme time var der andre sabotører, deriblandt Preisler selv og Jens Fosdal (en søn af Nykøbingpræsten), der afskar togdriften nordpå ved at sprænge en bro i luften ved Lindeskoven. Altsammen såre effektivt! De havde bare ikke forudset, at det i de følgende dage lykkedes DSB at reparere broen nødtørftigt, og at en tysk

Marrebæk efter sabotagen 5. april 1945. Foto udlånt af Museet Falsters Minder.

færge fortsat kunne lægge til i Gedser. Derfor lød ordren: På'en igen -!

Natten til den 5. april sprængtes derfor broen ved Lindeskoven for 2. gang. Yderligere to broer nord og syd for Marrebæk fik samme skæbne, og nogle dage senere ødelagdes sporskiftet ved Fiskebæk station. Dermed var al togkørsel mellem Nykøbing F. og Gedser blokeret. Opgaven var løst til fuldkommenhed.

Set på 50 års afstand kan man spørge, om disse aktioner virkelig var nødvendige, så kort før krigen sluttede. Alle vidste jo, at den tyske kapitulation var nært forestående. Her er svaret igen: Ingen anede, hvordan eller hvornår tilbagetrækningen ville finde sted. Ville det ske i kamp eller i fred og ro? Dette var spørgsmålet. Og derfor var aktionen ikke overflødig ...

Presse uden censur

I besættelsestiden kunne enhver, der havde en skrivemaskine og en duplikator blive bladudgiver. Det var der mange, der blev, og i krigens sidste år udsendtes der ialt 11 mill. stk. illegale blade i Danmark under forskellige bladtitler. De 3 vigtigste bladgrupper var rekrutteret fra Frit Danmark, militæret og DKP.

Når et illegalt blad på Lolland-Falster i besættelsestidens første år listedes ind gennem brevsprækken eller diskret skiftede hænder på et gadehjørne i skumringstiden, var det i reglen publikationer, der var fremstillet i andre dele af landet, men efterhånden kom også Lolland-Falster med i fremstillingsprocessen. Et blandt mange eksempler stammer fra Stubbekøbing, hvor en gruppe omkring bankbestyrer N.P.E.Jensen begyndte at distribuere Frit Danmark. Siden skaffede han vennen, købmand H.Schmidt, en elektrisk duplikator, som producerede et blad, der kom over hele landsdelen.

Proceduren var karakteristisk for tiden:

En kvindelig kontorist på politistationen skrev stencilen, som hun indleverede til Schmidt, der duplikerede. Når bladet var færdigtrykt, ringede Schmidt til et telefonnummer hos byens frisør. Opringningen blev besvaret ved, at telefonrøret blev løftet og straks lagt på igen. Dette var signalet til, at frisørens søn, sparekasseassistent Hans Petersen, mødte ved porten til Schmidts forretning, hvor han fik det trykte oplag udleveret. Derpå begav han sig til sparekassen, hvor frankering og distribution (uden afsenderadresse!) fandt sted ...

Af sikkerhedsgrunde måtte Frit Danmarks bladgrupper ikke deltage i andet illegalt arbejde – et krav, der også gjaldt for militærgrupper. I Nykøbing F. var der en sådan, der duplikerede på livet løs, indtil ledelsen fandt ud af det og gav ordre til at stoppe. Motiveringen var, at det egentlige modstandsarbejde var vigtigere end bladene. I tilfælde af arrestation var der ingen grund til at give Gestapo bedre kort på hånden end nødvendigt.

Fælles for de fleste lokalt fremstillede blade var, at de først kom på gaden henimod slutningen af krigen. Dette gjaldt dog ikke de kommunistiske, der allerede begyndte omkring 1941. Indtil da var DKP fjernstyret fra Moskva, og deres aktive modstandskamp startede nogenlunde samtidig med Hitlers brud med Stalin.

Her i landsdelen begyndte det med, at DKP dannede en redaktionskomité med en mand fra hver by i området. Første nummer af det illegale blad »Tiden« udkom i april -42, trykt af arbejdsmand Victor Søndergaard i Nykøbing F. Kort efter blev han arresteret af det danske politi, men løsladt efter at have nægtet alt. Derefter flyttedes trykkeriet til Maribo hos slagteriarbejder Kjeld Nielsen, der samtidig klarede trykningen af Land og Folk. I en senere fase skiftedes jævnligt trykste-

der, bl.a. i Nakskov, Hunseby og gartnerboligen ved Knuthenborg.

Den væsentligste kilde til information under krigen var naturligvis BBC's danske nyhedsudsendelser. Men på ét punkt kunne den engelske radio ikke konkurrere med de illegale blade, nemlig når det drejede sig om lokale nyheder. Dem kunne man heller ikke finde i de officielle, censurerede dagblade. Her kunne de i bedste fald læses »mellem linjerne« ...

Efterskrift

Strejfflys på en epoke. Mere foregiver denne skildring ikke at være. Hvad historikere har beskrevet i tykke bøger, kan ikke koges ned til ganske få sider. Derfor må læsere med appetit på større fordybelse henvises til den foreliggende litteratur.

Med de valgte eksempler har det heller ikke været hensigten at prioritere modstandskampens mange facetter efter vigtighed eller betydning. I så fald kunne mange andre begivenheder have fortjent en fremtrædende placering.

Derimod har det været hensigten at tegne en skitse af et forløb og fortælle en historie, som for os der levede dengang, var et af tilværelsens højdepunkter, og som nye generationer på en eller anden måde må forholde sig til.

Måske har det også været en bihensigt – med den lokalpatriotisme, som næppe ligger lolland-falstringer fjernere end andre hjemmeføddinger – at få fortalt, at vi var der, da der blev kaldt ... Vi var med -!

Ole Olsen er en af de mange »anonyme« danskere, der ofrede livet under frihedskampen. På en togfart med tysk, tungere skyts og med den jyske Ry st. som bestemmelsessted havde nogen med kridt tilføjet: de, således at transporten i stedet afgik til Ryde st. på Lolland. En lokalgruppe fik et vink og ville sikre sig skytset. Uheldigvis var de tyske vagter årvågne og dræbte under aktionen Ole Olsen i skovkanten ved Ryde st., hvor hans mindesten står i dag.

Lollands Albue 1416-1532

Fra flådehavn over sildemarkedsplads til fiskerleje.

Af lektor Ole Munksgaard

Siden lektor Marius Hansens udgravninger på Lollands Albue i årene 1947 og 1949 har hans tese om, at der her fandtes et stort sildemarked i højmiddelalderen med paralleller til Skånemarkedet, fremstået som autentisk historie. I denne artikel påviser forfatteren, at denne tese ikke holder – eller i det mindste må modificeres meget stærkt. Det sker ud fra det tilgængelige kildemateriale, hvoraf Marius Hansen ganske vist har benyttet en del, men på en kildekritisk angribelig måde og herfra sluttet alt for vidt. – Artiklen er således et nødvendigt og vigtigt opgør med den opfattelse, der indtil i dag uimodsagt har fundet vej ind i de gængse afhandlinger og opslagsværker. Den bør således få følger for enhver videre behandling af Albuens historiske betydning.

Tilbageblik på tidligere forskning

Inden jeg vil gå i gang med at fremlægge mine egne resultater og synspunkter om Albuens funktion i den ovenfor skitserede periode, vil jeg forsøge at redegøre for Haugners og Hansens resultater. Som lokalhistorikere har de begge haft indflydelse på, hvad de store landsdækkende topografiske værker, som f. eks. "Trap-Danmark", har ment og skrevet om Albuen, da Haugners og senere Hansens bøger og artikler danner grundlaget for de førnævnte værkers indhold, når det drejer sig om forhold bl.a. på Vestlolland.

Desuden vil min artikel indeholde kontroversielle synspunkter og resultater, som læseren bedst kan tage stilling til, når de tidligere forskningsresultater er kendt.

C.C. Haugners syn på Albuen

Haugner har givet sin mening om Albuen til kende først og fremmest i sin bog om "Lollands Sønder Herred" (1) og i "Nakskov Købstads Historie" (2).

I førstnævnte værk under Kappel Sogn slår Haugner kontant fast, at Albuen "indtager en fremragende Plads" inden for Kappel sogneområde, idet området i "den tidlige Middelalder" var "en Plads af ikke ringe Betydning" på grund af, at der "under Silde- og Torskefiskeriet" rørte "sig et frugtbart Handelsliv". Dokumentationen for disse påstande om livet på Albuen i "tidlig Middelalder" er ifølge Haugner sparsom men dog nok til at fastslå handelslivet som en "uomtvistelig Kendsgerning", selv om han ikke er i stand til at udtale sig om formerne for det liv, som udspandt sig på Albuen. Man må derfor ifølge Haugner hente oplysninger om

markedslivet fra bedre dokumenterede handelspladser som f. eks. Skånemarkedet, hvilket han så ukritisk gør. Vi får derfor en redegørelse for det pulserende liv på Skånemarkedet bestående af en omtale af fangstmetoderne, nedsaltningsprocessen, boderne, tilstedeværelsen af købmænd fra Rusland, Italien og Spanien, de juridiske adfærdsregler og kongemagtens administration af områderne ved hjælp af kongeborgen, således at vi får skabt en sammenhæng og parallellisering mellem det forholdsvis fjerne Skånemarked og Lollands Albue: "saaledes er Billedet på Skanør og Falsterbo og det passer ogsaa paa Albuen, om end Markedet her langt-fra havde den betydning og Størrelse som paa de to berømte Pladser". Parallelliseringen afsluttes som vist dog med en modifikation, inden Haugner foretager en gennemgang af det skriftlige kildemateriale, han kender og som under ingen omstændigheder stammer fra "tidlig Middelalder", men derimod fra senmiddelalderen, d.v.s. 1400 -1500-tallet.

At der har eksisteret en art "Kongeborg" eller "Vaaning" på Albuen, hersker der ingen tvivl om for Haugner, da Erik af Pommern har udstedt "adskillige Kongebreve" på Albuen. Disse "adskillige" breve udgør dog ikke mere end 4.

De 2 første af disse 4 breve er udstedt 30.06. 1420 og ikke som af Haugner fejl-dateret til 20.01. og 30.01. 1420, men at der er tale om identiske breve, kan der ikke herske tvivl om, da Erik af Pommern, nemlig 30.06. 1420, på Albuen udstedte først et brev angående dronning Philippas livgeding (enkesæde/jord) og samme dag modtog dronningens modforsikring til førstnævnte dokument (3).

De to sidste breve fra Eriks regerings-tid, som Haugner omtaler, er fra 1426, nærmere bestemt 21.06. 1426, hvor kongen, – hvilket er korrekt, – afholder ret-

terting på Albuen, hvad Haugner mener "klart viser, at Stedet har været af ikke ringe Betydning".

Argumenterne for et sildemarked på Albuen i 1400-tallet og før er altså hos Haugner at finde i følgende:

1. En modificeret parallellisering til Skånemarkedet, og
2. Erik af Pommerns tilstedeværelse på Albuen i henholdsvis 1420 og 1426.

Disse argumenter, som det senere vil vise sig, er yderst uholdbare, suppleres dog i "Nakskov Købstads Historie" (4) af et mere holdbart argument: et brev om forbud mod tyske købmænds køb og salg på Albuen til skade for Nakskov udstedt i 1455 i København af Christian I (5).

Haugners øvrige argumenter for et middelalderligt sildemarked er dog alle hentet fra tiden efter 1536, d.v.s. fra Nye-re Tid. Brevene, som Haugner henviser til i de to nævnte værker, er fra 1541, 1559, 1563, 1586, 1615, 1617, 1646 og de viser alle, at der bl.a. har eksisteret et fiskerleje på Albuen (6).

Men det er sandsynligvis i disse breve, vi skal finde årsagen til, at Haugner mener der har eksisteret et sildemarked tilbage til Erik af Pommerns regeringsperiode og til "tidlig Middelalder", idet han foretager konklusioner på baggrund af kendt kildemateriale fra 1500-1600-tallet og tilbagefører disse til fortiden. Når der har været et fiskerleje i 1500-1600-tallet, har der nok også været et sildemarked tidligere, for hvad skulle Erik af Pommern ellers foretage sig på Albuen? – Sådan synes Haugners tankegang at have været.

Desuden er der i Haugners gennemgang af kildematerialet fra de ovennævnte to århundreder fejl, som baserer sig på decideret fejllæsning.

En fejl bør i denne forbindelse nævnes,

da den klart viser, at Haugners historieforskning skal omgås med en vis kritisk distance og forsigtighed. Efter at have konstateret, at Albuen har fungeret som fiskerleje i 1500-tallet, mener Haugner, at Albu Havn ved en fejlslæbning og fejlskrivning i Danske Kancelli ikke er medregnet blandt de lovlige havne på Lolland, som Frederik II's forordning af 22.08. 1585 opregner. Fejlen skulle bestå i, at en kancelliskriver har fejllæst Albu Havn som Hoe Havn, hvilket straks har afstedkommet en klage fra Sønder-Herreds bønder, således at kongen så i et brev af 28.01. 1586 tillader bønderne brugen af Hoe Havn. Haugner skriver: "Der er noget overraskende i denne nye Havn, som her dukker op for første Gang, og ved nærmere at undersøge Sagen faar man bekræftet Mistanken om, at det hele beror på Fejllæbning og Fejlskrivning af paagældende Kontorist" (7).

Vender man nu blikket mod forordningen af 22.08. 1585, viser det sig, at det ikke er en tilfældig "Kantorist", som bærer skylden for førnævnte fejlslæbning og fejlskrivning, men derimod Haugner selv, idet Albu Havn faktisk allerede i forordningen optræder blandt de lovlige havne på Lolland (8). Desuden virker det både påfaldende og ulogisk, at det åbne brev af 28.01. 1586 (9), hvori kongen igen gør Hoe Havn til en lovlig havn, ikke kalder den for Albu Havn, hvis det er den, man ønsker lovliggjort. – Mon ikke man med al sandsynlighed kan konkludere, at det er Hoby havn, der er gledet ud blandt de lovlige i forordningen af 22.08. 1585?

Marius Hansens syn på Albuen

Hansens teser kommer først og fremmest til udtryk i en 14 sider lang artikel, som blev trykt i Handels- og Søfartsmuseets årbog i 1953 under titlen: "Ellenbogen –

Lollands Albu – en middelalderlig silde-markedsplads".

I artiklens indledning gøres der kortfattet rede for Skånemarkedets økonomiske betydning for det danske middelalder-samfund og at Malmø i det hanseatiske kildemateriale, i byens segl og egne officielle dokumenter optræder under den nedertyske betegnelse Ellenbogen. Dette må betegnes som en kendsgerning, siger Hansen. Men denne kendsgerning tyder det dog hurtigt på, at han ikke helt kan acceptere, for spørgsmålet rejser sig "imidlertid om ikke en del af det stof, der tidligere ganske ukritisk er blevet henført til Malmø, ikke bør føres et andet sted hen – til Lollands Albu"(10). Det er altså denne tese, som Hansen vil føre bevis for, specielt på baggrund af de udgravninger, som han forestod i 1947 og 1949, hvor "de bedst bevarede rester af et sildemarked i Norden" kom frem i dagslyset (11).

Ideen til disse udgravninger fik Hansen i 1947, hvor han sammen med Nationalmuseets direktør Nørlund aflagde Albuen et besøg, som i henhold til artiklen blev "den helt store oplevelse for os begge" (12). "Solen stod lavt – helt nede i Langelandsbæltet – og de sidste stråler faldt næsten parallelt hen over Albuens afnavnede græsfelter. Som i et relief trådte hustomterne frem – "gade" op og "gade" ned – langgader og tværgader i et stort system. Synet var betagende" (13). – Ja, så betagende, at Hansen mener, at antallet af boder har udgjort et sted mellem 500 og 1000, hvilket enhver kan konstatere er stærkt overdrevet, hvis man aflægger lokaliteten et besøg. Max. 100 er derimod et mere realistisk antal.

Inden sin gennemgang af udgravningernes resultater gør Marius Hansen opmærksom på, at det skriftlige kildemateriale langt fra er gennemarbejdet og at der er tale om et betydeligt arkivarbejde. Af

disse grunde vælger Hansen kun at nævne “nogle rent tilfældige eksempler” (14), hvad der efter min mening kan virke sælsomt, når man tager i betragtning, at alle af Hansen kendte kilder vel kunne danne et bedre grundlag for en bæredygtig analyse af Albuens historie.

Det første eksempel, der nævnes, er artiklerne, som rådet i Lübeck giver de tyske købmænds selskab i Ellenbogen/Malmø 17.06. 1329. På trods af, at Hansen kort før i sin artikel anser det for en kendsgerning, at Ellenbogen og Malmø er identiske lokaliteter, stiller han alligevel spørgsmålstegn ved sine egne kendsgerninger, idet denne kilde muligvis i stedet bør henføres til Lollands Albue. For at få klarlagt dette problem og afvist Hansens tvivl om den manglende identitet mellem Ellenbogen og Malmø, skal jeg hermed meddele indholdet af indledningen til den på latin affattede kilde om Malmø: “I Herrens navn, Amen. I året 1329 den nærmeste lørdag før Trinitatis søndag er i Guds navn udfærdiget, bevidnet og bekræftet over for dette selskab af tyskere, at man (d.v.s. Lübeck), idet de er vant til at besøge Skånes land, skal yde dem understøttelse, behagelig hjælp samt ydmygt husly sammesteds, nemlig på Ellenbogen, i overensstemmelse med det nedskrevne” (15).

Derefter omtales de samme kilder som hos Haugner dog suppleret med kilder fra 1416, 1450, 1454, 1466 og 1506 uden at disse på nogen måde bearbejdes, analyseres eller sættes ind i en større sammenhæng.

Til sidst opremses nogle afhandlinger og trykte kildesamlinger, hvor Lollands Albue ifølge Hansen omtales, men her bør man være yderst varsom, for Albuens nævnes ikke, som påstået af Hansen, i Schäfers værk “Buch des lübeckischen Vogts auf Schonen”, og kun på side 414 i “Frederik I. Danske Registranter” og ikke

som påstået af Hansen på siderne 443-460. Desuden videregiver han ukritisk Haugners “fejlslæsnings-teori” om Hoe Havn, inden han konkluderende udtrykker, “at dette turde vist være eksempler nok på, at stedet også i kildemæssig henseende ligger fast forankret i historiske kendsgerninger” (16). Og det er for så vidt også ganske korrekt.

Men, hvad viste så udgravningerne?

I 1947, hvor Hansen og andre foretog en weekend-gravning, nåede man frem til at konstatere eksistensen af et fundament til et mindre kapel og en hertil knyttet begravelsesplads med ca. 20 grave. Af disse undersøgte 4, som kun indeholdt skeletter. Desuden afdækkedes en bodtomt på omkring 4 m. x 4 1/2-5 m., hvorved der kom nogle jernnagler til syne.

I 1949 fortsattes arbejdet, idet man nu koncentrerede sig om bodtomterne, hvor man kunne konstatere stophuller og forskellige løsfund, f. eks. et stykke rhinsk stentøj, potteskår, naglerester, keramikstumper, teglstensrester, fiskekroge, glasstykker, jernnagler og nogle mønter. Mønterne er blevet bestemt til en Roskildemønt fra Valdemars II Sejrs tid – altså første halvdel af 1200-tallet – en hanseatisk hulpenning fra 1400-tallet samt en Søren Nordby Gotlandsmønt fra 1523-25. På baggrund af disse møntfund mener Hansen derfor at kunne konkludere, “at bodterne har været benyttet gennem århundreder: De samme pladser år efter år, århundred efter århundred” (17).

På baggrund af disse forholdsvise få fund, som endda ikke synes at være blevet underkastet datidens dateringsmetoder, slutter Hansen af med et yderst livligt og fantasifuldt fiktionsbillede af, hvad han har kunnet forestille sig, der har fundet sted på Albuens fra 1200-tallet og frem til

1600-tallet i én ubrudt linie: “Her ligger middelalderen dækket under et kun 10 cm tykt græstæppe. Den uøvede beskuer finder intet af interesse, men den indviede får stedet til at tale det malende og blodrige sprog. Hele halvøen får liv, boder myldrer frem i lange rækker på langs som et par hovedgader med tværgader i mængde og boder tæt ved boder: Saltboder, kræmmerboder, ølboder, danseboder. Livet levedes hårdt, drik, slagsmål, stærkt tysk øl. Hædede kræmmere købte silden, betalte med klingende mønt, solgte kræmmervarer, øl, klæde, køkkensager, redskaber – og fik atter sølvet med hjem. Den kongelige lensmand på Engelsborg med det kongelige flådeværft havde nok at gøre i markedstiden med at holde de tyske købmænd fra at spionere for meget på det forbudte område om flådeværftet. Han skulle sørge for kongens part af byttet – tolden og afgifterne. Albuemarkedet er en realitet – samtidig med Skånemarkedet – næppe så stort, men sikkert større end vi aner. Når vi får delt kildematerialet i Hanserecesserne med svenskerne – og materialet, der vitterligt vedrører Ellenbogen, bliver ført det rette sted hen, vil Albuemarkedet sikkert rykke frem til at blive en af vore bedst kendte og mest betydningsfulde middelalderlige markedspladser, der på samme måde som Engelsborg på Slotø bringer Vestlolland ind i den store politik i Danmarks middelalder”(18).

Ovenstående afsnit, som bevidst er citeret in extenso, er i stilistisk henseende et stykke dramatisk prosa, der desværre kildekritisk mangler noget meget væsentligt, nemlig dokumentationen for påstandene om livet på Albuen i den nævnte periode på omkring 400 år.

Kritisk vurdering af Haugner og Hansen

Inden jeg begiver mig ud i en kildekritisk

gennemgang af det trykte kildemateriale vedrørende Lollands Albue, et materiale, der er betydeligt mere omfangsrigt end det, Haugner og Hansen anvendte, vil jeg gerne rejse spørgsmålet, om der virkelig, som påstået af Haugner og Hansen, har eksisteret et sildemarked på Albuen.

Svaret på dette spørgsmål vil være bekræftende, idet der under en eller anden form har fundet handelsaktiviteter sted på Albuen, men at postulere at disse aktiviteter har fundet sted over omtrent 400 år er uden hold i kildematerialet. Desuden er de dimensioner, som Hansen ovenfor skitse-rede, ude af proportioner, idet der intet belæg findes for denne opfattelse, som mere er et udtryk for fantasi end realitet.

Disse udsagn er stærkt kritiske, men jeg vil gerne underbygge dem i det følgende korte afsnit, idet der samtidig gøres opmærksom på, at de skal ses i sammenhæng med den allerede nævnte kritik i de tidligere afsnit om Haugner og Hansen samt at kritikken vil blive fortsat underbygget i min efterfølgende kildegennemgang.

Først og fremmest vil jeg gerne tage udgangspunkt i teorien om, at der har eksisteret et marked på Albuen siden 1200-tallet. Haugners bevisførelse falder, som tidligere påvist, straks til jorden, når han forsøger at dokumentere sin teori ved hjælp af kilder fra 1420 og senere. At et møntfund fra Valdemar II Sejrs tid ifølge Hansen skulle kunne indikere et marked fra første halvdel af 1200-tallet og ubrudt frem til 1600-tallet finder jeg tyndt som bevisførelse, da det blot fortæller os, at der kan have været mennesker på Albuen omkring første halvdel af 1200-tallet eller senere. Havde der været markedsplads siden 1200-tallet, så ville Hansen under udgravningerne have fundet betydelig flere stolpehuller i de såkaldte bodetomter, da datidens markeder jo var temporære. Man

opstillede hvert år sine boder på markedspladserne i den korte periode på 1 1/2 måned, som sildefangsten varede, og når det var slut, drog man bort igen.

Et andet argument mod teorien er mangelen på skriftligt kildemateriale om Albuen. Nok er der forsvundet meget gennem tiderne, men at Lollands Albue ikke optræder i det forholdsvis velbevarede hanseatiske materiale før 1416, hvilket er første gang, vi på skrift hører om Lalandes Ellenbogen, kan vel undre, hvis der på stedet siden 1200-tallet har været afholdt marked af de dimensioner, som Hansen før fremlagde. Og Hansens forsøg på at stille spørgsmålstegn ved de identiske størrelser Ellenbogen/Malmø og overføre materiale derfra til Lollands Albue, anser jeg, på baggrund af den korte kildegennemgang tidligere i artiklen, for at være et bevidst forsøg på at tillægge Albuen en betydning, som stedet ikke kan bære. Sammenføringen falder da også helt til jorden, når man gennemgår store dele af det hanseatiske kildemateriale, som klart ud fra indholdet viser, at Ellenbogen er Malmø. Et bæredygtigt bevis for dette udsagn er netop den første skriftlige kilde fra 1416, hvor Lalandes Ellenbogen optræder første gang. I dette dokument finder vi, kort efter at Albuen er nævnt, udtrykket "Ellenbogen ved Malmø". Kilden er udstedt på Albuen under Erik af Pommerns ophold dér, idet kongen blandt andet førte forhandlinger med nogle hanseatiske sendebude om, hvad han skulle give i erstatning for de arrestationer af lybske købmænd, der havde fundet sted eftersommeren 1415 i Skåne (19).

Til slut omkring dette problem kan det oplyses, at de hanseatiske kilder konsekvent omtaler Albuen som Lalandes Ellenbogen, hvor den geografiske benævnelse, Lalandes, selvfølgelig anvendes som betydningsadskillende element. Man

har haft et Ellenbogen, som så senere ikke skulle kunne forveksles med Lalandes Ellenbogen.

Desuden må det overraske, at Lollands Albue ikke er nævnt i de lybske pundtoldbøger, specielt dem fra 1398 -1400, som giver oplysninger om, til og fra hvilke steder i de nordiske riger lybske fartøjer sejlede. Som destinations- og afgangsteder nævnes 36 byer og steder i Danmark, men det nærmeste vi kommer Albuen er Nakskov og Rødby, når det drejer om lollandske lokaliteter (20).

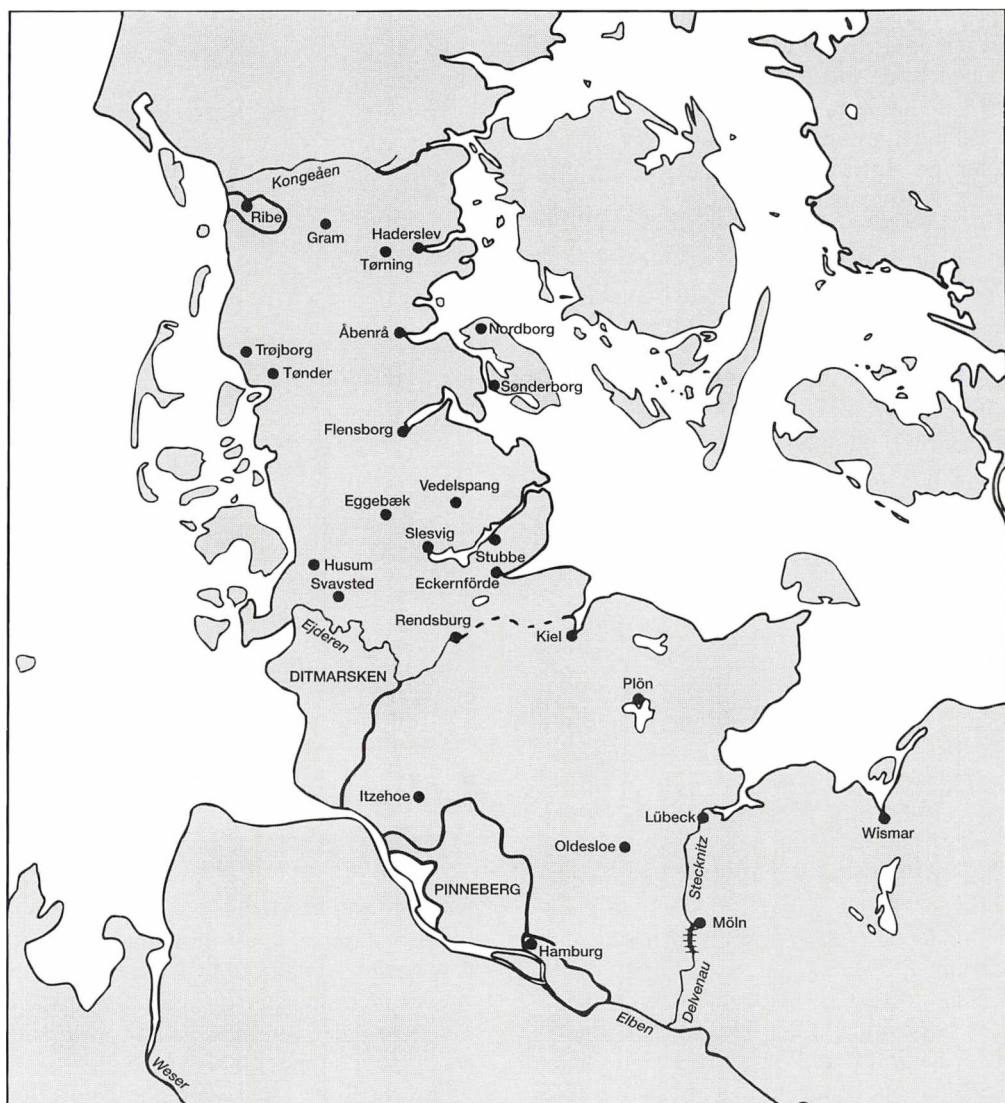
Sidst men ikke mindst bør det ligeledes nævnes, at de kilder, som Haugner og Hansen anvender som dokumentation for sildemarkedspladsen og hvoraf nogle er udstedt på Albuen, alle er dateret uden for sildefangstsæsonen, så deres forsøg på at tolke Erik af Pommerns tilstedeværelse på Albuen som et tegn på lokalitetens betydning som markedsplads holder altså heller ikke.

Lollands Albue – under nyt lys

Kildegennemgang

Inden jeg påbegynder min analyse af kildematerialet vedrørende Lollands Albue, vil det være hensigtsmæssigt for læseren at få ridset den politiske situation op, som herskede i årene før 1416, hvorfra den første skriftlige kilde stammer. Hensigten med dette historiske rids er at give et udgangspunkt til forståelse af, hvilken ydre historisk sammenhæng kilderne og lokaliteten Lollands Albue indgår i.

Ved dronning Margrethe I's død i oktober 1412 var kongemagten over Unionen endegyldigt gledet over i hænderne på hendes efterfølger Erik af Pommern, skønt denne i Kalmar allerede i 1397 for-

Erik af Pommern overtog efter Margrethe I kampen om landsdelen Slesvig og fornyede striden med hanseaterne. Med sin gode beliggenhed i forhold til kampområderne og fortrinlige naturhavn bliver Albuen et væsentligt støttepunkt i disse kampe.

melt var blevet kronet til konge over de tre nordiske lande.

Et væsentligt aspekt i dronningens udenrigspolitik var kampen mellem kon-

gemagten og de holstenske grever om herredømmet i Slesvig; en kamp, som havde rødder tilbage i tiden omkring rigets opløsning under Kristoffer II i

1320'erne, hvor størstedelen af panthaverne opdelte riget mellem sig. Den trinvise tilbageerobring af riget blev iværksat af Valdemar Atterdag, da han i 1340 valgtes til konge og indledte en reorganisering af kongemagten. Gennem sin regentperiode frem til sin død i 1375 lykkedes det Valdemar Atterdag på forskellig vis at indløse og generobre størstedelen af Slesvig med de hertugelige slotte. Men i forbindelse med stridighederne om arveretten til den danske krone skabtes en konflikt mellem på den ene side Margrethe og sønnen Oluf og på den anden side den mecklenburgske hertug Henrik, som var gift med Margrethes ældre søster, Ingeborg, hvis søn, Albrecht, Valdemar Atterdag på et tidligere tidspunkt omkring Stralsundfreden af 1370, havde lovet kongemagten efter sin død.

Dette afgivne løfte og løftebruddet ved Olufs valg til konge på Danehoffet i Slagelse i 1376 resulterede i et mecklenburgsk overfald på Danmark koordineret med et holstensk tilbageerobningsfelttog i Slesvig, således at de gevinster, som Valdemar havde opnået, mere eller mindre forsvandt.

Da imidlertid greven af den rendsburgske linie, Gerhardt IV, der ligeledes var greve af Slesvig, i 1404 faldt i en krig mod Ditmarsken, åbnede der sig en mulighed for Margrethe I til at gå aktivt ind i forsøget på at øge sine erhvervelser blandt den afdøde hertugs besiddelser i Slesvig. Ved at blive formynder for Gerhardts enkes børn opnåede Margrethe I, godt støttet af Erik af Pommern, indflydelse og ved hjælp af pression, erstatningskrav, stævninger og felttog lykkedes det frem mod Margrethes død i 1412 at generobre størstedelen af Slesvig.

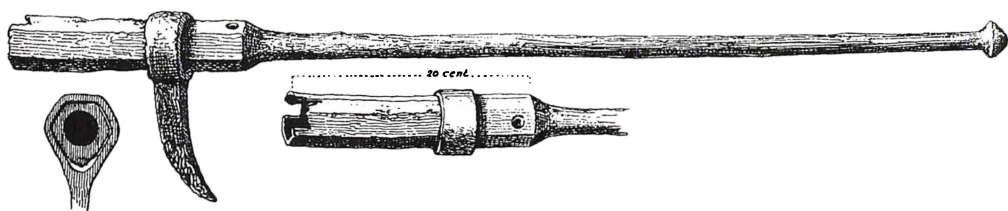
Disse stridigheder, som prægede Margrethes sidste leveår, indstilledes dog midlertidigt i året 1411, da parterne ene-

des om en femårig stilstandsperiode. Når denne stilstand udløb, skulle der afholdes et voldgiftsmøde i Nyborg, hvor 6 repræsentanter for hver part skulle tale parternes sag for til sidst at fælde endegyldig dom i sagen. Dommen skulle altså virke som en definitiv lensretlig afgørelse af Slesvigs fremtidige status (21).

På baggrund af en opblussen af spliden i 1412 blev det besluttet at rykke voldgiften frem til året 1413 (22). Det synes på dette tidspunkt klart, at Erik af Pommern var opsat på snarest at få afklaret problemstillingen og på danmarkshistoriens sidste Danehof i 1413, i Nyborg, lykkedes det kongen, på en kuplignende måde, at få dom for, at hertugdømmet på lovlig vis var hjemfaldet til ham, hans rige, arvinger og efterfølgere, idet hertugslægten gennem deres krigsførelse havde begået troskabsbrud, feloni. For at skabe ekstra kraft bag denne dom, hvor de 6 holstenske repræsentanter af kongen var blevet erklæret for inhabile og dommeren var rigets kansler, Roskildebispen Peder Jensen Lodehat, lod Erik udsendinge drage til konciliet i Konstanz, hvor den tysk-romerske kejser Sigismund, Eriks fætter, i juni 1415 stadfæstede dommen.

I de sidste år af den femårige stilstandsperiode, som udløb i foråret 1416, koncentrerede Erik sig om at befæste sin magt i hertugdømmet ved hjælp af nye borge og skanser ved henholdsvis Flensborg og Slesvig by. Samtidig udskrev han en krigsskat, således at han kunne optræde i en styrket position ved stilstandens udløb. Denne magtposition forøgedes samtidig med, at holstenerne måtte opleve at flere adelige i området gik over på kongens side, blandt andet Erik Krummedige.

Parallelt med de ovennævnte kontroverser med holstenerne skærpede Erik forholdet til styret i Lübeck, der i 1408

I 1400-tallet viser de første ildvåben sig på dansk område og ændrer efterhånden krigens gang. Vedelsspangbøssen er et håndvåben, hvor skuddet styres ved at holde i stjerten og sætte hagen i et fast anlæg, og har sikkert mest haft psykologisk betydning. Bøssen er fundet ved Vedelsspang voldsted nordøst for Slesvig by. Vedelsspang blev bygget af Erik af Pommern, men blev allerede ødelagt af holstenerne i 1415.

gennemlevede en forfatningskrise resulterende i afsættelsen af det patricierstyrede råd til fordel for et mere demokratisk valgt med udgangspunkt i håndværkerlavene.

Denne oprørsbevægelse bredte sig hurtigt til andre hanseatiske byer som f. eks. Rostock og Wismar, der alle forsøgte at opnå rådgodkendelse hos kejser Sigismund på konciliet i Konstanz. Dette lykkedes umiddelbart, idet Lübeck, mod betaling af 24.000 rhinske gylden, hvoraf de sidste 16.000 skulle falde inden Allehelgensdag 1415, fik kejseren til at underskrive brevene, som dog først skulle træde i kraft 23.04.1416. Det skete dog aldrig, da Lübeck ikke var i stand til at indfri brevene. Da det rygtedes blandt Eriks udsendinge i Konstanz og nåede til Danmark sammen med budskabet om, at de lybske sendebude over for kejseren havde argumenteret med påstanden om, at Erik til sin egen fordel ønskede at underminere kejserens herredømme over Lübeck, reagerede Erik prompte ved hen på eftersommeren at arrestere nogle lybske borgere på Skånemarkedet og advare de andre hanseatiske stæder mod at handle med Lübeck (23). Dette afstedkom straks en interesse blandt de ikke ramte stæder for at indgå i forhandlinger med Erik. Disse berammedes til at finde sted i Kø-

benhavn om foråret 1416, hvor det ret hurtigt viste sig, at Eriks hensigt var at vælte rådet i Lübeck, hvilket også lykkedes, støttet af Sigismund, der ikke havde modtaget den lovede betaling på Allehelgensdag 1415.

Sandsynligvis på nogenlunde samme tid, som forhandlingerne fandt sted i København, sendte Erik et udateret fejdebrev til holstenerne, idet han mente, at disse, ret imod Nyborgdommen af 1413, nægtede ham magten over hertugdømmet Slesvig. Krigen var dermed iværksat og flåden stak til søs med kongen som deltager. 06.06.1416 besattes Fehmarn og borgen Glambek faldt hurtigt. Efter at have givet en lovning på 20.000 mark lybsk mod ikke at plyndre øen, drog kongen med 20 af øens rigeste personer som gidsler videre for at belejre Slesvig by, som han kort tid efter forlod.

Erik af Pommern på Lollands Albue 1416.

Baggrunden for Eriks ophold på Albuen i sommeren 1416 skal altså betragtes på baggrund af ovennævnte resumé af den danske krones evindelige uoverensstemmelser og krige med holstenerne om magten i hertugdømmet Slesvig og Eriks arrestation af lybske borgere på Skånemarkedet i eftersommeren 1415.

I sommeren 1416 var Erik altså engageret i løsningen af to udenrigspolitiske problemstillinger: 1. Kampen om Slesvig, der var blevet genoptaget med overfaldet på borgen Glambek på Fehmarn, og 2. forhandlinger med det nyindsatte råd i Lübeck om de arresterede borgere på Skånemarkedet.

Som før nævnt var Erik draget til Slesvig efter overfaldet på Glambek 06.06.1416. Opholdet i Slesvig blev efter alt at dømme kort, for i tidsrummet 18.07. – 28.07. 1416 opholdt Erik sig ifølge kildemateriale fra Lübeck på Lollands Albue (24).

Den hanseatiske reces, der indledes med en redegørelse for forhandlingerne mellem det gamle råd og det nye i Lübeck, meddeler, at de lybske rådssendebude og kejser Sigismunds gesandter efter flere dages forgæves sejlads til Fehmarn, Slien, Flensborg Fjord, Eckernförde og Kolberger Heide endelig har erfaret, at kongen var at finde ved Langeland: "Alse ze quemen by Langhelandeszyden, do gink de konnig to zegele myt alle synen schepen umme stormes unde unweders willen, unde zegelde in den Lalandes Ellenboghnen; unde de stede quemen mede in de vlote, also dat de schepe vil spade sonnavendes qwemmen in de haven myt dem koninge." (25). Efter at rådssendebudene således havde erfaret, hvor Erik opholdt sig i Østersøen, nemlig ved Langeland, lykkedes det dem, som ovenfor nævnt, at følge ham til Lollands Albue, som kongen søgte ind til på grund af storm og uvejre. Forhandlingerne med kongen, som hanseaterne havde påtænkt at indlede, måtte de dog vente nogle dage med at igangsætte, for dagen efter ankomsten, tidligt om morgenen 19.07. 1416, red kongen til Vordingborg for først at vende tilbage om torsdagen, d.v.s. 23.07, hvor forhandlingerne kunne be-

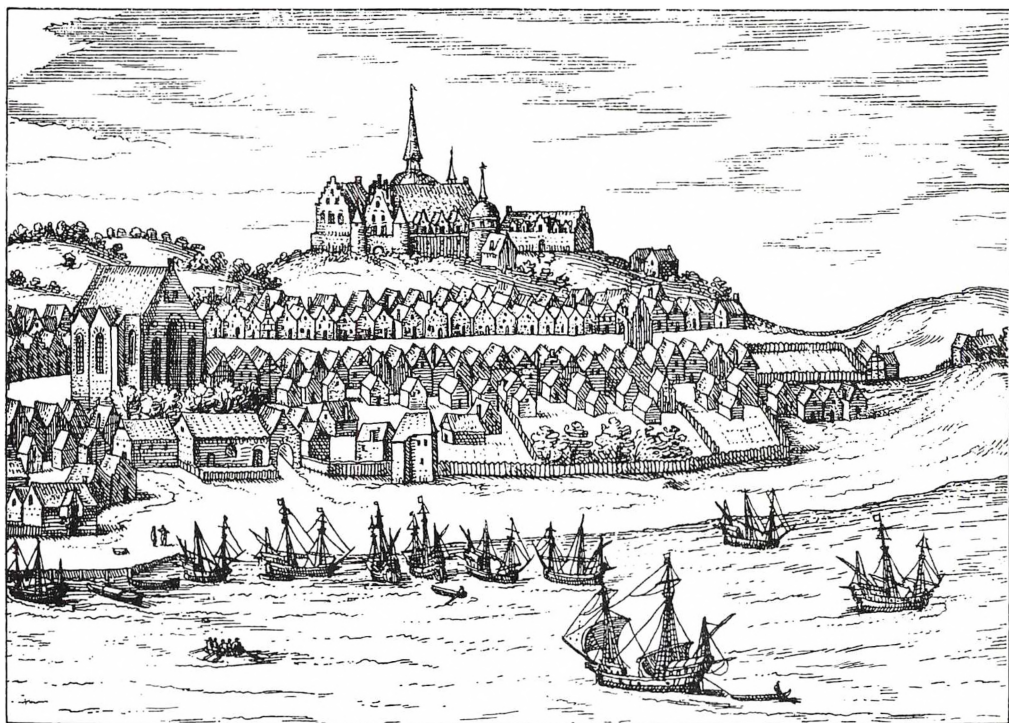
gynde (26). Årsagerne til det ønskede møde med kongen var som tidligere nævnt de lybske sendebudes forsøg på at bringe Erik i miskredet hos kejser Sigismund på konciliet i Konstanz i 1415 og kongens resolute reaktion: arrestationen af lybske borgere på Skånemarkedet.

Efter flere dages intense forhandlinger nåede man til enighed, idet kongen opnåede æresoprejsning. De 4 lybske sendebude fra Konstanz indvilligede i at drage på pilgrimsfærd til Einsiedeln for derefter at begive sig til kejser Sigismund, hvor de skulle skaffe kongen oprejsning for den miskredit, de havde bragt ham i. Desuden lykkedes det Lübeck at få frigivet fangerne fra Skånemarkedet (27).

Et andet emne, som blev diskuteret, var Lübecks placering i kampen mellem kongen og holstenerne om Slesvig. Erik forsøgte ud fra magtpolitiske overvejelser at få Lübeck til at indgå forbund med sig, idet han truede byen med at udsende kaperer til fare for byens handel, hvis ikke man i samarbejde kunne bekæmpe de holstenske sørøvere. Denne taktiske trussel kunne rådssendebudene dog ikke selvstændigt tage stilling til straks, men de lovede at viderebringe forslaget til byens råd, når de var kommet hjem, hvilket skete senest 02.08. 1416 (28).

Erik af Pommerns ophold på Albuen i juli måned 1416 blev altså anvendt til at føre forhandlinger med Lübeck og som udgangspunkt for en rejse til Vordingborg. Desværre kender vi ikke årsagen til den, medmindre rejsen skal opfattes som en magtpolitisk manifestation.

Mere interessant er det dog at beskæftige sig med årsagerne til, at Erik netop søgte ind til Albuen i stedet for at benytte Langeland som forhandlingssted, da det jo var dér, Lübeck mødte kongen. Vender vi os igen mod recessen, er en del af svaret efter alt at dømme at finde i det tidli-

Duborg var en anden af Erik af Pommerns stærke fæstninger, der var udsat for flere belejringer af holstenerne. I 1431 var borgen kongens sidste støttepunkt i området og faldt i modstandernes hænder.

gere citerede afsnit, som netop påpeger storm og uvejr som årsagerne til, at Eriks flåde satte kursen mod Albuen (29). Stedet må altså have fungeret som nødhavn i dette tilfælde. At Albuen skulle være valgt ud fra den opfattelse, som Hauger og Hansen repræsenterer, nemlig at kongen kom på Albuen, fordi der var silde-marked, harmonerer altså som påvist ikke med recessens udsagn. Desuden opholdt kongen sig på Albuen i slutningen af juli, hvilket lå uden for 1400-tallets normale tidspunkt for afholdelse af sildemarked, idet silden først foretog sin vandring fra slutningen af august og til oktober. Det afspejler sig eksempelvis i det faktum, at

Skånemarkedet normalt afvikledes fra Sct, Bartholomei dag (24.08.) og til Sct. Dionysii dag (09.10.).

Kongen vender tilbage til Albuen 1418.

I tidsrummet mellem Eriks og Lübecks forhandlinger på Albuen i juli 1416 og juli 1418 optræder Lollands Albue to gange i Hanserecesserne (30). Begge gange drejer det sig dog om henvisninger til forhandlingerne i juli 1416.

Men 11.07. 1418 befandt Erik sig igen på Albuen, idet han opsøgte af tre råder, kongens voldgiftsmænd, som underrettede ham om det netop afholdte fredsmøde

med holstenerne i Slesvig by i midten af juni 1418; et møde, som kongen personligt var udeblevet fra (31).

Krigen mod holstenerne om hertugdømmet Slesvig, som Erik havde igangsat med overfaldet på borgen Glambek på Fehmarn 06.06. 1416 var blevet indstillet ved et forlig i Slesvig by i november 1417. Forligets væsentligste indhold var beslutningen om en stilstand mellem de stridende parter frem til Mikkelsdag (29.09.) 1418. Inden stilstandens udløb skulle der desuden afholdes en voldgiftsdomstol om hertugdømmet Slesvig i Slesvig by. Det var dette fredsmøde, som kongen personligt undlod at møde frem til, idet han opholdt sig på Albuen – men dog tilpas tæt på begivenhederne.

De nærmere årsager til kongens udeblivelse synes ukendte (32), men det skal dog nævnes, at han på mødet var repræsenteret ved nogle råder. Mere interessant er derimod hans tilstedeværelse på Albuen, som det desværre er vanskeligt entydigt at udtale sig om, da kildematerialet er tavst om det. Men at kongen valgte Albuen som opholdssted i tilpas nærhed af begivenhederne kunne tyde på, at beliggenheden og stedets fysiske rammer var velegnet som base for kampen om hertugdømmet.

Albuen sommeren 1420

Formodning om, at Lollands Albue fungerede som base for krigsførelsen mod holstenerne om hertugdømmet synes acceptabel på baggrund af kildematerialet fra sommeren 1420 og understøttes ligeledes af materialet fra 1426, som vil blive gennemgået senere.

På trods af Erik af Pommerns udeblivelse fra voldgiftsmødet i Slesvig i 1418 lykkedes det dog de hanseatiske stæder, anført af Lübeck som mæglere, inden Mikkelsdag (29.09.) 1418 at forlige de stridende parter. Man enedes om at for-

længe aftalen helt frem til Mikkelsdag 1420. Kort tid efter kunne kongen dog allerede påpege de første holstenske brud på stilstanden (33). Disse brud forårsagede gennem året 1419 en voksende utilfredshed hos kongen, idet han blandt andet på et møde i Vordingborg i juni med de hanseatiske mæglere klart tilkendegav, at hans tålmodighed med holstenerne var ved at løbe ud og at hanseaterne ikke udfyldte deres arbejde som mæglere på tilfredsstillende vis (34). Utilfredsheden voksede dog fortsat, således at situationen tilspidsedes i løbet af foråret 1420, da kongen iværksatte en omfattende krigsrustning med henblik på at konsolidere og forbedre sin position i forbindelse med de kommende forhandlinger med holstenerne op til stilstandens udløb 20.09. 1420 (35). Forhandlingerne mislykkedes, men det er netop i forbindelse med disse og en eventuel krig, at vi igen skal betragte kongens tilstedeværelse i nærheden af og ikke mindst på Albuen i sommeren 1420.

Kildematerialet til dækning af begivenhederne i 1420 er forholdsvis righoldigt, idet der udover officiel hanseatisk materiale optræder nordtysk krønikemateriale og såvel dansk som svensk kildestof (36).

Korners (ca. 1365 – 1438) *Chronica Novella*, som er affattet på latin og som ligger til grund for den senere Rufus-Chronik beretter: “Ericus rex Danorum cum magno navium numero mare intravit circa festum penthecostes et ex opposito insule Ymbrie (Fehmarn) se locans in portu Lalandesellenbogen <vulgariter dicto>, tandem in vigilia visitacionis virginis gloriose Ymbriam insulam invasit suo exercitu et cum incolis insule bellum aggressus est durissimum” (37). Med andre ord var Danmarks konge, Erik, stået til søs med et stort antal skibe omkring pinsetid (“cum festum penthecostes”), d.v.s omkring 26.05. 1420 for derefter at samle

rige, bl.a. Ørebro, Närke, Arboga m.fl. frem for de områder, som hun tidligere var blevet tildelt i de 3 unionsriger (41). Indtil kongen ville komme i besiddelse af de nye forvaltningsområder, skulle dronningen "hafue och beholle frjitt och vbeworet medh all konungligh rett alt Själändh medh köpstäterne och slott, garde och lähn", som kongen på dette tidspunkt havde retten til (42). Desuden udtrykker brevet klart, at det senest i 1420 må betragtes som en kendsgerning, at den pommerske arvefølge har været en fast og officiel ordning, anerkendt af det danske rigsråd. Eriks fætter, hertug Bugislav, og dennes slægt fremtræder i dette brev entydigt som arvinger til den barnløse konges krone.

Det andet brev af samme dato, 30.06.1420 (43), udgør dronning Philip-pas accept af omorganiseringen af hendes livgeding. Disse to breve er begge beseglet af 14 fremtrædende råder og riddere bl.a. Anders Jacobsen Lunge, Erik Krummedige, Iwan Bryske og bisp Bo af Århus, hvilket tydeligt udtrykker noget om vigtigheden af brevenes indhold, der vel i sidste instans ligeledes afspejler kongens tagen højde for sin eventuelle død i den nært forestående krig.

Ifølge Korners krønike brød kongen op fra Albuen omkring 01.07. 1420 for at igangsætte sit overfald på Fehmarn og borgen Glambek (44). Dette overfald blev dog tilbagevist, således at krigsførelsen i stedet rettedes mod Heiligenhafen og Oldenburg, hvor kongen ifølge krønikken medbragte "tribus milibus peditum et DCCC viris equestribus" (45). – 3000 fodfolk og 800 ryttere.

Efter at have plyndret og afbrændt Oldenburg erobredes Fehmarn og Glambek dog 09.07. 1420 og udsattes for grusomheder af hidtil ukendt omfang. Dette resulterede i hanseatiske forsøg på mæg-

ling, således at der i Flensborg i efteråret 1420 kunne etableres en ny stilstand af et års varighed.

Erik af Pommern på Albuen 1426

Perioden 1420 – 1426 er karakteriseret ved, at kongens forhold til holstenerne og ikke mindst hanseaterne skærpedes, og at betydningsfulde støtter i hertugdømmet Slesvig gik over til holstenerne. Af større betydning var dog det faktum, at kongens politik overfor hanseaterne strammedes gennem forbud og indskrænkninger af deres handelsrettigheder i 1422, hvilket udløste hanseatiske modtræk af samme karakter. Denne tilspidsede situation fremkaldte dog forhandlinger og senere i januar 1423 en gensidig bistanstraktat, hvis virkninger nærmest blot blev det retsgrundlag, hvorpå fjendtlighederne kunne fortsætte (46). I de følgende to år forlod Erik af Pommern skuepladsen til fordel for en rejse til sin familie i Pommern, kejser Sigismunds hof og Det hellige Land for i 1425 derefter at vende hjem med fornyet kraft og iværksætte en pengeforringelse til stor irritation for hanseaterne og den danske stormandsgruppe.

I foråret 1426 syntes kongens tålmodighed med holstenerne og hanseaterne at være opbrugt. For sidstnævnte parts vedkommende, fordi den ikke ønskede at støtte Eriks krav om hjælp i kampen mod holstenerne. Det endegyldige opgør måtte forberedes, så kongen bevægede sig derfor fra København via Vordingborg, hvor han opholdt sig fra midten af maj og til begyndelsen af juni, frem til Albuen (47). Her er kongen at finde 21.06. 1426, hvor der på det afholdte retterting udstedtes 2 rettertingsdomme under deltagelse af rigets kansler Iwan Foss og andre betydningsfulde råder og riddere (48). Disse rettertingsdomme, som omhandler godsproblemer i Skåne, er sagen uvedkom-

mende. Men det er derimod kongens tilstedeværelse på Albuen ikke. Hvorlænge han har opholdt sig på stedet er uvis, men 10.07. 1426 er han at finde i Flensborg for at lede krigen (49).

Albuen var altså endnu en gang udgangspunkt for kongens krigsførelse mod holstenerne. Det samme mønster viste sig igen i juli 1431, hvor krigen nu også omfattede hanseaterne, idet en unavngiven tysker, i et brev til Riga, på Lübecks opfordring advarede alle livlandske og lybske skibe mod at søge i retning af Traves munding, da dele af Eriks flåde var blevet observeret ved Gedser og sandsynligvis ville bevæge sig i retning af "Lalandes Elbogh"(50).

Krigstilstanden 1426 – 1432, hvor kongen måtte opleve det ene nederlag efter det andet, resulterede i fredsforhandlinger i Horsens i 1432, hvor Erik måtte lide den tort, at størstedelen af hertugdømmet Slesvig blev afstået til holstenerne. Dette, kombineret med intern uro i unionen først og fremmest i Sverige fra 1434, medvirkede stærkt til, at Erik af Pommern i 1439 afsattes af det danske rigsråd og måtte søge ophold på Gotland og senere Rügenwalde i Pommern, hvor han døde i 1459 (51).

Konklusion omkring Albuens funktion under Erik af Pommern

På baggrund af denne gennemgang af det kendte skriftlige kildemateriale fra perioden 1416 – 31 kan der næppe herske tvivl om, hvilken funktion Albuen har haft under Eriks regeringsperiode. Lokaliteten er blevet anvendt som forhandlingsplads med hanseaterne, nødhavn, base og udgangspunkt for kongens krigsførelse mod Fehmarn og holstenerne i kampen om lensretten i hertugdømmet Slesvig.

Man kan derfor med god ret og specielt med kildematerialet fra 1420 in mente

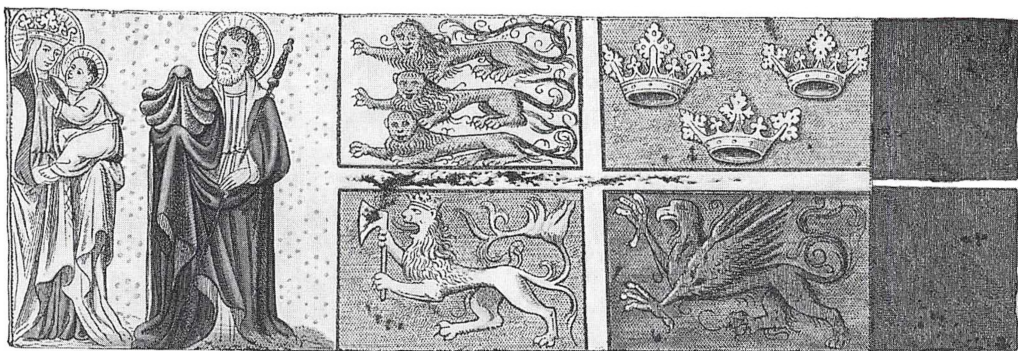
spørge, hvorfra Haugner og Hansen henter deres belæg for et sildemarked i denne periode. Ingen af de netop analyserede dokumenter udsiger på nogen måde noget som helst om et eventuelt marked på Albuen mellem 1416 og 1431. Det gådefulde i påstandene forstærkes desuden af det faktum, at kongens tilstedeværelse på Albuen hver gang fandt sted i perioden maj – juli, hvilket lå uden for datidens markedstidspunkt i Norden (52).

Desuden forekommer det påfaldende, at et, ifølge Haugner og Hansen, forholdsvist stort og betydningsfuldt sildemarked på Albuen ikke er nævnt i de mange privilegiebreve, som kongen udstedte efter købstadslovgivningen af 1422. I disse breve anvendes en fast vending, som lyder: "som på vore markeder som er Skanør, Falsterbo, Malmø og Dragør" (53). I Kong Eriks Motbog for Skånemarkedet, første gang udfærdiget i perioden 1407 – 12, påbyder kongen alle danske skuder at ligge sammen: "swa ath de tiske fiskere skulle ey ligghe blanth mønbo, lalandske, Falsthrobo, skelskørske (fiskere)" (54). – Med udgangspunkt i det sidste citat kunne man med god ret stille spørgsmålet: Hvorfor skulle folk fra Lolland, Falster og Skelskør drage til Skåne, hvis man havde et stort marked tættere på sig?

Kirkeklokken på Albuen 04.12. 1450

Det lybske kildemateriale fra 1450 bringer igen Albuen i kontakt med Nordtyskland, nærmere betegnet landsbyen Schlutup, som i dag er en af Lübecks østlige forstæder ganske tæt ved den tidligere grænse til DDR (55).

I denne kilde fra 04.12. 1450 fortælles det, at Henrik Moller og Hans Eggherdes, der er forstandere/kirkeværger ("vorstendere") for kirken i Schlutup har modtaget en kirkeklokke med knebel til en værdi af 16 mk. lybsk som pant for 6 mk. lybsk af

Skibsflag som i 1427 faldt i lybækkernes hænder under deres angreb i Øresund. Flaget viser foruden Maria med barnet og Sct. Jakob de tre nordiske landes rigsvåben samt den pommerske grif. Flaget hang i Mariakirken i Lybeck og gik tabt under det store luftbombardement i 1942. Her efter »Danmarks Rigs Historie«.

Marquade Smede, “de to Lalandes Ellebogen eyn vorstender der kercken is ghewesen”. Denne klokke skulle ifølge kilden bruges i kirken i Schlutup og “hvis købmændene på Lollands Albue ønsker den forskrevne klokke tilbage, så skal de fuldt ud betale de førnævnte forstandere de førnævnte 6. mk...” Marguade Smede **har** altså, som ovenfor citeret, **været** forstander for en kirke på Albuen og **er** ikke som Marius Hansen skriver “forstander for kirken på Lollands Albue” (56). Kirken, som er på tale, må utvivlsomt være det kapel, som Smidt i 1920 og Hansen senere fandt fundamenterne af, men som vi desværre ikke kender alderen på. At kapellet, der bl.a. var bygget af tegl, må have eksisteret under Erik af Pommerns regeringsperiode synes sandsynlig og det må derfor være blevet brugt af kongen, rigsråderne og soldaterne i forbindelse med de tidligere nævnte ophold på Albuen – ja, det kan eventuelt være blevet opført i denne periode.

Årsagerne til, at Marquade Smede måtte pantsætte kirkeklokken, kan man desværre kun gisne om, men da de danske aktiviteter i hertugdømmet Slesvig dæm-

pedes fra omkring 1430 og vi intet kender til dansk militær aktivitet fra Albuen i de kommende årtier, kan man muligvis konkludere, at forstanderen økonomisk har set sig tvunget til at pantsætte klokken til skudehandlere eller købmænd fra Schlutup, som fra 1450 må være kommet på Albuen.

Handels- og fiskeriaktiviteter på Albuen ca. 1450 – ca. 1520.

Fra 1450 er der sikre tegn i kildematerialet på en begyndende handel på Albuen for i 1454 (57) og 30.03. 1455 (58) indgår lokaliteten i dansk og nordtysk materiale. I kilden fra 1455 udtalte Christian I. “at for osz er kommet, at thydtske og vthlensche køpmen sellge om høsten vppaa Laaland, Alboe och andre wore fischeleye ther i Laaland thæriz waare och kiøpmanztzskap och vdhmaale thet weth allne och skeppe wor køpstæder ther i landet thill forfangh och skade. Tha haffue wi thet sua skicket for wor køpstædhers bestandt, att ingen vdlenske køpmen skulle sellge thæriz køpmanskap weth trymlet, klæde width hele støcke och hallfue støcke och lærit wedth rebetall”. Dette udtryk for delvis protektionistisk handelspolitik

skulle ifølge kilden være til gavn for “wor køpstædhemen i Nachskow och annerstedz i Laaland” men efter alt at dømme har disse beskyttende rettigheder ikke stået længe ved magt, idet udsigten til en krig med Karl Knutsson på grund af intern uro i unionsmonarkiet og kraftigere hanseatiske modforholdsregler medførte, at kongen i maj 1455 udsonede sig med hanseaterne i Flensborg. Under dette møde måtte kongen stadfæste alle hanseaternes tidligere privilegier og samtidig erklære alle dokumenter, som kunne være til skade for dem, for ugyldige, dog under forbehold af de rettigheder, som Hansaen havde tilstået danske konger (59).

Det væsentlige for os i denne forbindelse er, at kilden benævner Albuen som et “fiskeleje”, hvor fremmede købmænd forsøgte at afsætte deres varer til danskerne uden om byernes torve og de lokale købmænd, hvilket stred mod hovedtendensen i dansk middelalderlig handelslovgivning, som forsøgte at monopolisere al handel hos købmandsstanden. Med andre ord: ingen handel uden en dansk købmand som mellemed, d.v.s. ingen brud på gæsteretten (60).

Som ovenfor nævnt har der altså eksisteret en eller anden form for handels- og fiskeriaktivitet ved Albuen og Langelandsbæltet fra 1450'erne, hvilket ligeledes underbygges af en kilde fra 08.06. 1466, som må betragtes på baggrund af de foregående års uoverensstemmelser mellem Christian I og hanseaterne i bl.a. Norge, Malmø og Dragør.

I Dragør havde nogle tyskere i 1463, i forbindelse med sildefiskeriet i Øresund dræbt og såret mange danskere, på baggrund af et verserende falsk rygte om danske overgreb mod nogle landsmænd. Disse gerninger resulterede i et stigende modsætningsforhold og krav om erstatninger til Christian I. Om kongen nogen-

sinde fik disse krav indfriet foreligger der intet om, men i 1466 synes forholdet at være blevet forbedret, idet dronning Dorothea 08.06. sendte et brev til Lübeck samt et tilsvarende til Rostock (61). I disse enslydende breve tillod hun de to byers borgere, købmænd og indbyggere at drage “til den forestående Skånerejse til Lollands Albue”, og i det tilfælde, at der ingen sild var at fange, udvidedes lejdet til at omfatte Skånerejsen i almindelighed. Det væsentligste i denne forbindelse er omtalen af rettighederne “to vischende” og “to vorkerende” d.v.s. at fiske og drive handel på Albuen.

Brevet af 08.06. 1466 kan efter alt at dømme være begyndelsen til et forsøg på en udsoning med hanseaterne, idet kongemagten gav hanseaterne mulighed for kort før markedssæsonens begyndelse at besøge Albuen samt andre fiskepladser efter flere års fravær forårsaget af bl.a. sammenstødet i Dragør. At mængden af fisk kan have været forholdsvis minimal her midt i 1460'erne synes kilden at signalere, idet den åbner for muligheden af at drage andre steder hen, hvis fangsten ved Albuen er ringe. Om dette har været tilfældet, kan der ikke meddeles noget om, men samme år meddelte den lybske foged på Skånemarkedet, Luder Polborn, i et brev af 14.09. fra Skåne til rådet i Lübeck, at der beklageligvis var få fisk at fange (62).

Dette var måske også tilfældet ved Albuen og Langelandsbæltet i de kommende årtier, for Albuen optræder ikke direkte i det nordtyske materiale før i 1524. Det nærmeste vi kommer lokaliteten er i de tyske pundtoldbøger fra tidsrummet 1492 – 1496, som opregner periodens pundtoldafgifter (63). Denne pundtoldafgift, som også kendes fra sidste halvdel af 1300-tallet, indførte de hanseatiske byer, efter en fælles vedtagelse, som en promil-

leafgift af vareværdien i omsætningen over de hanseatiske havne med det klare formål at skaffe penge til udrustning af skibe til beskyttelse af den hanseatiske handel i urolige tider. Da pundtoldbøgerne registrerer ind- og udgående skibe og varesorter i Østersø- og Kattegatregionen inden for 4 år, skulle vi altså have et brugbart materiale til belysning af Lollands Albues betydning for vareudvekslingen mellem Danmark og Nordtyskland. Desværre er der blot den ulempe, at man ud fra materialet ikke er i stand til at påpege enkeltdestinationer i Danmark, idet hanseaterne har samlet al eksport og import på det danske område under betegnelsen "Dennemarken, Schone" eller "Dennemarken unde Schone". Dog er det muligt i oversigten over importen fra Skåne, Danmark og Slesvig-Holsten for årene 1492 – 1496 at fremhæve visse væsentlige træk i materialet (64). Den vigtigste importartikel var uden sammenligning sild, hvoraf man i perioden importerede ca. 15.000 – 20.500 tønder pr. år, hvilket ifølge Poul Enemarks udregninger, til en pris af 3-4 mk. pr. tønne, har indbragt mellem 48.600 mk. og 81.600 mk. (65). Desuden er det muligt at lokalisere ophavsstedet til en del af silden, idet tre områder er fremhævet. Disse er ikke overraskende Skåne samt "Alborger" sild og "hering ut den Belte". Den sidstnævnte lokalitet er den mest interessante for os, idet den omhandler Bælterne, d.v.s. Lillebælt og Storebælt, hvor der var placeret en del fiskerlejer, som dog ikke kunne måle sig med Skåne markedet og Ålborg og Nibe.

Lollands Albu kan altså teoretisk være gemt bag betegnelsen "Hering ut den Belte", men at markedet på fiskerlejet skulle have haft dimensioner, som tidligere påpeget af specielt Marius Hansen, modsvares tydeligt af den i pundtoldbøgerne

manglende direkte destinationsbenævnelse. Desuden forekommer det mærkværdigt, at en by som Ålborg i 1474 – 76 sender 30 fartøjer med 578 læster, d.v.s. 6948 tønder sild til Danzig, hvis man i Danzig kunne have opkøbt silden betydeligt nærmere, nemlig på Lollands Albu og dermed have bragt transportomkostningerne ned (66). Disse tal og ovennævnte eksportmønster kan vel nok få en til at stille spørgsmålstegn ved størrelsen og betydningen af "Fiskelejet" på Albu.

Næste gang, Albu optræder på skrift, er i det danske materiale i et udateret brev fra 1506, som dog må være affattet kort tid før 07.06. 1506 (67). Brevet har intet med handel eller fiskeri at gøre, idet kong Hans tilskrev en unavngiven biskop om at møde med sine folk "Under Lalandz Albu" for derfra at følge kongen til et møde i Kiel, som efter overenskomst med Hanses broder, hertug Frederik, var berammet til Trinitatis søndag (07.06). På dette møde skulle kong Hans forhandle med sin broder, den senere kong Frederik I, samt kurfyrsten af Brandenburg og nogle hertuger af Braunschweig, Lauenburg, Lüneburg og Mecklenburg, om han var forpligtet til at tilbagebetale en større sum penge, som hertug Frederik havde måttet betale Lübeck efter at have kautioneret for kong Hans. Kongen fik medhold, men Christian II kom senere til at høre nærmere om problemet (68).

Som det fremgår af ovennævnte brugtes Albu endnu en gang af kongemagten som samlingssted og udgangspunkt, i dette tilfælde for en rejse til Kiel, hvilket må skyldes lokalitetens gode havneforhold og den centrale geografiske placering i forhold til Kiel i Holsten.

Albu under Frederik I.

Under sine forsøg på at neutralisere den svenske oprørstrang mod den danske uni-

onskonge i begyndelsen af 1520'erne, havde Christian II, i maj 1520, i Segeberg fået hanseaterne til at acceptere et forbud mod stædernes handel på Sverige for på denne måde at forstærke sin kamp mod det tiltagende oprør. Men ret hurtigt ændredes dette samarbejde, idet stæderne, på baggrund af deres store økonomiske interesser i Sverige og Christian II's generelle protektionistiske danske handelspolitik, genoptog deres såvel militære som diplomatiske forberedelser til et endegyldigt opgør med kongen. Dette opgør udløstes i 1520 med et overfald på forskellige lokaliteter og var en væsentlig brik i den begivenhedsrække, som førte til, at jyske råder i 1522 – 23 besluttede sig for at skaffe landet af med kongen, hvilket skete i 1523 (69).

Kongens farbroder, hertug Frederik, indsattes i løbet af 1523 – 24 på landets trone. I forbindelse med denne ændring i de magtpolitiske forhold i Danmark er det, at vi skal se Lollands Albue optræde for sidste gang i de publicerede Hanserecesser i året 1524 (70). Som forberedelse til forhandlingerne med den nye konge og rigsråderne i København og Malmø var der indkaldt til møder i Lübeck blandt stæderne. Under disse møder var samlet repræsentanter fra bl.a. Danzig, hvorfra vi har en kilde, som er en beretning om mødets forløb og danziger-rådssekretæren Ambrosius Storms rejse fra Lübeck til det førnævnte møde i København (71).

Denne dagbogsagtige beretning er desværre vanskelig at danne sig et overblik over, da den er ustruktureret og ført delvis i notatform. Desuden er den bemærkning, der vedrører Lollands Albue, sammen med flere andre notitser nedskrevet nederst på omslagets første side, hvilket set sammen med de andre notitser peger i retning af spontane indfald og bemærkninger, der måtte være faldet under møderne.

Notitsen lyder: "So sick de herink na Mone (Møn), Lalant – Elbogen namals begeve efte fangen lethe".

Lübecker-sekretæren Paul von Velde har ligeledes nedfældet optegnelser om forhandlingerne i København, Malmø og Lübeck fra perioden 20.06. – 17.09. 1524 (72). Disse optegnelser er mere strukturerede, men i paragraf 174, hvor Albuen omtales, anvendes desværre igen en kortfattet notattekniik som hos Danzigs sekretær: "Privilegia Alböch (Ålborg), Mone, Lalandes – Elbogen: non" (73).

I begge ovennævnte men kortfattede notater fra 1524 sættes Albuen i forbindelse med sildefangst og privilegier, hvilket viser, at hanseaterne på møderne i Lübeck i 1524 sandsynligvis har drøftet mulighederne for at presse Frederik I til at afgive privilegier som tak for deres støtte til ham under opgøret med Christian II året før. At denne taktik lykkedes vidner det hanseatiske materiale klart om (74). 11.09. 1524 udstedte kongen og rigsrådet i København nemlig et stort privilegium til de vendiske stæder Lübeck, Hamburg, Rostock, Stralsund, Wismar og Lüneburg, samt Danzig. I dette privilegium anerkendte kongen, at de hele året rundt måtte handle med bisper, prælater, adel og borgere i de byer, hvor deres købmænd opholdt sig. Desuden blev det hanseaterne tilladt at foretage detailhandel med borgere og bønder. Mere interessant er privilegiets pkt. 6., som tilkendegiver, at alle fiskerettighederne i Skåne også skulle gælde "Tho Alborch, Mone, Lalanth – Elbagen und anderen Orden, dar sick de herynk thor tydt hen gyft und will vanghen lathen..." (75).

Det fremgår altså klart, at der ved Lollands Albue har været muligheder for fangst af sild ("herynk") og at hanseaterne, d.v.s. først og fremmest de nordtyske stæder har vist interesse i at opnå fiskerirettigheder ved bl.a. Lolland.

Sammenfatning

På baggrund af det gennemgåede kilde-materiale skulle det gerne fremgå, at Haugners og Hansens teser om et silde-marked på Lollands Albue gennem om-trent 400 år ikke holder. At tale om et så-dant marked helt tilbage til højmiddelal-deren er der som påvist intet belæg for i kilderne.

Først fra senmiddelalderen under Erik af Pommern kan man med en vis sikker-hed tale om, hvad der er hændt på stedet, idet det klart fremgår af det trykte kilde-materiale, at Lollands Albue har fungeret som flådebase, nødhavn og forhandlings-sted for kongen og de militære styrker i forbindelse med kampen om hertugdøm-met Slesvig.

I tidsrummet ca. 1450 – 1532 kan man derimod tale om handels- og fiskeriaktivi-teter på Albuen, men at sammenligne dis-se med Skånemarkedet er en overdrivel-se, når man netop tager i betragtning, hvor gennemorganiseret og reguleret det-te marked var. På Albuen er der tvært-imod med stor sandsynlighed tale om et af de mange og mindre høstfiskemarke-der, der fandtes i Danmark i senmiddelal-deren. Markeder langs kysterne, hvor fi-skeri og handel blev sammenkørt, idet stedets bønder i efterårsmånederne funge-rede både som sæsonfiskere og handels-mænd (76). Disse aktiviteter har så senere udviklet sig til et fiskerleje med en station-nær befolkning senest omkring 1530, idet handelsaktiviteterne med hanseaterne fra dette tidspunkt synes at stoppe, hvilket klart fremgår af min tidligere artikel (77).

Kilder:

1. C.C. Haugner: Lolland IV. (1924), s.400-404.
2. C.C. Haugner: Nakskov Købstads Hi-storie I. (1944), s. 281-284.
3. Svensk Diplomatarium, bd. III. (1875-1904), nr. 2792, 2793.
4. se kilde 2.
5. E. Kroman: Danmarks gamle køb-stadslovgivning, bd III. (1951-1961). Nakskov 30.03. 1455
6. Ole Munksgaard: "Lollands Albue – fiske(r)leje, udskibningshavn og krigs-havn i tiden 1524-1648. Træk af ud-viklingen fra fiske- og handelsplads til støttepunkt under kampen om øster-søherredømmet.", Lolland-Falsters Hi-storiske Samfund. Årbog 1994.
7. se kilde 1
8. Secher: Corpus Constitutionum Da-niae, bd. II. (1889-90), 22.08. 1585.
9. ibidem. 28.01. 1586.
10. M. Hansen: "Ellenbogen – Lollands Albue – en middelalderlig sildemar-kedsplads", s.68. Handels- og Sø-fartsmuseets årbog 1953. (Herefter forkortet Hansen)
11. Hansen. s. 68.
12. Hansen. s. 69.
13. Hansen. s. 69.
14. Hansen. s. 70.
15. C. Nyrop: Danmarks Gilder og Lav-skraaer fra Middelalderen I-II, 1895-1904, nr. 85 17.06. 1329.
16. Hansen. s. 71.
17. Hansen. s. 80.
18. Hansen. s. 81.
19. Codex Diplomaticus Lubecensis, I. 5., (1877), nr. DXCII. – (herefter CDL). Hanserecesse, I. 6., (1889) nr. 262, 287.
20. Curt Weibull: "Lübecks sjöfarts och handel på de nordiska rikena 1368 och 1398-1400", Scandia bd. 32, (1966), s. 44.

21. Esben Albrechtsen: Herredømmet over Sønderjylland 1375-1404, (1981).
22. De følgende siders fremstilling bygger på: Kai Hørby: Danmarks Historie bd. II.1., (1980) og Kristian Erlev: Erik af Pommern. Hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning., (1901/1974).
23. Philippe Dollinger: Die Hanse. (1981).
24. se kilde 19. Dateringen for Eriks ophold på Albuen divergerer med 1. uge de to kilder imellem.
25. Hanserecesse, I. 6. (1889) nr. 262 § 95.
26. ibidem.
27. ibidem.
28. ibidem. nr. 262, §157.
29. ibidem, nr. 262.
30. ibidem. nr. 397 §41, nr. 385 §1.
31. A. Hvidtfeldt: Chronologia III. Fra Oluf Haakonsson til Christoffer af Bayern. Danmarks Riges Krønike, (1603/1977).
32. E. Daenell: "Die Hansestädte und der Krieg um Schleswig". Zeitschrift für Schleswig-Holsteinische Geschichte, bd 32, (1902). s. 295.
33. K. Erslev: Erik af Pommern. Hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning, (1901/1971)., s. 51.
34. ibidem. s. 52.
35. CDL. I. 6. (1881), nr 175.
36. Jakob Schwalm (udg) : Die Chronica Novella des Hermann Korner, (1895). Die Chroniken der deutschen Städte von 14. bis ins 16. Jahrhundert, bd. 28. Rufus – Chronik zweiter Theil von 1395 – 1430., (1902), s. 133-137. Svensk Diplomatarium från och med år 1401. bd. III., (1875 – 1904), nr. 2792, 2793. Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevalis, I. 3., (1894 – 1912) nr. 5855. – (herefter forkortet Rep.)
37. J. Schwalm: Die Chronica Novella, (1895), s. 430.
38. CDL. I. 6, (1881), nr. CCIX.
39. Rep. I. 3, (1894 -1912). nr. 5855.
40. Svensk Diplomatarium, bd. III, (1875 – 1904), nr. 2792, 2793.
41. ibidem. nr. 2792.
42. ibidem. nr. 2792.
43. ibidem. nr. 2793.
44. se kilde 36, s. 430.
45. ibidem. s. 430.
46. K. Hørby: Danmarks Historie, II. 1, (1980), s. 154.
47. Rep. I. 3, (1894 – 1912), nr, 6260 f.f.
48. ibidem. nr. 6266,6267.
49. CDL I. 6, (1881), nr. 751, 752.
50. Hanserecesse, II. 1., (1881) nr. 58.
51. Jens E. Olesen: Rigsråd – Kongemagt – Union 1434 -1449, (1980).
52. H. Eriksson: Skånemarkedet. (1980).
53. J. Steenstrup: "Nogle Træk af Fiskerbefolkningens Historie", Historisk Tidsskrift 7 rk. VI. (1905 – 06).
54. H. Eriksson: Skånemarkedet, (1980), s. 136 §44.
Aage Andersen: Den danske rigsgivning 1397 – 1513, (1989), nr. 54 §55 og nr. 55 §44.
55. CDL I. 8, (1889), nr DCCXXXIII 1450. Mittheilung des Vereins für lübecische Geschichte I, (1884), s. 100. 550 Jahre St. Andreas-Kirchengemeinde Schlutup 1436 – 1986.
56. Hansen, (1953).
57. W. Christensen: Unionskongerne og Hansestæderne 1439 – 1466, (1895/1974) s. 426.
58. E. Kroman: Danmarks gamle købstadslovgivning. bd. III, (Nakskov), (1951 -1961).
59. Jens E. Olesen: Unionskrige og stændersamfund 1450 – 1481. (1983).
60. Orla Vestergaard: "Forkøb, landkøb,

- og forprang”, *Middelalderstudier til-
egnet Aksel E. Christiansen*, (1966),
s. 186 f.f.
61. CDL I. 11., (1905) nr. 86; *Hansere-
cesse II. 5.*, (1888), nr. 787. – Date-
ringstidspunktet for de to kilder di-
vergerer, idet CDL, sandsynligvis
p.g.a. en trykfejl, nævner 08.01.
1466. Den rette datering er dog som i
recessen 08.06, da begge kilder er gi-
vet “ am sondaghe in den achtedag-
hen des hilgen lichammes”, d.v.s om
søndagen på 8. dagen efter trinitatis.
 62. CDL I. 11, (1905), nr 156.
 63. F. Bruns: “Die lübeckischen
Pfundzollbücher von 1492 -1496”.
Hansische Geschichtsblätter 1904 -
05. (1905). *ibidem*. 1908.
 64. *Ibidem*. s. 312 f.f. (1908).
 65. Poul Enemark: “Lybæk og Dan-
mark”. *Kongemagt og samfund i
middelalderen*. Festskrift til Erik Ul-
sig, (1988), s. 184.
 66. Victor Lauffer: “Danzigs Schiffs- und
Waarenverkehr am Ende des XV.Jahr-
hunderts”. *Zeitschrift des Westpreus-
sischen Geschichtsvereins*. Heft
XXXIII. (1894).
 67. *Danske Magazin* 4 rk. II, (1864), s.
281.
 68. C. Paludan-Müller: *De første Konger
af den Oldenborgske Slægt*,
(1874/1971), s. 255.
 69. Mikael Venge: *Christian II’s fald*,
(1972).
 70. *Hanserecesse III.* 8, (1910) nr. 793,
811, 830.
 71. *ibidem*. nr. 793.
 72. *ibidem*. nr. 811.
 73. *ibidem*. nr. 811. pkt. 174.
 74. *ibidem*. nr. 830. pkt. 1 f.f., specielt
pkt. 6.
 75. *ibidem*. nr. 830. pkt. 6.
 76. Bjarne Stoklund: “Bonde og fisker.
Lidt om det senmiddelalderlige silde-

fiskeri og dets udøvere”. *Handels- og
Søfartsmuseet på Kronborg. Årbog*
1959, s. 101 – 123.

Bjørn Poulsen: “Land og by i senmid-
delalderen”. P. Ingesman og J.V.
Jensen: *Danmark i Senmiddelalderen*,
(1994), s. 196 – 220.

77. se kilde 6.

Lolland-Falster i bogverdenen

Af K. E. Watz

Kommunale jubilæumsskrifter

Palle Brandt: »Sydfalster Kommune i 25 år«, jubilæumsskrift i anledning af 25-året for kommunalreformen, udgivet af Sydfalster Kommune.

Hans Bech og Holger Karlsen: »Sakskøbing Kommune 1970-95«, jubilæumsskrift i anledning af 25-året for kommunalreformen, udgivet af Sakskøbing Kommune.

Kirstine Asser Hansen, Svend Ove Pedersen og Bent I. Suurballe, redaktion: »Fra sogneråd til byråd«, jubilæumsskrift i anledning af 25-året for kommunalreformen, udgivet af Stubbekøbing Kommune.

Historiske snit

Henning Bro: »Nykøbing F. i den lille og den store historie«, udgivet af Amtscentralen i Maribo. Forfatteren, der er lektor ved Katedralskolen i Nykøbing F., lægger »tre historiske snit« gennem den glade by ved Guldborgsund med en beskrivelse af den gamle by, industribyen og velfærdssamfundets by.

En bog om en by

Frederik Petersen: »En by bliver til«, udgivet af Nordfalsters Avis. Efterladt manuskript af afdøde redaktør Frederik Petersen om Nørre-Alslevs udvikling, især efter Storstrømsbroens indvielse i 1937,

krydret med humoristiske personlige erindringer om folk og fæ i byen.

Byplanlægning i Middelalderen

Jørgen Elsøe Jensen: »Danmarks middelalderlige byplaner«, udgivet af Odense Universitetsforlag. Bindet, der er det tredje i en landsdækkende serie, omhandler middelalderlige byplaner i købstæderne på Lolland, Falster og Møn. Illustreret med bykort, tegninger og ældre fotografier.

Kunstnerportrætter

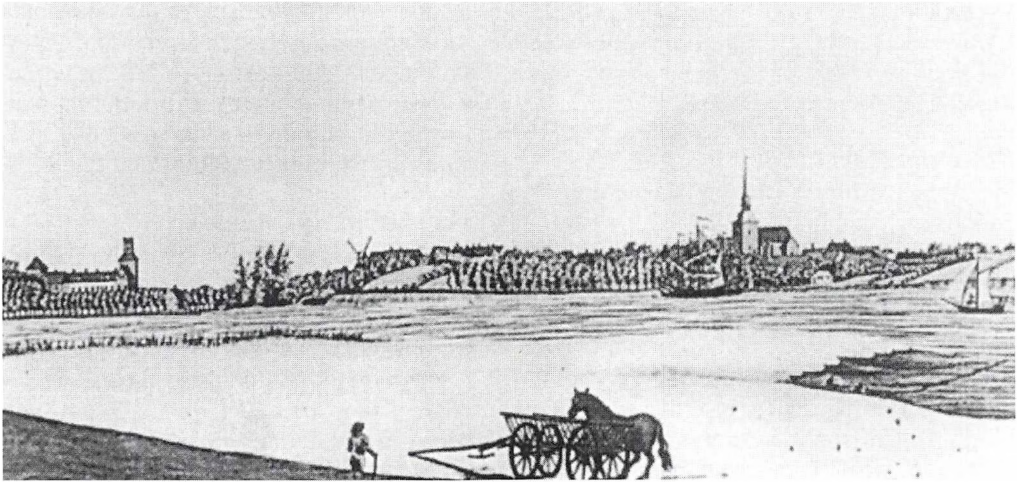
10.000 danske kunstnere fra Middelalderen til i dag bliver portrætteret i den nye, udvidede og gennemreviderede 8-binds udgave af det klassiske opslagsværk Weilbach, Dansk Kunstnerleksikon, der udgives af Forlaget Munksgaard/Rosinante. Foreløbig er de tre første bind udkommet. Adskillige lokale malere, billedhuggere, arkitekter m. m. omtales.

Nysted-krønike

Aage Poder: »Nysted Krøniken 1994«, udgivet af Lokalhistorisk Forening, Nysted. Årets begivenheder kort fortalt plus omtale af et lokalt morddrama fra 1850.

Årskrift fra Krumsø

Krumsø Arkivets årsskrift 1995 – det 12. årgang, indeholder bl. a. et interview med gårdejer Oluf Sødergren, der fortæller om

Nysted set fra Hestehaven, tegning fra 1700-tallet. Illustration fra værket »Danmarks middelalderlige byplaner – Lolland, Falster, Møn.

sit liv, en artikel om havne og fiskeri på Sydøstlolland omkring århundredskiftet og om Musse Herreds konvent, der rundede de 150 år i 1994.

Årsskrift fra Sakskøbing

Holger Karlsen, redaktion: Lokalhistorisk Forenings årsskrift 1994, udgivet af Sakskøbing Lokalhistorisk Forening. Artikler om bl. a. Monica Wichfeld i anledning af 100-året for hendes fødsel, om våbenedkastning i 1945 og om hjemme-sygepleje på landet før i tiden.

Hasselø-jubilæum

Palle Brandt: »Et godt lille land«, jubilæumsbog om landvindingslaget for Hasselø Nor og Hasselø gennem tiderne i anledning af 125-året for lagets oprettelse.

Fagforeningshistorie

Jørgen Rahbe Mathiesen: SiD's jubilæumsbog, udgivet af SiD Vestlolland i anledning af 100-års jubilæet.

Rødby Fjords historie

Hans Christian Bentsen: »Katalog over arkivalier fra Rødby Fjord-området, udgivet af Rødby Lokalhistoriske Arkiv.

Fæstere under et grevskab

Sakskøbing lokalhistoriske forenings forskergruppe: »Grevskabet Hardenberg-Reventlows fæstegårde«, udgivet af Forlaget Guldborgland, Sakskøbing. Bogen registrerer fæstere og ejere af 138 gårde i Radsted, Slemminge, Fjelde og Reersø gennem godt 360 år og indeholder desuden beskrivelser af godset Krenkerups historie, livet i sognene i tidligere tider, landsbylove, kirker og større gårde. Udgivelsen er den sidste i en serie om fæstegårdene i Sakskøbing Kommunes sogne, og dermed er samtlige tidligere fæstegårde i Sakskøbing kommune nu registreret og beskrevet.

Særtryk om Sakskøbing

»Kortfattet beskrivelse af staden Saxejøbing«, fotografisk optryk af artikel

i »Skandinavisk Folkemagazin« fra 1852, trykt og udgivet af Per Topp Nielsen, Saksøbing. Artiklen fortæller byen og kirkens historie frem til 1852.

Mere om Reventlow

Per Aaby: »Christian Ditlev Reventlow – frejdig og taknemmelig«, udgivet af Reventlowmuseet i samarbejde med Amtscentralen i Maribo. Hæfte beregnet til undervisningsbrug, med en letlæst, kort og præcis introduktion til mennesket og statsmandens liv og virke, især i forhold til den del af hans tilværelse, der blev tilbragt på Christianssæde, hvor han blev født 1748, og på Pederstrup, hvor han bo-satte sig efter sit giftermål.

Gadeoriginal fra Maribo

A. Egelund Møller: »Johan Jørgensen Jomtou«, udgivet af Forlaget Skovlænge, Søllested. Historien om en højst usædvanlig maribonit, der huskes af eftertiden som både gadeoriginal og kongelige rådgiver. Jomtou blev født i Maribo i 1791 og blev oprindeligt udlært som væver på sin faders værksted. I 1814 drog han til København og læste til jurist. Han forsøgte sig derefter som sagfører i fødebyen, men vendte tilbage til hovedstaden, hvor han udgav ugeblade og blev rådgiver for Christian 8. Efter Christian 8.'s død, faldt Jomtou i unåde og blev betragtet som en original, fordi han ofte blev set vandre rundt i gaderne i sine luvslidte klæder. Han døde fattig og venneløs i et fattigt logi i Møntergade i 1867.

Et præstebibliotek

Hans Michelsen: »Peder Sørensen – en præst og hans bøger«, udgivet af Roskilde Stifsblad på Forlaget Kolorit. Komplet fortegnelse over det præstebibliotek, provst Peder Sørensen, Nykøbing F., efterlod ved sin død i 1588, udarbejdet og

med historisk indledning af Sjællands stiftsbibliotekar Hans Michelsen. Bog-samlingen, der anses for at være det største, samlet bevarede præstebibliotek fra 1500-tallet, befinder sig nu på Sjællands Stiftsbibliotek i Roskilde.

Visitatsbog i ny udgave

Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604, ny revideret udgave ved Jens Rasmussen og Anne Riising, udgivet af Udgiverselskabet for Historisk Samfund for Fyns Stift. Jacob Madsen var 1588-1606 biskop over det gamle Fyns Stift, der også omfattede Lolland-Falster.

Begravelse i gamle dage

Svend Honore, redaktion: »1066 – Tidskrift for Historisk Forskning«, 24. årgang nr. 3/4, udgivet af Institut for Historie, Københavns Universitet. Indeholder bl. a. en artikel om danske begravelses-skikke fra reformationen til Christian V af historikeren Birte Ludovica Rasmussen. Emnet belyses bl. a. ved hjælp af kirke-regnskaberne for Nakskov pastorat i perioden 1613-82 og Nakskov-præsten Anders Petersen Perlestikkers optegnelser fra 1617-26.

Bådebyggeren fortæller

Hans Jeppesen m. fl., redaktion: »Handels- og Søfartsmuseets årbog 1994«, årgang 53, udgivet af Selskabet Handels- og Søfartsmuseets Venner. Indeholder bl. a. artikel af bådebygger Ejnar Mortensen om Fejø Skibs- og Bådeværfts historie fra starten i 1889 til i dag.

Arkæologiske fund under vandet

Susanne Bødtker Petersen: »Havne og spærringer i yngre stenalder«, udgivet af Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen. Den første samlede fremstilling af arkæologisk fundmateriale under havet fra

perioden 400-1050 e. Kr., primært på Lolland, Falster og Møn.

1993-udgravninger

Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat, redaktion: »Arkæologiske udgravninger i Danmark 1993« med seks sider omtale af aktiviteten på Lolland-Falster.

Smykker fra vikingetiden

Lise Gjedssø Bertelsen: »Urnesfibler i Danmark«, årbog for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1992, om de særlige smykkespænder fra den sene nordiske vikingetid, der som motiv har hest og slange. To af de omtalte smykker er fra henholdsvis Rødby og Torkildstrup.

Slaviske stednavne

Friederike W.Housted: »Stednavne af slavisk oprindelse på Lolland, Falster og Møn. Bogen er udkommet på C.A.Reitzels forlag i 1994 som bind nr. 34 i Navnestudier, udsendt af Institut for Navneforskning.

Fra Falsters Minders arkæologiske arbejdsmark 1994

Af museumsinspektør Anna-Elisabeth Jensen

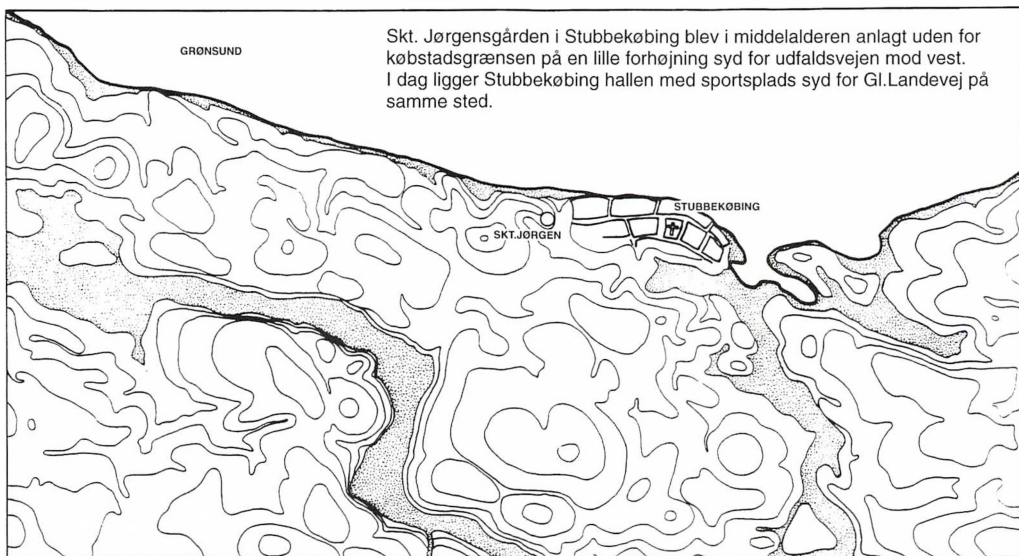
To arkæologiske fund fra Stubbekøbing-området bidrager i disse år til en fornyet viden om den udvikling Falster gennemgik i middelalderen – den katolske periode fra vikingetidens slutning frem til reformationen år 1536.

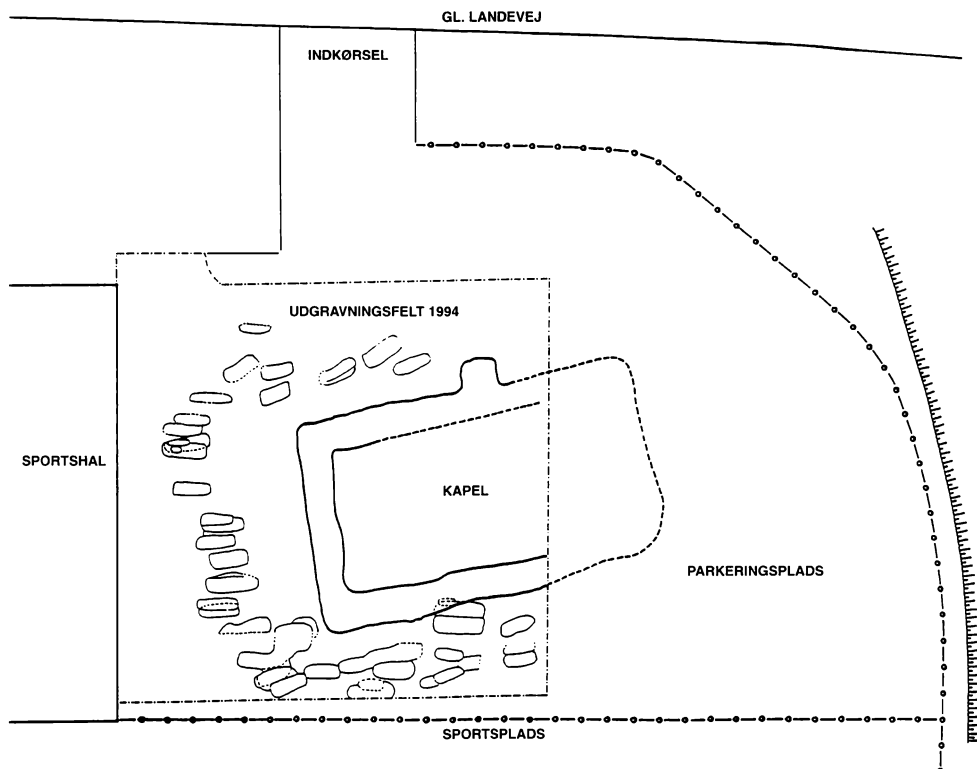
Fra den tidlige middelalder stammer skibsfundet fra Fribrødre Å, som netop er ved at blive bearbejdet af Vikingskibshallen i Roskilde.

Fra slutningen af middelalderen stammer fundene fra spedalskhedskirkegården i Stubbekøbing, som her præsenteres midlertidigt. Stubbekøbings anlæggelses-

år er ukendt. Kirkens ældste dele stammer fra ca. 1180. Ved arkæologiske undersøgelser er der ikke fundet materiale, der er ældre end 1200-årene. Den ældste skriftlige henvisning til byen er en beretning om ødelæggelse og afbrænding af Stubbekøbing i 1289, forårsaget af den fredløse Marsk Stig og hans mænd.

De ældste bevarede købstadsrettigheder er fra 1354, hvor Valdemar Atterdag stadfæster Stubbekøbings rettigheder på Nykøbing Slot. Den ældste kendte udgave af Stubbekøbings byvåben stammer fra et brev dateret 18. juli 1367.

Oversigtsplan over udgravningsfeltets beliggenhed ved Stubbekøbing Hallen 1994.

Skt. Jørgen i Stubbekøbing

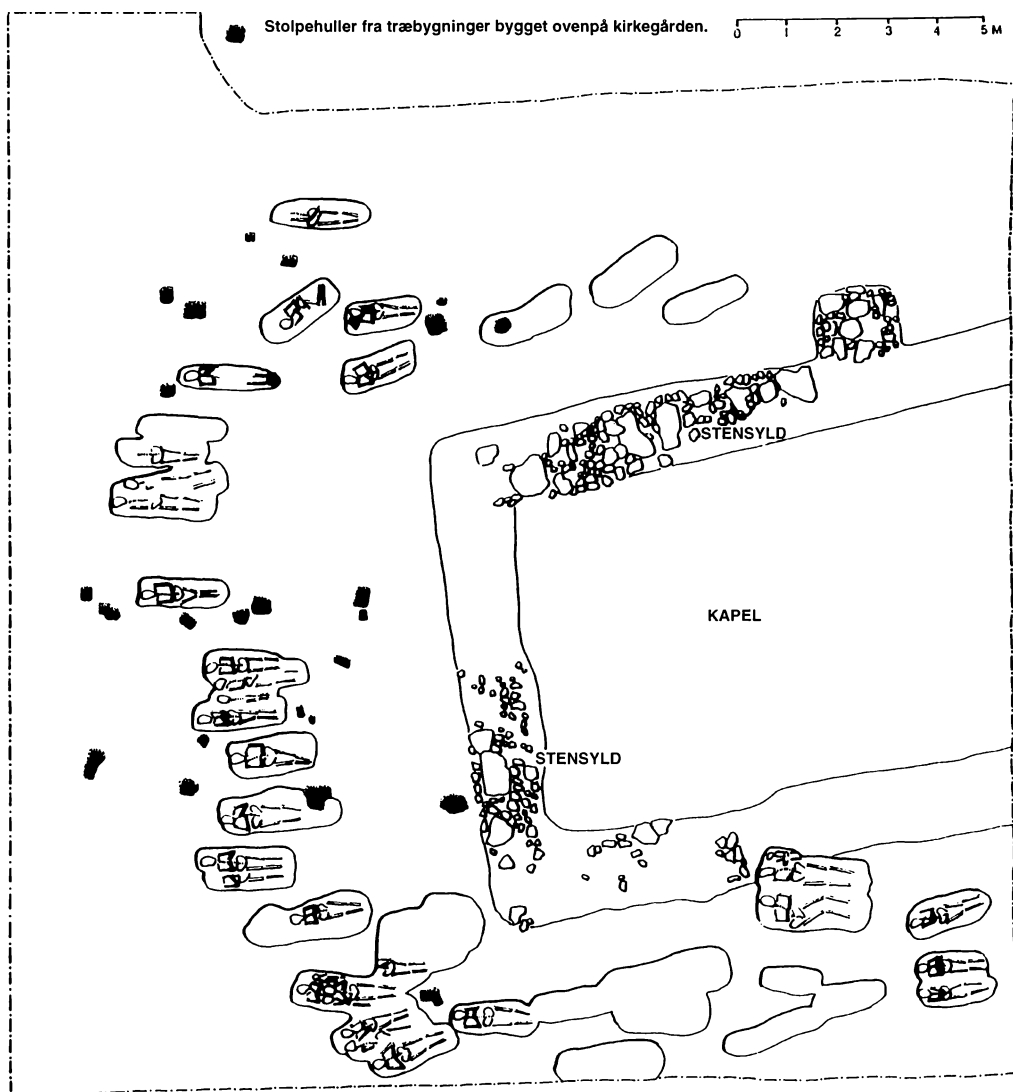
Skt. Jørgen i Stubbekøbing er nævnt tre gange i skriftlige kilder. Første gang er i 1481, hvor formand, brødre og søstre kvitterede for modtagelsen af en gave og beseglede kvitteringen med »vort klostres indsegl«. Skt. Jørgen er desuden betænkt i testamenter fra 1486 og 1505.

Indtil 1994 vidste man blot ikke, hvor Skt. Jørgensgården havde ligget. I 1994 skulle parkeringspladsen ved Stubbekøbing Hallen asfalteres. Ved jordarbejdet stødte kommunens folk på stensyltsfundamentet til en ukendt bygning. Falsters Minder blev tilkaldt, som det lokale arkæologisk ansvarlige museum, hvorefter

det viste sig, at bygningen var der forsvundne Skt. Jørgens kapel placeret på en middelalderlig spedalskhedskirkegård.

I den katolske helgentro påkaldes Sankt Jørgen mod smitsomme sygdomme. I den katolske tid i Danmark blev spedalskhedshospitalerne derfor kaldt Skt. Jørgensgårde. Skt. Jørgensgårdene blev anbragt uden for byerne på grund af smittefaren. De anlagdes ved byernes indfaldsveje, hvor de spedalske kunne tigge af de vejfarende.

På Skt. Jørgensgårdene fik de syge dækket alle deres fornødheder. Skt. Jørgensgården overtog de spedalskes ejendom og fik indtægter fra almisser, bøder,

Dele af Stubbekøbing Skt. Jørgensgårds kapel og kirkegård. Undersøgt i 1994 forud for asfaltering af parkeringsplads ved sportshallen i Stubbekøbing.

aflad, testamentariske gaver og tilskud fra de herreder, der sendte patienter. Hospitalet blev ledet af en forstander, der var økonomisk administrator og havde ansvaret for de syge. Han boede dog ikke på

Skt.Jørgensgården. På gården boede ridesvenden, der red ud og indsamlede almisser inden for de herreder, hospitalet betjente. Den daglige pleje blev varetaget af, raske »søstre« og »brødre«, der var

I følge bevarede beskrivelser af begravelsesritualer fra middelalderen skulle den døde lægges udstrakt på ryggen med hovedet i vest, så den døde på opstandelsens dag ville kunne rejse sig og se Herrens komme fra øst. Indsvøbt eller indsyet i ligklæde blev den døde lagt i graven med eller uden kiste.

indlagt på Skt. Jørgensgården. Ofte var de pårørende til de syge.

Skt. Jørgensgården i Stubbekøbing har været spedalskhedshospital for hele Falster. De nærmeste spedalskhedshospitaler lå ved Maribo på Lolland, i Spejlby på Møn og i Vordingborg på Sjælland.

Spedalskhed (latin: lepra)

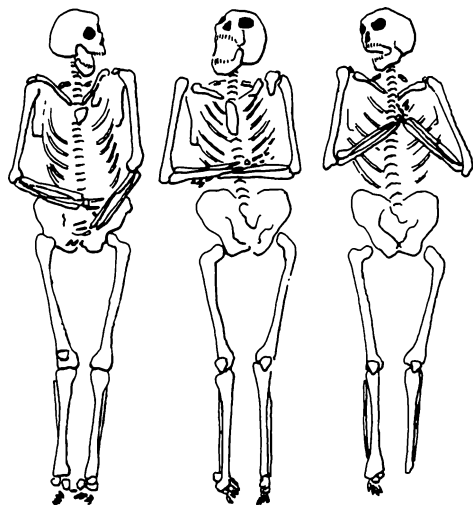
Spedalskhed er en infektionssygdom. Smitten overføres normalt ved direkte kontakt. Fra smitte til sygdommens udbrud kan der gå fra 3 år til mere end 6 år. Kun 5-10% af de, der udsættes for smitte, får sygdommen.

Spedalskhed har gennem tiderne været et ledsagefænomen til sociale miljøer med generelle dårlige og trange levevil-

kår. I dag findes spedalskhed i Indien, i Sydøstasien, i en række afrikanske stater foruden i de tidligere sovjetrepublikker.

Spedalskheden angriber knoglevævet og nervesystemet. Næsen kan blive helt misdannet efter omdannelse af næsebrusken. Tænderne kan falde ud efter forvitring af gane og overkæbe. Følelsesløse krumme hænder og fødder skyldes angreb på nervesystemet. Spedalskhed starter som hvide hårde følelsesløse pletter i huden, der kan udvikles til åbne væskende sår.

I dag kan spedalskhed, der opdages i tide, kureres fuldstændigt med antibiotika.

På Stubbekøbings Skt. Jørgensgård er de spedalske blevet begravet med armene lagt ind over kroppen ved bækkenet, på tværs over kroppen midt på livet eller på kors over brystet.

I løbet af middelalderen i katolsk tid forandredes den typiske placering af de gravlagtes arme. Til at begynde med i 11-1200 tallet blev de fleste gravlagt med armene og hænderne ned langs kroppen. Derefter blev hænderne lagt ind over kroppen ved bækkenet, senere ved livet og endelig med hænderne på skuldrene. I 14-1500 tallet blev den døde således som regel placeret med armene tværs over livet eller over kors over brystet.

Under udgravningen af Skt.Jørgensgården kunne det se ud, som om der var begravet flere personer i samme grav. Det var dog ikke tilfældet, men som på en kirkegård i dag blev der på Skt.Jørgenskirkegården i middelalderen foretaget begravelser igen og igen på samme sted med års mellemrum.

Spedalskheden kendes fra Sydeuropa fra omkring Kristi fødsel. I de følgende århundreder spredtes sygdommen ud over kontinentet. I år 460 blev det første isoleringshospital for spedalske oprettet i Frankrig. Hospitalerne blev som mange andre former for socialforsorg varetaget af kirken.

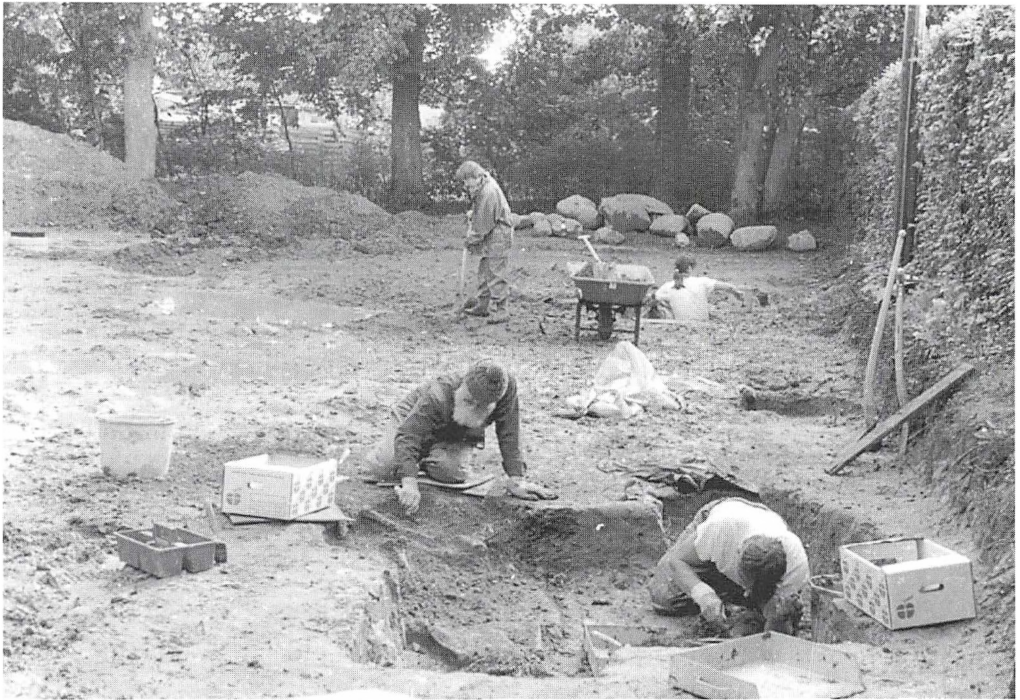
Omkring år 800 var sygdommen så udbredt i Europa, at det var blevet nødvendigt at lovgive om den. F.eks. blev spedalskhed i 757 legal skilsmissegrund. Fra ca. 1120 stammer den ældste skriftlige danske beretning om spedalskhed i form af en beskrivelse af undere ved Knud den Helliges grav.

Spedalskhed i Danmark

Det ældste danske spedalskhedshospital er det (ho)spital, der har givet navn til spitalsby=Spejlby på Møn i slutningen af 1100-tallet.

I slutningen af 1200-tallet begyndte man at isolere de spedalske på Skt.Jørgensgårde beliggende uden for købstadsgrænsen. Isoleringen blev tvungen ved lov for hele landets vedkommende i 1484.

I 1542 kunne Christian den III nedlægge alle Skt.Jørgensgårde, fordi sygdommen var kommet under kontrol. I 1588 fastslår Frederik d. II i en ægteskabsforordning, at spedalskhed ikke længere er skilsmissegrund.

Oprydning efter regnvejr under udgravningen af Skt. Jørgensgården i Stubbekøbing. Niels Levinsen, Verner Jespersen, Kenneth Eskildsen og Merete Skjernov fra Falsters Minder

Skt. Jørgenskapellet i Stubbekøbing

Kapellet har været funderet på store kampesten nedgravet i en fundamentsgrøft, en såkaldt stensyld. En del af fundamentet er i dag bevaret under parkeringspladsen ved Stubbekøbing Hallen.

Kapellet er blevet revet ned senest i 1600-tallet. På tomten fandtes i 1994 fragmenter af byggematerialer fra kapellet. En del af murene har været opbygget af tegl, holdt sammen med mørtel. Kapellet har tilsyneladende haft tegltag og teglklinker på gulvet. Skt. Anna Kapellet ved Stubbekøbing Kirke, der også er bygget i slutningen af middelalderen, er bygget af de samme materialer.

Udenfor Skt. Jørgens kapellet er der i middelalderen begravet mere end 200 spedalske. 45 af disse begravelser blev udgravet i forbindelse med asfalteringen af parkeringspladsen ved Stubbekøbing hallen i 1994.

Litteratur

Bennike, Pia: Middelalderens skeletfund. Hikuin 17, p. 135-146. Viborg 1990.

Etting, Vivian: Et ben i hver lejr. Om Falsters middelalder. Nykøbing F. 1989.

Henningsen, Sven: Stubbekøbing 1354-1954.

Hjelholt, Holger: Falsters Historie I-II, Nykøbing F. 1934-35.

Jensen, Jørgen Elsøe: Danmarks Middelalderlige Byplaner. Lolland-Falster-Møn. Dansk komité for byhistorie, Skov- og naturstyrelsen. Odense 1994.

Kieffer-Olsen, Jakob: Middelalderens gravskik i Danmark. Hikuin 17, p. 85-112. Viborg 1990.

Madsen, Jan Skamby: Vikingeskibshallen, Roskilde: Fribrødre Å – en værftsplads fra slutningen af 1000-tallet. Lolland-Falsters Historiske Samfund, p. 5-32. Maribo 1989.

Madsen, Jan Skamby: Leding. p. 3-10. Skalk nr. 4 Højbjerg 1995.

Madsen, Kresten: Spedalskhed og Sct. Jørgensgård. Næstved 1985.

Madsen, Per Kristian: Han ligger under en blå sten. Om middelalderens gravskik på skrift og i praksis. Hikuin 17, p. 113-134. Viborg 1990.

Møller-Christensen, Vilhelm: Ten Lepers from Næstved in Denmark. A study of skeletons from a medieval danish leper hospital. København 1953.

Nielsen, Ingrid: Byen før... Middelalderens købstæder i Storstrøms amt. Udg. Storstrømsamtets Museumsråd 1988.

Olsen, Olaf: De spedalskes kapel. Arkæologiske undersøgelser i St. Jørgens kirke i Svendborg. Fynske Minder V. p. 3-34. Odense 1966.
Danmarks kirker VIII. Maribo Amt. p. 256-290. Kbh. 1948.

Falster Undersøgelsen: Bd. 1-2. Red. Svend Gissel. Odense 1989.

Kulturhistorisk håndbog for Falster: Bd. 1-4. Red. Karl-Erik Frandsen 1986.

Falsters Minders bidrag til Nykøbing F. festuge var dels en daglig »vand«skattejagt på museet, dels et indslag i bybilledet med kærre og faldbydende medarbejdere.

Med Liselotte Mygh som guide Store Bededagsaften arrangerede Kulturmindeforeningen og museet bytur på »volden«, sporene efter det renaissance forsvarsanlæg der til slutningen af forrige århundrede omgav Nykøbing F.

Af særudstillinger i årets løb skal nævnes »Djæveln på flaskens bund«, Museet Falsters Minder's bidrag til det landsdækkende arrangement »Museet bedste stykke«. Her ses det lille pragtstykke: en lille snapsflaske fra midten af 1800-tallet med en ægte djævel på bunden.

Ind under jul præsenterede kunstneren Poul Wang på vers Det danske Spejderkorps' lokale julemærke. Poul Wang havde hentet inspiration til mærkerne på Falsters Minder.

I løbet af sommeren 1994 nåede Falsters Minders arkæologiske forundersøgelser forud for nedlæggelse af KONTEK-kablet til Orehoved.

Forud for anlæggelse af golfbanen »Storstrømmen« ved Kringelborg i Nykøbing F. undersøgte arkæologer fra Falsters Minder dele af en bebyggelse fra overgangen mellem bronzealderen og jernalderen.

Fortids magt og ære

– udgravningen af voldanlægget Hejrede/Søholt

af Karen Løkkegaard Poulsen og Kirsten Christensen

Skjult i lollandske skove ligger en herlighed af jordarbejder og andre levn fra svundne tider. Man forundres over skovparceller, hvor gravhøje ligger tæt, den ene ved foden af den anden; over dysser, jættestuer, volde, grave/grøfter, diger, vandingshuller og en sand rigdom af de kampesten, som isbræerne efterlod, da de store ismasser smeltede i den allerældste stenalder, og som ude på det åbne land for længst er ryddet bort af de bønder, som i 6000 år har haft afgrøder i den frugtbare jord. Indtrykket af fortids nærvær kan undertiden være så stærkt, at man strejfes af stemningen fra eventyret om prinsen, der forfølger den hvide hind langt ind i skovdybet, og derved føres ind i det forstenede samfund, hvor heksen vogter over husmand, bonde, degn, præst samt kongesønnens tvillingbror, alle, der er kommet hende forbi, og er blevet forhekset til store, grå kampesten.

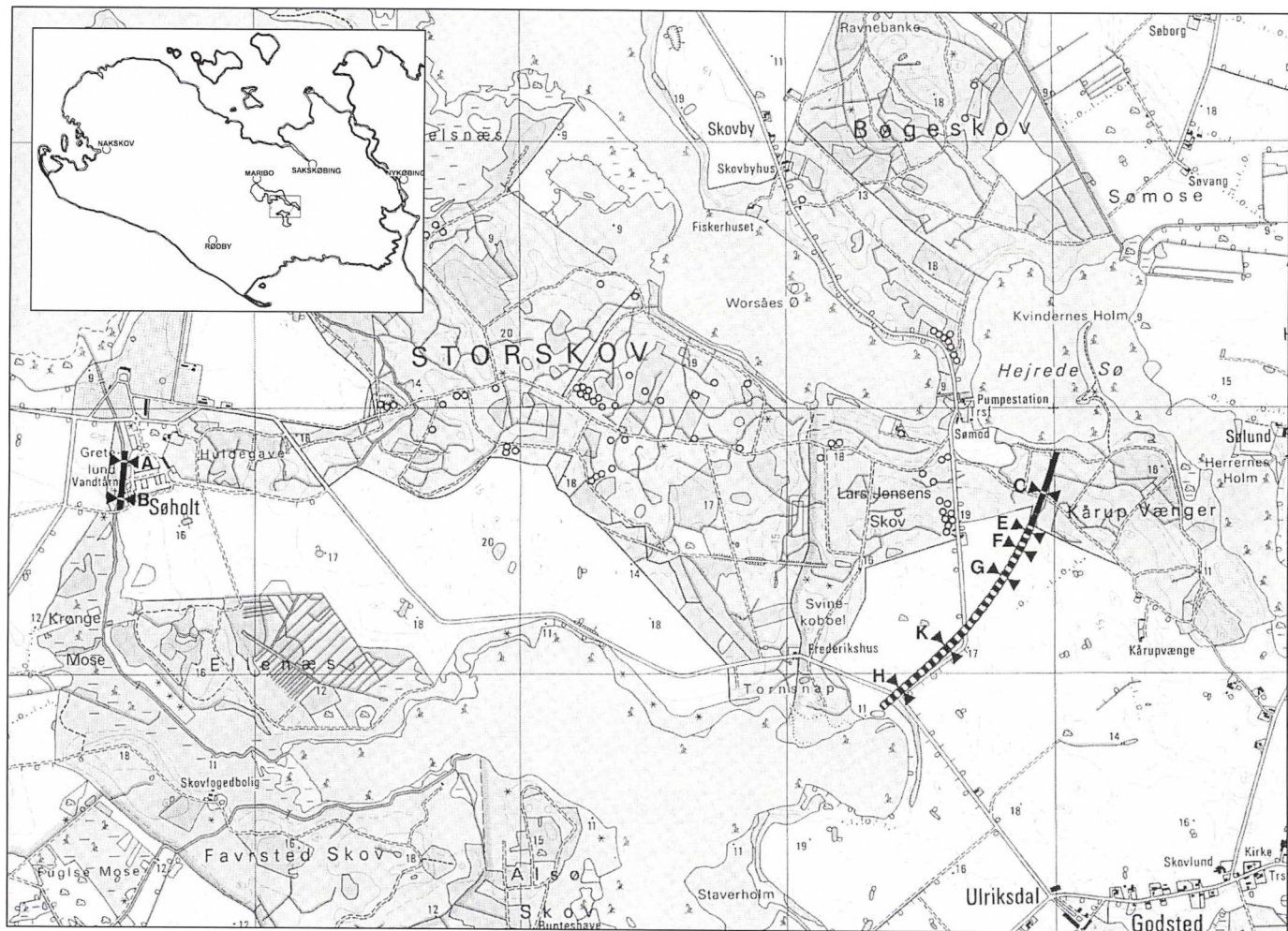
Hvad prinsen i eventyret udrettede, er i det moderne samfund arkæologiens rolle. Ved undersøgelse af fortidslevnene, ved udgravning, beskrivelse af de synlige rester og sammenligning med andre kendte anlæg, løses gåderne, og fortryllelsen hæves. Anlæggene forklares, og forklaringen bliver en del af vores historieopfattelse.

Gammelt militært anlæg

Et af de fortryllende og gådefulde fortidslevn i landsdelen er volden i Kårup

Vænge ved Hejrede Sø. Den består af en jordvold, op til tre meter høj, med en grav mod øst. Massivt rejser den sig som en trehundrede meter lang barriere igennem skoven. Nærved skovbrynet, hvor terrænet er højt, ligger op ad volden en stor høj, hvorfra der er et vidt udsyn. Højen har formentlig haft en vigtig funktion i den militære konstruktion, måske som fundament til en udkigspost, et forsvarstårn eller et signalbål (baun). Man har forsøgt at forklare voldanlægget på flere måder: at det var et levn fra urolighederne i forbindelse med svenskekrigene i 1600-tallet; at det var opført som beskyttelse mod venderoverfald i den tidlige middelalder. Med de senere års udgravninger i simple voldanlæg i Jylland, hvor flere af disse »folkevolde« er dateret til så tidlig en epoke som jernalderen, er en tredje arbejds-hypotese kommet til, hvad angår dateringen. Det lollandske voldanlæg kunne være fra dette tidsrum, hvor bondesamfundet var veletableret, og de første sociale og territoriale bevægelser må have fundet sted, som ved slutningen af oldtiden og i tidlig historisk tid førte til en egentlig statsdannelse. Imidlertid var der ingen konkrete holdepunkter til at løse gåden om dateringen. Den hastige udgravning, som Nationalmuseet foretog i 1944, havde ikke løst problemet.

Men der var også mange andre spændende ting, det var værd at vide om vold-

Et kig mod det høje, massive forsvarsværk i Kårup Vænge. Den daglige udgravningsleder, Kirsten Christensen ses ved foden af volden.

Foto: Arne Gamst, Lolland-Falsters Stiftsmuseum

Det imponerende forsvarsværk omkranser et ca. 380 ha stort landområde imellem de midtllandske søer. Mellem Hejrede Sø og Røgbølle Sø kan det følges over ca. 1,2 km. Fra Maribo Sønderø til Røgbølle Sø har anlægget formentlig været ca. 350 meter langt. Resten af strækningen har søer og sumpe dannet beskyttelseslinien. Med de seks felter i dyrket mark blev voldens beliggenhed fastlagt. Voldkronen var næsten helt bortpløjet, men voldgraven gav sig til kende i snittene. Røgbøllevej er over en strækning anlagt ovenpå den sløjfede voldgrav.

Signatur: Udgravningsfelt

Tegning: Niels Levinsen, Lolland-Falsters Stiftsmuseum

anlægget. Hvor stort var det? Var jordvolden langs afvandingskanalen bag Søholtgodsets avlsbygninger, tre kilometer fra volden i Kårup Vænge, den vestlige afslutning af det samme militære anlæg? Hvordan så forsvarsværket ud, da det var nyanlagt og i funktion? Hvem har dog bundet an med så ressourcekrævende et anlægsarbejde, og hvad var anledningen? Hvad er der foregået andre steder i Nord-europa på samme tid? Spørgsmålene er blevet påtrængende i takt med den stigende interesse for forsvarsanlæg og militærvæsen, der netop nu gør sig gældende i arkæologien bl.a. med de udgravninger, som foretages af voldsteder i det vestlige Danmark og i det sydfynske øhav. En udgravning i Hejrede/Søholtvolden stod

Et af udgravningsfelterne ved Søholt. Afdækning af én af de stenlægninger, der – både ved Hejrede Sø og ved Søholt – fandtes indbygget i voldkronens ler i vekslende niveauer som stabiliserende element. Omhyggeligt har bygmestrene udvalgt sten af en hensigtsmæssig størrelse, både flintesten og bjergarter. Store og små sten sorterede de fra. I denne stenlægning blev fundet et lerkarskår af en vare, som man fremstillede i yngre bronzealder og i jernalderen, d.v.s. inden for tidsrummet ca. 1000 f.Kr.f. til ca. 950 e.Kr.f. Skåret er så stort, at det ikke kan være kommet ind med byggematerialet som ældre affald; dertil er det for skørt. Det er tabt af dem, der anlagde forsvarsværket. Den medbragte mad har måske været i karret. Fundet er ét af de vigtigste til datering af voldanlæggets alder.

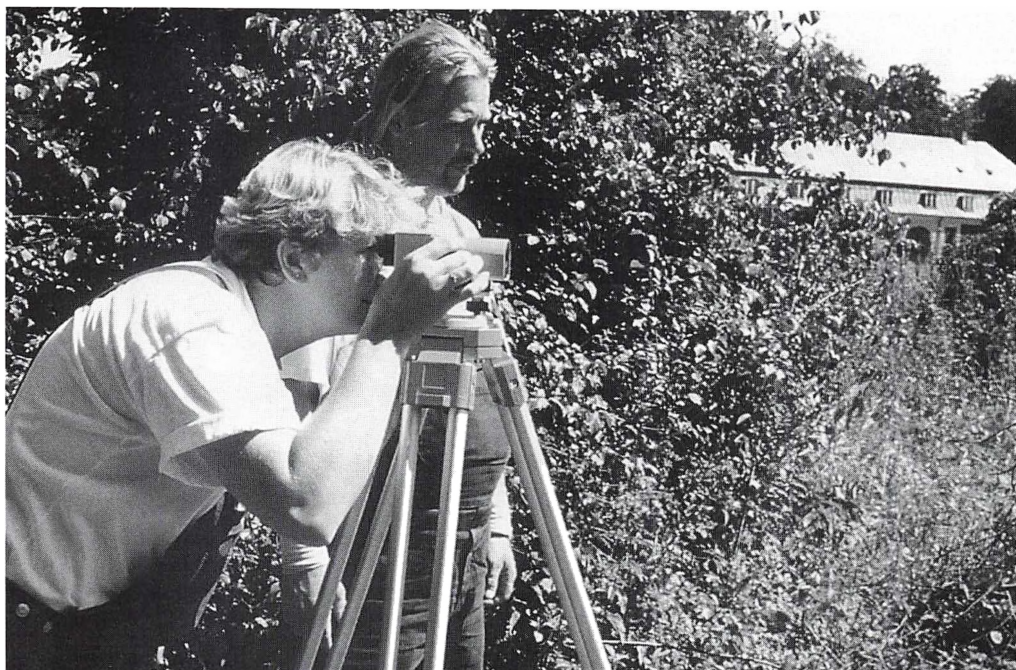
Foto: Lolland-Falsters Stiftsmuseum

derfor på ønskeseddelen. Men hvordan skulle den kunne realiseres i disse år, hvor moderne anlægsarbejder og tilsvarende indgreb i landskabet båndlægger Stiftsmuseets ressourcer med de mange nøddudgravninger?

Udgravningen

I 1995 kom der en uventet mulighed for at påbegynde en undersøgelse i voldanlægget Hejrede/Søholt. Et lykkeligt samarbejde blev etableret imellem Lolland-

Falsters Stiftsmuseum og Lollandsprojektet, der organiserer kursus- og arbejdstilbud efter arbejdsmarkedsloven og med støtte af EU-midler. I fire måneder fra juli til november har udgravningen stået på. Sammen med én faguddannet arkæolog gav et hold på 12-16 medarbejdere sig i kast med den betonhårde lerjord. Ni udgravningsfelter blev det til: to ved Søholt, og efter dispensation fra fredningsmyndighederne ét i den fredede del af anlægget ved Hejrede. Desuden er gravet

*Medarbejdere fra Lollandsprojektet deltager med nivellerapparat i opmåling af volden.
Foto: Lolland-Falsters Stiftsmuseum.*

seks felter på strækningen imellem skovbrynet ved Kårup Vænge og Røgbølle Sø. Denne del af volden er sløjfet og udpløjet i en sådan grad, at den kun stedvis anes som en lav højning. En gravemaskine klarer på denne strækning det hårde arbejde, mens de tre felter i de velbevarede dele af volden er gravet med håndkraft.

Resultat

Voldanlægget og nedgravningen til voldgraven er så ens udført i hele forløbet fra Hejrede Sø til Røgbølle Sø og i jordvolden bag Søholts avlsbygninger, at man nu kan konkludere, at der er tale om et stort og sammenhængende forsvarsværk, et gigantisk tilflugtssted mellem søerne på Midtjylland. Den samlede længde af

voldanlægget er ca. 1½ km, idet søer og sumpe har dannet beskyttelsen på resten af strækningen. Snittene igennem vold og grav viser, hvor enormt et anlæg der er tale om. Voldgravens bredde og dybde imponerer. Store mængder af ler er fra voldgraven kastet op i volden. Der har været et vel organiseret og bærekraftigt samfundssystem, dér hvor et sådant anlæg er blevet til.

Dateringen er et endnu ikke helt afklaret spørgsmål. Udgravningen har dog skaffet et meget vigtigt, første materiale. På basis af det, der er fundet, undersøges nu, om de naturvidenskabelige dateringer: kulstof 14, termoluminiscens og pollendatering, kan indsnævre det tidsrum, som den rent arkæologiske datering har givet.

*Mange hænder måtte der til for at tumle lerjorden. Her graves ét af snittene igennem volden ved Søholt.
Foto: Lollandsprojektet*

Der er ikke nogen fund i anlægget, som ud fra en arkæologisk vurdering er senere end ca. 950 e.Kr.f. Ingen østersøkeramik fra dengang brydningerne med venderne foregik, lige så lidt som materiale fra 1600-tallet. De fund af keramik, der er, stammer alle fra den sene del af oldtiden. Desuden er der noget indblandet materiale fra bondestenalderen. Hvad der er foregået i den sene oldtid, oplyser ingen skriftlige kilder noget om. Endnu var nordeuropæerne analfabeter. Men de arkæologiske fund taler om urolige tider: de mange våben og andet krigsudstyr, der er ofret i moserne, vidner om den urolige tid efter Romerrikets sammenbrud og den

folkevandringstid, som prægede det europæiske kontinent, hvor nye magtstrukturer etableredes og konsoliderede sig.

Med sommerens udgravning af Hejrede/Søholt volden er der taget hul på et spændende kapitel af Østersøområdet fortid. Vi håber, det vil lykkes, at følge denne første undersøgelse op med senere kampanjer for at få svar på de mange nye spørgsmål, som sommerens udgravning har rejst.

Lolland-Falsters lokalhistoriske arkiver

Birket Lokalhistoriske Arkiv
Birketlunden, Bandholmvej 104
4943 Torrig L.

Åbent hver tirsdag kl. 14.00-16.00 samt 2. og 4. tirsdag i hver måned kl. 19.00-22.00. Iøvrigt efter aftale.
Arkivleder Edel Kristoffersen - 53 93 70 48.

Falsters Egnshistoriske Arkiv
Frisegade 45

4800 Nykøbing F.
Åbent tirsdag kl. 10.00-12.00; torsdag kl. 14.00-16.00 samt 1. mandag i hver måned kl. 19.00-21.00.
Iøvrigt efter aftale.
Arkivleder Liselotte Mygh - 54 85 26 71.

Fejøl Lokalhistoriske Arkiv

Centralskolen

4944 Fejøl

Åbent hver tirsdag juni-august og 1. tirsdag sept.-maj, alle dage kl. 19.00-22.00.

Arkivleder Markus Hummelose - 53 88 41 95.
Fra 1. januar 1996 arkivleder Bjarne A. Madsen - 53 91 31 00.

Femøl Lokalhistoriske Arkiv

Femøl Skole

4930 Maribo

Åbent 1. tirsdag i hver måned kl. 19.30-22.00 fra september til maj (lukket juni/juli/august).

Arkivleder Birgit S. Jensen - 53 91 50 36.

Højreby Lokalhistoriske Arkiv

Troelsebyvej 1

4920 Søllested

Åbent mandag kl. 18.00-21.00 og torsdag kl. 15.00-18.00.

Arkivleder Birthe Hansen - 53 94 18 11.

Idestrup Sogns Lokalhistoriske Arkiv

Idestrup Bibliotek, Kirkevej 5

4872 Idestrup

Åbent 1. og 3. tirsdag i hver måned kl. 17.30-19.30.

Arkivleder Agnete Graac Jensen - 53 84 80 46.

Krumsøarkivet

Krumsøcentret, Krumsøvej 2A

4894 Øster Ulslev

Åbent 1. og 3. mandag i hver måned kl. 17.00-19.00.

Arkivleder Hans Andersen - 53 86 55 59.

Lokalhistorisk Arkiv for Maribo Kommune

Vester Landevej 270

4952 Stokkemarke

Åbent tirsdag kl. 19.00-21.00 og torsdag kl. 15.00-17.00.

Arkivleder H.C. Frederiksen - 53 88 10 78.

Nakskov Lokalhistoriske Arkiv

Jernbanegade 8

4900 Nakskov

Arkivets telefon - 54 95 15 45

Arkivet forventes åbnet i begyndelsen af 1996.

Arkivleder: Vakant.

Nysted Kommunes Lokalhistoriske Arkiv

Den gl. stationsbygning,

Jernbanegade 20

4880 Nysted

Åbent 1. og 3. tirsdag i hver måned kl. 19.00-21.00.

Arkivleder Søs Lerche-Thomsen - 53 87 18 07.

Nørre Alslev Lokalhistoriske Arkiv

Vaalse Vesterskovvej 2, Vaalse

4840 Nr. Alslev

Tlf. 53 83 10 99

Åbent 3. tirsdag i hver måned kl. 19.30-21.00 samt

1. fredag i hver måned kl. 14.00-16.00.

Arkivleder Niels Frost - 53 83 21 51.

Ravnsborg Lokalhistoriske Arkiv

Købelev Centralskole,

Provstegårdsvej 26

4900 Nakskov

Åbent 1. og 3. mandag i hver måned samt alle hverdage efter aftale: 53 93 20 58.

Arkivleder Annelise Andersen - 53 93 22 12.

Rudbjerg Lokalhistoriske Arkiv

Kappelvej 8, Kappel

4900 Nakskov

Åbent 1. onsdag i hver måned kl. 19.00-22.00.

Arkivleder Marie Andreasen - 53 94 81 66.

Rødby Lokalhistoriske Arkiv
Kirkeallé 1
4970 Rødby
Åbent hver mandag kl. 8.00-12.00 samt hver tirsdag
kl. 14.00-18.00.
Tlf. 54 60 15 31.
Arkivleder Hans Ivar Bentsen - 54 60 14 30.

Sakskøbing Lokalhistoriske Arkiv
»Saxenhus«,
Juniorsgade 35, indgang ad Lunden,
4990 Sakskøbing
Åbent hver torsdag kl. 15.00-18.00 samt 1. torsdag i
hver måned kl. 15.00-20.00. Iøvrigt efter aftale.
Arkivleder Erik Larsen - 53 89 43 95, lokal 291.

Skelby-Gedesby-Gedser Lokalhistoriske Arkiv
Gedser Bibliotek,
Skolegade 2B
4874 Gedser
Åbent hver mandag kl. 14.00-17.00. Iøvrigt efter aftale.
Arkivleder Ellen Krighaard - 53 87 91 97.

Stubbekøbing Lokalhistoriske Arkiv
Stubbekøbing Bibliotek
4850 Stubbekøbing
Åbent hver onsdag kl. 10.00-13.00
samt hver torsdag kl. 17.00-19.00.
Arkivleder Erik Mahnfeldt - 53 84 40 36.

Tingsted Sogns Lokalhistoriske Arkiv
Tingsted gl. Skole, Trættevejen 47, 1.
4800 Nykøbing F.
Åbent 1. og 2. mandag i hver måned kl. 19.30-21.00.
Iøvrigt efter aftale.
Arkivleder Laurits Hansen - 53 83 90 03.

Toreby Sogns Lokalhistoriske Arkiv
Områdecetret Åmarksvej 5, 1.
4891 Toreby L.
Åbent 1. og 3. tirsdag i hver måned kl. 19.00-21.00.
Iøvrigt efter aftale.
Arkivleder Jørgen Skaffe- 53 87 30 35

Væggerløse Lokalhistoriske Arkiv
Væggerløse Bibliotek, Stovbyvej 3
4873 Væggerløse
Åbent 2. tirsdag i hver måned kl. 17.00-19.00.
Iøvrigt efter aftale.
Arkivleder Anni Piil - 53 87 72 05.

Årbøger og lokalhistoriske skrifter om Lolland-Falster

Årbøgerne

Boghandlerpris: 60 kr. Medlemspris: 20 kr.

Af tidligere årgange findes:

1968 - 1969 - 1970 - 1971 - 1973 - 1974 - 1975 - 1976 -
1977 - 1978 - 1979 - 1980 - 1981 - 1982 - 1983 - 1984 -
1985 - 1986 - 1987 - 1988.

Årgangene 1989 - 1990 - 1991 - 1992 - 1993-1994.
Boghandlerpris: 120 kr. Medlemspris: 50 kr.

1995, boghandlerpris: 130 kr. - medlemspris: 60 kr.

20 årbøger årgangene 1968-1988 (undtagen årgangen
1972) sælges samlet for 200 kr. Arkiverne kan tilbydes
en pris à 100 kr. ved køb af mindst 10 eksemplarer.

Et fuldstændigt genoptryk af samfundets første årbog
1913 koster: Boghandlerpris: 40 kr. Medlemspris: 20 kr.

Lolland-Falsters Historiske Samfund er i besiddelse af
få ældre årbøger, som hermed tilbydes medlemmerne
til en pris à 80 kr. pr. stk. + forsendelsesgebyr.

Det drejer sig om årgangene:

1930 - 1933 - 1934 - 1935 - 1936 - 1939 - 1942 - 1945 -
1947 - 1951 - 1962 - 1966 -

Lokalhistoriske skrifter fra Samfundet

Familiebruget på Lolland-Falster. Husmandsbevægelsen
gennem 75 år, 6. marts 1981.

Boghandlerpris: 40 kr. Medlemspris 20 kr.

A. F. Heyn: Nysted kommune - historisk set.

Boghandlerpris: 40 kr. Medlemspris: 20 kr.

Register til årbøgerne 1913-88.

Medlemspris: 45 kr.

Bestillinger

Lokalhistoriske skrifter og årbøger kan bestilles ved
henvendelse til kassereren Gerda Bundgaard Hansen,
Vigvej 102, 4840 Nr. Alslev, tlf. 53 83 10 08.

Priserne plus et forsendelsesgebyr på 20 kr.

Lolland-Falsters historiske Samfund

Oprettet 27. juni 1912

ÆRESMEDLEM

Fhv. handelsgartner J. Bek Petersen, Nakskov.

BESTYRELSEN

Formand: Arne Heyn, Hamborgskovvej 32, Sundby, 4800 Nykøbing F., tlf. 54 86 10 29.

Næstformand og sekretær: Johannes Nørgaard Petersen, Maribovej 268, 4920 Søllested, tlf. 53 93 93 11.

Ina Antonsen, Nykøbingvej 65, Nørre Kirkeby, 4863 Eskilstrup, tlf. 53 83 64 28.

Hans Ivar Bentsen, Hagelundsvej 15, 4970 Rødby, tlf. 54 60 14 30.

Poul Martin Hansen, Vigvej 102, Vålse, 4840 Nørre Alslev, tlf. 53 83 10 08.

Verner Hansen, Museumsgade 3, 4930 Maribo, tlf. 53 88 34 98.

Ole Munksgaard, Mågevej 8, Langø, 4900 Nakskov, tlf. 53 94 81 43.

Kasserer (udpeget udenfor bestyrelsen)

Gerda Hansen, Vigvej 102, 4840 Nørre Alslev, tlf. 53 83 10 08.

Bestyrelsessuppleant

Palle Sørensen, Skolevej 1, Frejlev, 4892 Kettinge, tlf. 53 87 36 40.

Frank V. Nielsen, Nørre Alslev Langgade 51, 4840 Nørre Alslev.

Revisorer

Jørgen Krøll, Wichmandsvej 43, 4880 Nysted.

Mogens Petersen, Valnæsvej 16, 4840 Nr. Alslev

Revisorsuppleanter

Hans Larsen, Saksøbingvej 60, 4880 Nysted.

Eigil Christensen, Strandvejen 31, 4880 Nysted.

Redaktionsudvalg

Poul Martin Hansen, Hans Ivar Bentsen, Ole

Munksgaard, Johs. Nørgaard Petersen. Verner Hansen.

Arrangementsudvalg

Ina Antonsen, Arne Heyn, Ole Munksgaard, Gerda

Hansen, Poul Martin Hansen.

PR-udvalg

Poul Martin Hansen, Ina Antonsen, Hans Ivar Bentsen.

Tilsyn med mindesten

Johs. Nørgaard Petersen, Poul Martin Hansen,

Ole Munksgaard.

Repræsentantskabet for institutionen

Statsminister C. D. F. Reventlows Minde

Hans Ivar Bentsen.

Bestyrelsen for Lolland-Falsters Stiftsmuseum

Poul Martin Hansen.

Marielyst Grundejerforenings kulturfond

Verner Hansen.

Årsberetning 1994

ved den ordinære generalforsamling
den 5. april 1995
i Nakskov Uddannelsescenter

I 1994 mistede vi i Lolland-Falsters Historiske Samfund et mangeårigt bestyrelsesmedlem, tidligere førstelærer og senere sognepræst **Viggo Larsen**, der også i nogle år påtog sig opgaven som redaktør af vores årbog. Af hans bidrag vil vi især huske artiklen om Stormfloden 1872 og gennemgangen af vore rytterskoler. Vi vil huske Viggo for hjælpsomhed og levende interesse for vort arbejde.

Æret være hans minde!

Generalforsamlingen i 1994 blev afholdt på Sakskøbing Hotel torsdag den 21. april med et stort antal medlemmer. Vi fik som indledning et foredrag med lokal tilknytning, idet baron F.A. Rosenørn-Lehn gav såvel den historiske som den økonomiske baggrund for baroniet »Guldborgland«. Der var også lejlighed til at stille spørgsmål, hvilket blev godt benyttet, således at forsamlingen fik et fint indblik i moderne land- og skovbrugsbedrift med lokalhistoriske rødder.

Igen i år havde vi den glæde, at formanden for Tysk-Dansk Selskab, Østholsten, Uwe Tychsen kunne overbringe en hilsen fra deres lokalhistoriske forening, og han var endda ledsaget af Peter Untiedt, der er med i ledelsen og bød os velkommen til Oldenburg og Neustadt næste år.

I forbindelse med regnskabsaflægningen blev det vedtaget at forhøje årskontingentet til 100 kr. + forsendelse af årbog.

Ina Antonsen, Verner Hansen, Ole Munksgaard og Johannes Nørgaard Petersen blev alle genvalgt til bestyrelsen. Palle Sørensen blev genvalgt som suppleant, ligesom der var genvalg til Jørgen Krøll og Eigil Christensen som hhv. revisor og revisorsuppleant.

Man vedtog, at den årlige temadag i år erstattes af en bustur til Nationalmuseet for at få forevist ting med særlig tilknytning til Lolland-Falster.

Bestyrelsen har på et senere møde konstitueret sig med Arne Heyn som formand og Johannes Nørgaard Petersen som næstformand og sekretær. På samme møde blev nedsat de udvalg, hvis sammensætning fremgår af årbog 1994.

Arrangementsudvalget har som tidligere år stået for i alt 4 ture og udflugter. Vi begyndte den 17. maj med en gentagelse af en **aftensejltur i Nakskov fjord** under ledelse af Ole Munksgaard. Desværre var vejret denne gang ikke med os, og kun 16 medlemmer kunne nyde godt af Oles kyndige vejledning på **Slotø** og det senere besøg på **Enehøje**. Også formanden var denne gang forhindret i at kunne deltage, men har erfaret, at det var en udbytterig tur, som vi hermed takker Ole for.

Den 4. og 5. juni var det et andet bestyrelsesmedlem, der måtte tage slæbet med at tilrettelægge og lede et af vore arrangementer. 48 medlemmer deltog i vores to-dages tur, der i år gik til Samsø. Vi fandt selv Kalundborg og trængtes på færgen

med en masse andre turister, men i Kolby Kås stod en veloplagt Hans Ivar Bentsen og bød os velkommen til øen.

Det første besøg gjaldt Vesborg fyr, derefter Kolhøj mølle og Ballen havn. Vi nåede også at opleve Besser rev med den fine udsigt over Stavns fjord. Efter aftensmaden i Tranebjerg blev der også tid til at bestige Sydsamsø's højeste bakke, Dyret.

Om søndagen gik turen mod nord til Stavns, Kanhavekanalen og Nordby, hvor Hans Ivar på hjemmebane gennemførte en byvandring trods et voldsomt uvejr. Der blev også tid til et besøg på Ballebjerg og i Nordby kirke, før vi vendte tilbage til en frokost på Flinchs Hotel. Om eftermiddagen så vi Samsø museum og fik til sidst en tur på den vestlige del af øen før færgeafgang tilbage til Sjælland.

Lørdag den 27. august fortsatte vi traditionen med en **byvandring** i en af vore købstæder. I år gjaldt det **Maribo**, og den var helt selvfølgelig lagt i hænderne på museumsvejleder Ove H. Nielsen, Stiftsmuseet. Vi var i alt 36 medlemmer, der mødtes på Hotel Hvide Hus, hvor vi fik en god orientering om Maribos særlige historie, og derpå vandrede vi langs søen til klosterruinerne og domkirken. Her blev vi gjort opmærksom på mange detaljer, som man let overser ved et flygtigere besøg. Gennem Brødregade førte Ove os så over torvet til de gamle købmandsgårde, og overalt blev der tid til fyldige kommentarer samt gode historier. En virkelig god eftermiddag.

Det sidste arrangement fandt sted fire uger senere, den 24. september. 38 medlemmer deltog i en **bustur** til **Nationalmuseet**. Her blev vi modtaget af museumsinspektør Poul Grønder-Hansen, der førte os gennem middelaldersamlingen og undervejs standsede op ved ting, der er fra vores landsdel. Det var en enestående oplevelse at følge en museumsmand med

et så godt kendskab til sine udstillinger og en evne til at beskrive tingene. Turen skulle så gå videre til **Vikingskibshallen** i Roskilde, men det blev en dag med forhindringer. Bussen ville ikke starte, og langt om længe førte et andet firma os til den efterladte bus for afhentning af madpakker m.v. I Roskilde var der alligevel god tid til både at se udstilling og få den værste sult stillet. Her gik vi så om bord i en tredje bus, som nåede forbi Nr. Alslev, hvorfra resten af selskabet blev transporteret hjem i en fjerde bus. En fornøjelig tur med et godt udbytte trods de mange genvendigheder.

Vi kan altså igen i år se tilbage på fire gode arrangementer og retter hermed en tak til de medlemmer, der ved deres positive medvirken har bidraget til resultatet.

Årbogen for 1994 blev – traditionen tro – tilsendt medlemmerne kort før jul. Vi har kunnet glæde os over en række gode artikler fra forskellige egne af landsdelen, men også over den sædvanlige gode orientering om vore museer, om arkiverne og om de publikationer, der i årets løb er kommet om Lolland-Falster. Det er os en stor glæde, at vi har kunnet fortsætte serien af samtaler med personer, der har været med til at præge landsdelen – og at måske netop artiklen i år om »Jens Vejmand« har været med til at sætte fokus lige på denne del af vor historie.

Der har i årets løb været en række **henvendelser** til foreningen om lokalhistoriske spørgsmål, og disse er med stor glæde blevet besvaret, hvis det har været muligt. En stor hjælp for den siddende formand har det været, at vi netop i år har modtaget en særdeles velkommen gave fra et af vore tidligere medlemmer, **fru Inger Christiansen**, Frederiksberg. Hun har overladt samfundet alle de årbøger, hun og hendes fader, førstelærer Hans Otto Christiansen, Nordlunde, har modtaget si-

den 1922. Jeg vil gerne her udtrykke samfundets tak for denne smukke gestus.

Et af de emner, vi gang på gang har taget op ved vore bestyrelsesmøder, er kontakten til medlemmerne og den nødvendige medlemstilgang. De mange lokalhistoriske foreninger i de enkelte sogne og kommuner vidner om en stor interesse for det nære samfund. Det er derfor naturligt, at vi nu vil sætte ind med et forsøg på at skabe et netværk af **kontaktpersoner** i lokalområderne til styrkelse af samarbejdet omkring lokalhistorien. Vi er overbevist om, at der må gøres en indsats for at få dette samarbejde i stand og få synliggjort sammenhængene her på Lolland-Falster.

Netop i år, hvor der er særlig opmærksomhed på, hvad der skete i de **fem besættelsesår** i vort hjørne af landet, må det være en opgave for Lolland-Falsters Historiske Samfund at opsamle og formidle disse indtryk og dermed hjælpe de næste generationer til en klarhed over denne afgørende periode af vort folks historie.

Til slut er det mig magtpåliggende at rette en hjertelig **tak** til de **institutioner og fonde**, der i 1994 har støttet os økonomisk og derved har gjort os i stand til at kunne udsende nr. 82 i rækken af indholdsrige årbøger og givet os mod til at fortsætte et interessant arbejde i lokalhistoriens tjeneste. Også en varm tak for al den hjælp, vi har modtaget ved vore arrangementer – især til mine bestyrelseskolleger og vores ihærdige kasserer for en god indsats.

Arne Heyn

Udsendelsen af årbogen er normalt årets sidste aktivitet inden for Samfundet. Bestyrelsen har på den baggrund fundet det naturligt, at medlemmerne skulle have mulighed for at læse formandens omtale af arrangementerne det år, de har fundet sted. Derfor har vi ønsket for fremtiden at bringe formandsberetningen i det indeværende år vel vidende, at den skal fremlægges mundtligt ved årsmødet det følgende forår. Herved gives samtidig medlemmerne lejlighed til at tage stilling til beretningens indhold i god tid. – Det er grunden til, at vi i år også bringer nedestående årsberetning for 1995.

Formandens beretning til årsmødet den 11. april 1996 på Højmølle Kro.

1995 blev et godt år for Lolland-Falsters Historiske Samfund. Vi kan se tilbage på en række gode arrangementer med fin tilslutning fra vore medlemmer.

Årsmødet blev afholdt den 5. april på Nakskov Uddannelsescenter. Det indledende foredrag om »Perlestikkerbogen« blev holdt af lektor Henning Johansen, Nakskov. Vi fik gennem ord og billeder en fin beskrivelse af denne vores ældste »kirkebog« fra 1618-29, ført af Nakskovs sognepræst Anders Pedersen Perlestikker. Bogen fortæller om præstens daglige arbejde og giver oplysning om byens indbyggere, deres erhverv og deres geografiske oprindelse. I dagens anledning havde lederen af det lokalhistoriske arkiv i Nakskov, Edith Holtse, hentet den originale udgave frem fra boksen og udstillet den i auditoriet.

Ved den efterfølgende **generalforsamling** fremlagde kassereren, Gerda Hansen, det reviderede årsregnskab, og man vedtog uændret kontingent for 1995/96. Efter en kort drøftelse af den fremtidige virk-

somhed foretoges valg til bestyrelsen, og genvalgt blev Hans Ivar Bentsen, Poul Martin Hansen og Arne Heyn. Som bestyrelsessuppleant genvalgte Frank V. Nielsen. Nyvalgt som revisor blev Mogens Petersen, Vålse, og Hans Larsen, Musse, blev genvalgt som revisorsuppleant. På et konstituerende bestyrelsesmøde den 19. april i Sakskøbing var der genvalg af formand, næstformand og sekretær, ligesom der var genvalg af de fire stående udvalg og af samfundets repræsentanter i Reventlows Minde og Stiftsmuseet.

Arrangementsudvalget har igen i år stået for planlægningen af fire aktiviteter, som alle er gennemført i henhold til det udsendte program. Vi indledte med en **to-dages bustur til Halland** under ledelse af Johannes Nørgaard Petersen. I alt 47 medlemmer deltog i en tur, der over Helsingborg førte os til Kullabygden med et besøg i Brunnby kirke. Madpakken spistes på Hallandsåsen, og før ankomsten til Stadshotellet i Varberg nåede vi at opleve naturen langs Kattegatskysten og oltidsminderne ved Asige. Desværre forhindrede et voldsomt regnvejr os i at nyde aftenen i byens parker og anlæg, men næste formiddag fik vi en hjertelig modtagelse på museet i Varbergs fæstning, idet museumschefen Thomas Thieme selv førte os rundt på bastionerne og i udstillingerne. Efter nogle genvordigheder forlod vi Varberg ved middagstid, gjorde ophold i Halmstad og afsluttede turen med et besøg i parken til herregården Vrams Gunnarstorp på Söderåsen i Skåne.

Lørdag den 19. august – en af den varme sommers varmeste dage – gennemførte vi den fjerde i rækken af **byvandring**er i vore gamle købstæder. Turen var kommet til **Nysted**, og vi mødtes i den gamle byrådssal, hvor foreningens formand, der samtidig var dagens guide, kunne byde velkommen til 40 deltagere. Efter en kop

kaffe i rådhusets kantine hørte vi om franciskanerkloster og kongeborg, besøgte kirken, gåsetorvet og Aarestrups hus, og vi afsluttede med en tur langs havnen med flyermonumentet og udsigten mod skansen samt Aalholm Slot.

En-dages turen gik i år til **Østholsten** efter venlig indbydelse af vort medlem på stedet, Uwe Thychsen. Vi tog søndag den 10. september i bus over Rødby til Oldenburg, hvor vi blev modtaget af bestyrelsesmedlemmer fra såvel Østholstens lokalhistoriske forening som den Tysk-Danske forening, og vi blev af næstformanden i førstnævnte, Hinrich Scheef, forevist og forklaret Oldenburger Wall, der ved siden af halvkredsvolden i Hedeby er Slesvig-Holstens betydeligste fortidsminde. Senere blev vi vist rundt i den første del af det i 1988 åbnede Wall-museum, der informerer om Slavernes indvandring i Østholsten og om Oldenburgs betydning som fyrste- og bispesæde. På den videre tur til Neustadt fortalte Uwe Thychsen om luksuslineren »Cap Arkona«s undergang i slutningen af 2. verdenskrig, og ved mindesmærket for de omkomne nedlagde vi en buket blomster i de danske farver. Om eftermiddagen tog formanden, Johannes Hugo Koch os på besøg i såvel hospitalskirken som sognekirken med minder om skibsbyggeren Claus Reimers, som fra Neustadt bl.a. leverede »Trefoldigheden« til den danske flåde. Hjemturen gik forbi flere adelige godser med nær tilknytning til Danmark.

Årets sidste arrangement var en **temadag** lørdag den 7. oktober på det lokalhistoriske arkiv i Birket. Vort eget bestyrelsesmedlem, Ole Munksgaard og arkæolog Kirsten Christensen stod for temaet »Voldsteder på Lolland«, og dagen indledtes med en tur op på Ravnsborg, hvor Ole førte os rundt i området og viste os resultatet af de udgravninger, National-

museet udførte i 1929. Derefter kørte bus-
sen til området syd for Maribo, hvor der i
denne sommer under ledelse af Kirsten
Christensen er foretaget gravninger i de
voldanlæg, der forbinder Røgbølle Sø
med hhv. Maribo Sønderø og Hejrede
Sø. Ved den sidste forklarede Kirsten ud-
gravningsteknikken og omtalte de fore-
løbige resultater. Tilbage i Birket fik vi så
af de to indledere en fyldig orientering
om de to anlæg, om brugen af dem og om
den betydning, de har haft for vores
landsdel. Deltagelsen i temadagen var
god, og det tyder på, at vi skal fortsætte
med sådanne arrangementer – især i sam-
arbejde med de lokalhistoriske arkiver, og
vi retter en særlig tak til Edel Kristoffer-
sen i Birket for hjælpsomhed ved tilrette-
læggelse og afvikling af temadagen.

Også i år har der været en række **hen-
vendelser** til foreningen, og vi har efter
bedste evne forsøgt at besvare dem så
godt som muligt. Der har desuden i årets
løb været afholdt en række arrangemen-
ter, hvori der har været deltagelse fra en
eller flere af bestyrelsens medlemmer.

Vi har fra bestyrelsen rettet henvendelse
til en del af vore medlemmer rundt om
i lokalområderne om at virke som **kon-
taktpersoner** for vores forening. Der er
udarbejdet et **hervemateriale**, som kan
bruges i arbejdet for at skaffe flere med-
lemmer, og vi håber på, at vi på denne
måde kan få udbredt kendskabet til vores
forening og få endnu flere til at slutte op
om den.

Sluttelig vil jeg på foreningens vegne
rette en hjertelig **tak** til de **institutioner
og fonde**, der i 1995 har ydet et tilskud til
vort arbejde og derved muliggjort en række
gode arrangementer og udsendelse af
årbog nr. 83, som vi hermed udsender til
vore medlemmer i håbet om, at den vil få
en lige så god modtagelse som sine for-
gængere. I tilknytning hertil skal jeg rette

en særlig tak til Verner Hansen for hans
mangeårige og nu afsluttede arbejde med
»Lolland-Falster i bogverdenen« og sam-
tidig byde velkommen til redaktør
K.E.Watz, som venligst har påtaget sig at
føre denne vigtige artikel videre.

Arne Heyn

Driftsregnskab for regnskabsåret 1. april 1994 til 31. marts 1995

Indtægter:

Medlemskontingenter		66.780,00	(61.200)
<i>Tilskud:</i>			
Storstrøms Amt	5.000,00		(5.000)
Sparekassen Rødbys legat	0,00		(3.000)
Unibank A/S	1.000,00		(1.000)
Berthou-Lehnske Fond	600,00		(600)
Kulturministeriet	4.990,00		(4.990)
Sparekassen Lolland	0,00		(1.000)
Det Classenske Fideicommiss	1.000,00		(1.000)
Lollands Bank	1.000,00		(2.000)
Den Danske Bank	500,00	14.090,00	(0)
Salg af egne bøger + registre		14.803,00	(8.097)
Renter		27,11	(485)
Porto ved indbetalinger		13.524,00	(13.450)
Indbetalt til udflugter		54.022,50	(31.854)
		<u>163.246,61</u>	
Kassebeholdning pr. 01.04.1994		16.176,10	(13.803)
		<u>179.422,71</u>	<u>(147.479)</u>

Udgifter:

<i>Administration;</i>			
Kontorhold	7.189,39		(6.905)
Fotokopier og tryksager	1.537,50		(705)
Giroservicegebyr	200,00		(0)
Gaver	842,00		(297)
Forsikring	268,00		(268)
Dansk Historisk Fællesforening	2.203,20		(2.250)
Møder	1.315,00	13.555,09	(2.482)
Porto		10.855,90	(11.574)
<i>Årbogen:</i>			
Bogtrykker	68.262,50		
Redaktionsudlæg	1.000,00		
Fotos	806,25	70.068,75	(74.175)
<i>Diverse:</i>			
Annoncer m.v.	416,75		(125)
Tilbagebetalt kontingent	110,00		(330)
Indkøb af PC'er)	17.508,00	18.034,75	(0)
Fortid & Nutid		0,00	(370)
Kaj Munk mindestenen		0,00	(3.085)
Udflugter og ture		37.230,50	(28.737)
<i>Kassebeholdning pr. 31.03.1995</i>			
Sparekassen Lolland	144,80		
Den Danske Bank	9.994,19		
Giro	19.538,73	29.677,72	(16.176)
		<u>179.422,71</u>	<u>(147.479)</u>

Status pr. 31.03.1995

Bogbeholdning	Aktiver	Passiver
PC'er + program	10.000	
Holcks Legat	17.508	
	500	
	<u>28.008</u>	
Gæld til bogtrykker		10.000

Undertegnede revisorer har d.d. gennemgået kassebog med tilhørende bilag. Intet at bemærke. Beviser for beholdninger i banken og på giro er forevist.

Nysted den 3. april 1995

Aage Poder
sign.

J. Krøll
sign.

Love for Lolland-Falsters historiske Samfund

§ 1.

Samfundets formål er at vække og nære den historiske sans ved at værne om Lolland-Falsters historiske minder og fremdrage den stedlige historie. Dets hjemsted er Maribo.

§ 2.

Formålet søges opnået ved udgivelse af en årbog og andre historiske skrifter samt, forsåvidt midlerne strækker til, ved afholdelse af offentlige møder med foredrag rundt om i stiftet, udflugter m.v.

Det er endvidere et formål at søge rejst og vedligeholdt sten til minde om historiske personer og steder.

Samfundet søger et samarbejde med lokalhistoriske arkiver og museer og ønsker at støtte lokalhistoriske aktiviteter på Lolland-Falster.

§ 3.

Medlemsbidraget fastsættes på generalforsamlingen. Man er stemmeberettiget 1 måned efter indmeldelsen. Alle medlemmer modtager gratis samfundets årbog.

§ 4.

Samfundets bestyrelse består af 7 medlemmer, hvoraf 4 indgår de lige årstal og 3 de ulige årstal. De vælges ved simpel stemmeflertal for 2 år ad gangen. Desuden vælges 2 suppleanter, hvor 1 afgår hvert år. Der vælges ligeledes 2 revisorer og 2 suppleanter ved skiftevis afgang.

Bestyrelsen konstituerer sig efter hver generalforsamling med formand, næstformand, kasserer og sekretær, og disse udgør et forretningsudvalg. Bestyrelsen udpeger en redaktør af årbogen i eller uden for sin midte.

Bestyrelsen nedsætter udvalg til at arbejde med samfundets aktiviteter, således redaktionen af årbogen, arrangementer, medlemshvervning med mere. Bestyrel-

sen kan i givet fald udpege interesserede medlemmer til udvalgene.

§ 5.

Generalforsamlingen indkaldes ved meddelelser i dagbladene eller ved direkte indbydelse, der sker mindst 14 dage forud. Forslag, der ønskes behandlet på generalforsamlingen, må være bestyrelsen i hænde mindst 1 uge før generalforsamlingen.

Den ordentlige generalforsamling afholdes i april. På denne aflægger bestyrelsen beretning om samfundets virksomhed i det forløbne regnskabsår, der løber fra 1. april til 31. marts, og fremlægger det reviderede regnskab. Endvidere foretages valg af bestyrelsesmedlemmer, bestyrelsessuppleanter, revisorer og revisorsuppleanter.

På generalforsamlingen forelægges den fremtidige virksomhed, over hvilken en plan udsendes til medlemmerne.

En overordentlig generalforsamling kan indkaldes, når bestyrelsen finder, at der er grund hertil, og skal indkaldes, når mindst 25 medlemmer stiller skriftlig forlangende derom, senest 1 måned efter at påkrav er fremsat.

Alle afgørelser på generalforsamlingen træffes ved simpel stemmeflertal. Vedtagelse af ændringer i lovene og om samfundets opløsning skal dog, for at være gyldig, ske på 2 umiddelbart på hinanden med mindst 14 dages mellemrum afholdte generalforsamlinger efter særlig derom udgået bekendtgørelse.

Ved beslutning om samfundets opløsning bestemmer den sidste generalforsamling, hvorledes der skal forholdes med de midler, samfundet til den tid måtte være i besiddelse af.

— — —

Lovene således vedtaget på generalforsamlingerne den 13. maj, den 2. juni 1986 og senest den 22. april 1993.

Person- og stednavneregister

- A
- Abrahamsen, Anna, Frederiksborg Højskole 32
- Albrecht af Mecklenburg 81
- Andersdatter, Ane 21, 23, 24, 31
- Andersen, Ib, modstandsmand 66
- Andersen, S., bogholder 67
- Arboga 87
- Arctander, Hans Nicolai, landinspektør 40, 48
- Arninge 33
- Askø 55, 56
- B
- Bandholm 22
- Berg, Rudolph, sognepræst 25, 28, 34, 35, 36
- Berg, Sigurd, politiker 61
- Berlin 65, 68
- Bistrup, Fritz, søløjtnant 65
- Bjørnvad, Anders, historiker 63
- Boisen, Chr. F.A., kst. birkedommer, Fejø 53, 55
- Bojsen, Frede, højskoleforstander 58
- Bornholm 64
- Boyhus, Tage M., amtsrådssekretær 5, 6, 11
- Boyhus, Sørine f. Skøtt 5, 6
- Boyhus, Else-Marie, mag.art, redaktør 5, 6, 9, 14
- Brahetrolleborg gods 48
- Brandes, Georg 19
- Bresemann, Sofus, borgmester i Nakskov 17
- Brinck, Wilhelmine Nyrop, enke 51
- Bruun, Peter, overretssagfører, Maribo 53
- Bugislav, hertug 87
- Bunke, kriminalrat 67
- Baad, Morten Olsen 23, 24, 25, 26, 28, 29, 31
- C
- Christensen, I.C., politiker 61
- Christensen, Henning, smedelærling 66
- Christian I 75, 89, 90
- Christian II 91, 92
- Christian IX 59, 60
- D
- Dachau, KZ-lejr 65
- Dagmarhus 65, 69
- Damsgård, Lemvig 50
- Danzig 68, 91, 92
- Dein, Johannes Rasmus, redaktør 34
- Ditmarsken 81
- Djursland 52
- Dorothea, dronning 90
- Drachmann, Holger 57
- Dragør 88, 90
- Dronninglund 27
- Duborg, fæstning, Flensborg 84
- E
- Eckernförde 83
- Eigler, organist i Nakskov 31
- Enemark, Poul, historiker 91
- Engelsborg, Nakskov 78
- Engestofte, gods 66, 67
- Erik af Pommern 75, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 93
- F
- Falster 21, 50, 51, 66, 69, 88
- Falsterbo 75, 88
- Fehmarn 82, 83, 85, 86, 87, 88
- Fejø 50, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61
- Femø 55, 56
- Fiskebæk 72
- Flensborg 83, 87, 88, 90
- Fogh-Hansen, Ebbe 35
- Fosdal, Jens, sabotør 71
- Foss, Iwan, rigets kansler 87
- Frankrig 60, 61
- Frederik I, konge, 91, hertug 91, 92
- Frederik II 76
- Frederik VII 51
- Frederiksdal Skov 46
- Frederiksen, Torben, frugthandler 65
- Friis, Achton, maler og forfatter 56
- Fyn 63, 64
- Færgegården, Sundby, Nyk.F. 65
- Færøerne 53
- G
- Galizien 14
- Gdansk 68
- Gedser 64, 66, 69, 71, 72, 88
- Gerhardt IV, greve af Slesvig 81
- Glambek, borg på Fehmarn 82, 83, 85, 86, 87
- Glitten, Darwin, købmand 65

Gloslunde sogn	42
Gotland	42, 88
Grant, Vilhelm, redaktionssekretær	67
Grenå	60
Grundtvig, N.F.S.	19, 20
Grønsund Færgehavn	69
Gåbensø Færgedgård	33

H

Hald Hovedgård	51, 52, 58, 60
Hamburg	92
Hans, konge	91
Hansen, Marius, lektor	74, 76, 77, 78, 79, 84, 88, 89, 91, 93
Hartling, Poul	20
Hartz, A., oberst	65
Hasselø	66
Haugner, C. C.	74, 75, 76, 77, 78, 79, 84, 88, 89, 93
Heden, Mads Rasmussen	23, 24, 25, 26, 28, 29, 31
Heiligenhafen	87
Heinrich af Holsten, hertug	86
Hellebæk	51
Hellebækgård	52
Henrik af Mecklenburg, hertug	81
Hesnæs Havn	69
Hitler	72
Hoby	42, 76
Holgershåb, Nr. Alslev	51
Holm, Johannes, fmd. f. Kommuneforening	9
Holsten	91
Horsens	88
Horsørød	66
Hovmand, H.C., dyrlæge	67
Hundebøll, P.Møller	36
Hunseby	73
Hvidsten	67
Høgsbro, Sophus, politiker	60

I

Ingeborg, datter af Valdemar Atterdag	81
Italien	27, 75

J

Jensen, Rasmus, gårdejer, Fejø	56, 57
Jensen, Harry, maskinmester	65
Jensen, N.P.E., bankbestyrer	69, 72
Jensen, Jacob, faldskærmsmand	67
Jensen, Bror Skytte, modstandsmand	66
Johansdatter, Kirsten	35, 36
Johansen, Jørgen, gårdmand	21, 23, 24, 28, 30, 31, 35
Juul, J.D., Frederiksborg Højskole	32

Jylland	63, 64, 67, 71
Jørgensdatter, Ane Cathrine	21, 26, 28, 29
Jørgensen, opsynsmand	67
Jørgensen, politifuldmægtig	67

K

Kalmar	79
Kalundborg	52, 53, 58, 60, 61
Kappel sogn	74
Kastager	40, 41, 42, 43, 44, 46
Kenya	17
Kiel	68, 91
Kierkegaard, Søren, filosof, forfatter	19
Knuth, Baron Conrad Ditlev, godsejer	33, 36
Knuthenborg	73
Knutsson, Karl	90
Koch, Hal, professor	20
Kolberger Heide	83
Konstanz	81, 82, 83
Korner, krønikeskriver	85, 86, 87
Krabbe, Margrete, redaktør	60
Krabbe, M.D., f. Boesen	51, 53, 55, 56, 57, 58, 60, 61
Krabbe, Gregers	58
Krabbe, Christopher, birkedommer, politiker	50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61
Krabbe, Frederik Anton Monrad, godsejer	51, 52
Krieger, A.F., justitsminister	53
Kristensen, Karl, kommunalpolitiker	9
Kristoffer II, konge	80
Kristianssæde Skov	21
Krogerup	6, 20
Krummedige, Erik, slesvigsk drost	81, 87
Kurfyrsten af Brandenburg	91
Kyhn, Vilhelm, kunstmaler	41
København	6, 8, 10, 22, 25, 27, 28, 29, 33, 36, 53, 55, 56, 58, 60, 63, 64, 65, 66, 69, 75, 82, 87, 92

L

Langeland	21, 83
Larsen, H., kriminalassistent	21, 36
Larsen, Holger, P&T-assistent	68, 69
Larsen, Viggo, sognepræst	36
Liebe, C.C.V., landstingsformand	59
Lilleø	56
Lindeskoven, Nykøbing F.	71, 72
Lodehat, Peder Jensen, biskop	81
Lolland-Falster	5, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 27, 63, 64, 65, 66, 68, 72
Lolland	21, 22, 26, 27, 28, 29, 33, 35, 37, 46, 67, 73, 76, 88, 89, 90, 92
Lollands Nørre Herred	44

Lollands Sønderherred	22, 33, 42, 74, 76
Lollands Albue	74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93
London	71
Ludvigsen, Peter, mag.art.	36
Lund, Niels, præst	69
Lübeck	77, 81, 82, 83, 84, 88, 89, 90, 91, 92
Lysgård Herred	60

M	
Madsen, Herman	36
Madsen, Hans Georg, elektriker	68
Malmö	76, 77, 79, 88, 90, 92
Marcussen, K.J., sognepræst	67
Margrethe I	79, 81
Maribo	8, 9, 20, 27, 53, 60, 66, 72, 86
Maribo Amt	11, 12, 16
Maribo Kloster	86
Marrebæk	72
Mathiasen, Jens, tjenestekarl	22
Melchior, Arne, folketingsmand	69
Midtsjælland	64
Mortensen, Hans Jacob	21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37
Mortensen, Christian Frederik	22, 23, 26, 27, 29, 30
Moskva	72
Munk, Kaj	66, 67
Munksgaard, Ole, lektor	74
Muus, Flemming B., faldskærmschef	64, 67
Møn	64, 92
Mørch, Palle, redaktør	63

N	
Nakskov	11, 12, 17, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 67, 68, 73, 74, 75, 79, 90
Nibe	91
Nielsen, Ove H., museumsvejleder	13, 14, 19
Nielsen, Gerner, inspektør	67
Nielsen, Kjeld, slagteriarbejder	72
Nordsjælland	20, 51
Nordslesvig	60
Norge	71, 90
Nyborg	81
Nygaard, Sven, modstandsmand	66
Nykøbing F.	6, 8, 27, 30, 33, 65, 66, 68, 69, 71, 72
Nyrop, Christopher, provst	50
Nysted	30
Næsgård, landbrugsskole	69
Närike	87
Nørlund, Poul, Nationalmuseets direktør	76

Nørre Alslev	50
O	
Oldenburg	87
Olsen, Ole, modstandsmand	73
Olsen, Jens, kustode	9
Oluf, konge	81
Ore, Morten, gårdejer	55

P	
Paris	58
Petersen, Robert Storm	15
Petersen, Gregers, kommunalpolitiker	9
Petersen, Hans, sparekasseassistent	72
Pfeffer, Heidi, cand.mag., folklorist	21
Philippa, dronning	75, 86, 87
Polborn, Luder, lybsk foged	90
Polen	68
Pommern	88
Poulsen, Karen Løkkegaard, museumsinspektør	19
Preisler, Boy, maskinmester	65, 71
Præstø Amt	16

R	
Radsted	12
Ragn-Hansen, Finn, lektor	6, 8, 13
Randers	52
Rasmussen, Albert West, prokurist	65
Rasmussen, Peder, gårdmand	47
Rasmussen, Halfdan, forfatter	66
Rhode, Peter, sognepræst	39, 46
Riga	88
Roløkke	40, 42
Rostock	82, 90, 92
Rudbjerggård, gods	23
Rusland	75
Ry Station, Jylland	73
Ryde Station, Lolland	73
Ryde sogn	21
Rügenwalde, Pommern	88
Rødby	79
Rørdam, Ebbe, modstandsmand	66

S	
Sakskøbing	67
Samsø	52, 58, 60, 61
Schlutup, Lübeck	88, 89
Schmidt, H., købmand	72
Schäfer, Dietrich, tysk historiker	77
Sdr. Vedby	66
Segeberg	92

Selsing, politimester	67
Shellhuset	65, 69
Siersted, Chr.N.E., fuldmægtig	55, 56, 58, 60
Sigismund, tysk-romersk kejser	81, 82, 83, 87
Silkeborg	69
Sjælevejle	44
Sjælland	33, 63, 64, 87
Skandinavien	48
Skånør	75, 88
Skarø	56
Skelskør	88
Skive	60
Skåne	77, 79, 87, 88, 90, 91, 92
Slagelse	81
Slesvig	80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 93
Slesvig-Holsten	91
Slien	83
Slotø	78
Snedker, Kjeld, museumsforvalter	9
Sortsø	69
Sorø Akademi	51
Spanien	75
Staffen, Mikkel, pseudonym	35, 36
Stalin	72
Stibanken, Kristianssæde Skov	21, 28
Storm, Ambrosius, rådssekretær	92
Storstrøms Amt	16, 46
Stralsund	92
Stub, Karen Elisabeth, cand.mag.	50
Stubbekøbing	69, 72
Stubbetykke	44, 45
Støby	21, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36
Sverige	65, 69, 87, 88, 92
Sølvbjergvej, rettersted	27, 30, 32, 33, 37
Søndergaard, Victor, arbejdsmand	65, 72
T	
Thierry, boghandler i Nakskov	31
Thomas, modstandsmand	68, 69
Thorshavn	53
Tillitze	21, 23, 25, 27, 30, 35, 37
Tjørneby	40, 42, 45, 48
Tonys bror, pseudonym	33, 34
Trelleborg	69
Trolborg, Søren, amtspolitiker	9
Tyskland	60, 68, 88, 91
U	
Ulstrup Slot, Randers	52
Utterslev	40, 42, 43, 44, 46, 48

V	
Vadstena	86
Valby, København	69
Valdemar Atterdag	81
Valdemar II Sejr	77, 78
Vedelsvang	80, 82
Vejrø	56
Velde, Paul von, sekretær	92
Vennits, Poul Werner, frihedskæmper	66
Vennits, Harvey, frihedskæmper	66
Vestenskov	86
Vesterskov, Nykøbing F.	68
Vestindien	29
Vestlolland	21, 74, 78
Vibede, Axel, læge	65
Viborg Amt	52
Vilhelmsen, Aksel, prokurist	65
Vindeby	40, 48
Vinterborg gods	40, 42, 48
Vixnæs, Anders	22, 23, 26, 27, 29, 30, 33, 34, 35, 37
Vixnæs, Mads	22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 37
Vordingborg	83, 85, 87
Vaarskovgård, Bandholm	22, 29

W	
Waldheim tugthus	67
Wichfeld, Monica	66, 67
Wismar	82, 92
Worsøe, Eiler	39
Wulff, Hilmar, forfatter	66, 67

Ø	
Ørebro	87
Øresund	89, 90
Øster Toreby	67
Østersøen	10, 83
Öland	42

Å	
Ålborg	91, 92

